

αφιέρωμα στον
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΛΕΒΕΝΤΗ

αφιέρωμα στον
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ
ΛΕΒΕΝΤΗ

*«Ἀνδρείαν δε ἠγούμεθα, την κατά των δυσχερών ὑπεροψίαν,
και το γενναίως φέρειν τά συμβαίνοντα»*

Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, 5ος αἰ. μ.Χ.

αφιέρωμα στον

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ
ΛΕΒΕΝΤΗ

Περιεχόμενα

07

Βιογραφικό
Κωνσταντίνου
Λεβέντι

11

Χαιρετισμός
Πρίτανι

15

Χαιρετισμός
της κας Μέγας
Λεβέντι

17

Μητροπολίτης
Περγάμον Ιωάννης
Ομότιμος Καθηγητής
Πανεπιστημίων
μέλος της Ακαδημίας
Αθηνών
Πολιτισμική
διαφορετικότητα
και αμοιβαία
κατανόηση
στην εποχή της
παγκοσμιοποίησης

31

The Universality
of Classical Art
John Boardman

49

*Professor Noam Chomsky
Imminent crises:
social, political,
ethical*

65

*Professor Francesco Bandarin
The conservation
predicament
in the age of
globalization:
heritage values today
and tomorrow*

85

*Address of Dr. John Brademas, President Emeritus, New York University and former (1959-1981) member (Democrat-Indiana) United States House of Representatives :
“Reflections on a Life in Politics and the Academy”*

103

*Education in an Era of Specialized Knowledge:
Dino Leventis Memorial Lecture
by Vartan Gregorian
President, Carnegie Corporation of New York*

125

Ομιλία από τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, Δημητρίου και Πάπυ Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιο, με θέμα Τρομοκρατικές ενέργειες και θρησκευτική συνείδηση

151

Ομιλία του Ομότιμου Καθηγητή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και Πρόεδρου της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακρόπολης Χαράλαμπος Μπούρα, με θέμα Οι διαχρονικές αξίες των μνημείων της Αθηναικής Ακροπόλεως και οι προσπάθειες για τη συντήρησή της

169

Ομιλία της μουσικοσυνθέτριας Εβανθίας Ρεμπιτούκα, με θέμα Μουσική. Η θεία κοινωνία των γλαόν

177

Ομιλία του Νομπελίστα Καθηγητή Οικονομίας του Πανεπιστημίου Κύπρου Χριστόφορου Πισσαρίδη με θέμα: Η απαξίωση στην Ευρώπη μετά την κρίση

205

Βιογραφικά Ομιλητών

219

Αποσπάσματα των διαλέξεων

Βιογραφικό Σημείωμα Κωνσταντίνου Λεβέντη

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΕΒΕΝΤΗΣ (1938-2002)

Τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας προξενηθέντων ἀπὸ τοὺς Ζωσιμάδας καλῶν τὸ κάλλιστον εἶναι, ὅτι πολυπλασιάζοντες τὰ ὄργανα καὶ μέσα τῶν φώτων, τῶν ὁποίων ἴδιον εἶναι νὰ ἀνάπτωσιν εἰς τὰς ψυχὰς ἔρωτα περισσοτέρων φώτων, ἐπαρακίνησαν εἰς μίμησιν πολλοὺς τοῦ γένους πλουσίους, διδάσκοντες μὲ τὸ φιλογενὲς αὐτῶν παράδειγμα, ὅτι ὄχι ὁ πλοῦτος, ἀλλ' ἡ ὀρθὴ τοῦ πλοῦτου μεταχείρισις εἶναι καλὴ νὰ τοὺς δοξάσῃ.

Αδαμάντιος Κοραΐς, «Προλεγόμενα» στους Βίους του Πλουτάρχου

Ο Κωνσταντίνος, γιος του Χρίστου Λεβέντη και της Αυγής Χειμωνίδου, γεννήθηκε στη Λάρνακα στις 19 Απριλίου 1938. Υπήρξε ιδιοφυής επιχειρηματίας και άνθρωπος στρατευμένος στην προστασία και την προβολή της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σε νεαρή ηλικία ο Κωνσταντίνος Λεβέντης μετέβη στη Μ. Βρετανία όπου ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του, στο Harrow School, και απέκτησε ευρεία ουμανιστική μόρφωση, ακολουθώντας κλασικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ. Μετά το πέρας των σπουδών του αναδείχτηκε σε σημαντικό στέλεχος των επιχειρήσεων του θείου του, Αναστάσιου Γ. Λεβέντη (1902-1978), αρχικά στη Γκάνα (1959-1963) και στη συνέχεια στη Νιγηρία (1963 κ.ε.). Το 1970 παντρεύτηκε την Εντμέ Βασιλειάδη, με την οποία απέκτησε δύο γιούς, τον Αναστάση και τον Γεώργιο, και μία κόρη, τη Λουΐζα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ο Κωνσταντίνος Λεβέντης επέστρεψε στο Λονδίνο, συνεχίζοντας πλέον από την Ευρώπη την επιχειρηματική του δράση και αναλαμβάνοντας, το 1979, τα ηνία των οικογενειακών επιχειρήσεων που αναπτύχθηκαν σε πολλούς τομείς.

Την ίδια χρονιά, το 1979, ο Κωνσταντίνος Λεβέντης ανέλαβε την προεδρία του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη που μόλις είχε ιδρυθεί από τον Αναστάσιο Γ. Λεβέντη. Με δική του, αποφασιστική ώθηση το Ίδρυμα διαμόρφωσε πολυσχιδή δραστηριότητα με στόχο τη διάσωση και διαφύλαξη της αρχαίας ελληνικής, βυζαντινής και νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου και της Ελλάδας· με στόχο την προώθηση της ουμανιστικής παιδείας· με στόχο τη μέριμνα για τον άνθρωπο και τη φύση.

Το Ίδρυμα υποστήριξε την αρχαιολογική έρευνα, επιχορηγώντας ανασκαφές, αλλά και αναστηλώσεις αρχαίων μνημείων, βυζαντινών μονών και εκκλησιών στην Κύπρο και στην Ελλάδα (Αψινθιώτισσα, Κούριο, Κουτσοβέντης, Τρόδος, Θεσσαλονίκη, Ολυμπία, Μενοίκειον όρος, Φίλιπποι, Φιλιππούπολη, Μονή Παναγίας Πετριτζονίτισσας/Μπατσκόβου και άλλα). Παράλληλα, μερίμνησε και για τη νεότερη παράδοση, προσφέροντας τα οικονομικά μέσα για αναστηλώσεις κτισμάτων της λαϊκής αρχιτεκτονικής στο Φικάρδου και αναπαλαιώσεις αστικών οικοδομημάτων του 19ου αι. στη Λευκωσία.

Επιδιώκοντας την ανάδειξη και μελέτη του ελληνικού πολιτισμού, το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη χρηματοδότησε τη δημιουργία μουσείων στην Κύπρο (Μονή Χρυσορροϊάτισσας, Μάα-Παλαιόκαστρο, Βυζαντινό Μουσείο στο Παλαιχώρι, Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας και αλλού), βιβλιοθηκών (Κρατικό Πανεπιστήμιο Μαριούπολης και αλλού), ενώ με ειδικές χορηγίες ενθάρρυνε μεγάλα αρχαιολογικά μουσεία στην Ευρώπη, στον Καναδά και στις Η.Π.Α. να αφιερώσουν ειδικές αίθουσες στις κυπριακές αρχαιότητες που είχαν στις συλλογές τους. Το Ίδρυμα υποστήριξε τη διάδοση των ελληνικών σπουδών, χρηματοδοτώντας πανεπιστημιακές έδρες στο Λονδίνο, στο Μπέρμιγχαμ και στο Δουβλίνο, θεσπίζοντας υποτροφίες για σπουδές και έρευνα, και επιχορηγώντας πολυάριθμα επιστημονικά συνέδρια και σημαντικές εκθέσεις στην Κύπρο, στη Μ. Βρετανία, στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στις Η.Π.Α.

Το 1979 ο Κωνσταντίνος Λεβέντης διορίστηκε Πρέσβης και Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Κύπρου στην Ουνέσκο. Από τη θέση αυτή ανέπτυξε σημαντική δράση για τη διάσωση αρχαίων και βυζαντινών έργων τέχνης, τεχνουργημάτων και μνημείων. Κορύφωμα της δράσης του αυτής αποτέλεσε η προσφυγή σε δικαστήρια των Η.Π.Α. και η επιστροφή στην Κύπρο, το 1988, των ψηφιδωτών του 6ου αιώνα που είχαν αφαιρεθεί αρχαιοκάπηλοι από την εκκλησία της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας.

Το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου Λεβέντη για τον Άνθρωπο εκδηλώθηκε και άμεσα. Ως πρέσβης της Ουνέσκο συνέβαλε αποφασιστικά στην επαναπροσέγγιση των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκυπρίους. Ως πρόεδρος του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη ενίσχυσε μέσω του προγράμματος «Λαόνας» την αναπαλαίωση και την αξιοποίηση κτισμάτων της λαϊκής αρχιτεκτονικής σε πέντε χωριά του Ακάμα, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του αγροτουρισμού και, με αυτόν τον τρόπο, στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων των χωριών αυτών, αλλά και στην ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης στην Κύπρο.

Με ανάλογη αμεσότητα εκδηλώθηκε ο ανθρωπισμός του Κωνσταντίνου Λεβέντη στα προγράμματα του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη για την αγροτική ανάπτυξη της Νιγηρίας και της Γκάνας. Το 1988 ιδρύθηκαν δύο Γεωργικές Σχολές στη Νιγηρία με στόχο την εκπαίδευση μελλοντικών μικροκαλλιεργητών σε σύγχρονες μεθόδους εκμετάλλευσης της γης, ενώ το 1990 εγκαινιάστηκε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης αγροτών και δημιουργήθηκε μία γεωργική σχολή στη Γκάνα με τη συνεργασία επιχώριων πανεπιστημιακών φορέων. Στη Νιγηρία, το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη υποστήριξε παράλληλα σημαντικά προγράμματα στον τομέα της υγείας και στον τομέα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος.

Στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου Λεβέντη βρήκε έναν γενναιόδωρο αρωγό και ο Ελληνισμός της Διασποράς. Το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη συνέδραμε ποικιλοτρόπως την Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία να οργανώσει σε πολλές χώρες σχολεία και να προσφέρει στα παιδιά των Ελλήνων της Διασποράς βασική εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα. Ειδικότερα στο Λονδίνο, το Ίδρυμα υποστήριξε την Ελληνική Ραδιοφωνία, το Ελληνικό Κολλέγιο και φοιτητικούς συλλόγους, ενώ υπήρξε ο κυριότερος χορηγός για το Ελληνικό Κέντρο, το γνωστό πολιτιστικό forum που εγκαινιάστηκε το 1994 και φιλοξενεί εκθέσεις, συναυλίες και διαλέξεις.

Το 1995, ο Κωνσταντίνος Λεβέντης διορίστηκε μέλος του Συμβουλίου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Από τότε το Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη συμβάλλει αδιάλειπτα στην ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Κύπρου, του σημαντικότερου εκπαιδευτικού και επιστημονικού κυπριακού φορέα. Χάρη σε δωρεά του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη ανεγέρθηκε το Κτήριο Συμβουλίου – Συγκλήτου «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης» το οποίο στεγάζει τις πρυτανικές αρχές και σημαντικές διοικητικές υπηρεσίες του Πανεπιστημίου, ενώ από το 2001 το Ίδρυμα προσφέρει στο Πανεπιστήμιο σημαντική οικονομική χορηγία για την πραγματοποίηση ερευνητικών προγραμμάτων του στις ανθρωπιστικές κυρίως επιστήμες.

Ο Κωνσταντίνος Λεβέντης απεβίωσε στο Λονδίνο στις 11 Ιουλίου 2002.

*Χαιρετισμός του Πρύτανη
Καθηγητής Κωνσταντίνος Χριστοφίδης*

Αγαπητή αναγνώστρια,

Αγαπητέ αναγνώστη,

Η παρούσα έκδοση συγκεντρώνει και τις δέκα εισηγήσεις των ομιλητών της σειράς των ετήσιων διαλέξεων εις μνήμην Ντίνου Λεβέντη. Πρόκειται για διαλέξεις που έλαβαν χώρα στο Πανεπιστήμιο Κύπρου από το 2004 μέχρι και το 2013 τιμώντας το πολυσχιδές και ανθρώπινο έργο του αείμνηστου Ντίνου Λεβέντη και φιλοξενώντας διακεκριμένες προσωπικότητες, σύγχρονους πνευματικούς διαφωτιστές της επιστήμης και των γραμμάτων.

Ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης, οι Καθηγητές John Boardman, Noam Chomsky, Francesco Bandarin, John Brademas και Vartan Gregorian, ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιος, ο Ομότιμος Καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Χαράλαμπος Μπούρας, η μουσικοσυνθέτρια Ευανθία Ρεμπούτσικα και ο Νομπελίστας Καθηγητής του Πανεπιστημίου Κύπρου Sir Χριστόφορος Πισσαρίδης έδωσαν το «παρών» τους στη γιορτή μνήμης του Ντίνου Λεβέντη τιμώντας με την παρουσία και τη διάλεξή τους το Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Κάθε συνάντηση εις μνήμην του Ντίνου Λεβέντη ήταν μια ευκαιρία ανανέωσης της ευγνωμοσύνης μας για την αγάπη που μοίρασε απλόχερα στην πατρίδα μας, στο πανεπιστήμιό μας και στους νέους ανθρώπους. Με τη συγκεντρωτική έκδοση διατηρούμε άσβεστη τη μνήμη του, θυμόμαστε τις δέκα συναντήσεις που αφιερώσαμε στο πλούσιό του έργο. Μνημονεύουμε έναν άνθρωπο που τίμησε την Κύπρο και τη γέμισε με περηφάνια.

Ο Ντίνος Λεβέντης συνέδεσε το όνομά του με τις πιο δημιουργικές στιγμές του ιδρύματός μας και οι ετήσιες διαλέξεις εις μνήμην του ήταν το βήμα για να του πούμε ένα μεγάλο ευχαριστώ για την προοπτική που μας χάρισε, για την εμπιστοσύνη του στο ίδρυμά μας. Οι δέκα εισηγήσεις που θα αναγνώσετε ήταν το αποτέλεσμα ενός διανοητικού εργαστηρίου διαρκούς στοχαστικής αναζήτησης ως ένδειξη ευγνωμοσύνης στον Ντίνο Λεβέντη.

Στη ζωή είναι σπάνιο να έχεις καλούς και ανιδιοτελείς φίλους. Φίλους που σου δίνονται αυθόρμητα, χωρίς να υπολογίζουν, χωρίς να ζητούν ανταλλάγματα. Φίλους απόλυτα αξιόπιστους, που είναι πάντα δίπλα σου, σε στηρίζουν εμπράκτως, αλλά παράλληλα σε κινητοποιούν με το παράδειγμά τους και σε ανυψώνουν με το ήθος και την καλλιέργειά τους.

Το Πανεπιστήμιο Κύπρου είναι πραγματικά ευλογημένο που μετρά και θα έχει για πάντα ανάμεσα στους πιστούς του φίλους και συμμάχους μια φωτισμένη και εμπνευσμένη προσωπικότητα της Κύπρου, όπως τον Ντίνο Λεβέντη και άλλους ευεργέτες, που όλο και περισσότερο ενισχύουν την παρουσία τους και εκφράζουν έμπρακτα τη συμπαράστασή τους στο πρώτο ανώτατο ακαδημαϊκό και ερευνητικό ίδρυμα της χώρας.

Είμαι βέβαιος πως κάθε Κύπριος ή Έλληνας που βρίσκεται στο Λονδίνο, το Παρίσι, το Κέϊμπριτζ, τη Νέα Υόρκη, την Κοπεγχάγη, τη Στοκχόλμη, την Οδησό, αλλά και σε διάφορα μέρη της Ελλάδας ή της Κύπρου, νιώθει δικαιολογημένη συγκίνηση που το Ίδρυμα Λεβέντη χρηματοδότησε την εγκαίνιαση ειδικευμένων χώρων για τη μόνιμη έκθεση κυπριακών αρχαιολογικών συλλογών σε μερικά από τα μεγαλύτερα, παγκόσμιας εμβέλειας μουσεία, αναδεικνύοντας τον ελληνικό πολιτισμό.

Το όνομα Λεβέντη έχει ταυτιστεί με τη δημιουργία, την αγάπη για τον πολιτισμό, το περιβάλλον και τον άνθρωπο. Έχει ταυτιστεί με την όμορφη όψη της πατρίδας μας, αυτήν της επένδυσης στους νέους, στην ιστορική μνήμη, στο ανθρώπινο κεφάλαιο και την έρευνα. Συνεχιστές του έργου του Ντίνου Λεβέντη, η οικογένειά του εξακολουθεί να εκφράζει εμπράκτως την αγάπη της για τον τόπο και τη βαθιά πίστη της στον άνθρωπο.

Προσδοκία με το γραπτό συγκεντρωτικό αυτό έργο είναι να διατηρήσουμε άσβεστο στη θύμησή μας το πρότυπο, το παράδειγμα του ανθρώπου Ντίνου Λεβέντη. Ενός ανθρώπου που αφιέρωσε τη ζωή του στην προώθηση του πολιτισμού, του στοχασμού και της τέχνης, που αγάπησε αληθινά την πατρίδα του και το απέδειξε με τη στάση και τον τρόπο ζωής του.

Το παρόν έργο αποτελεί μόνο μια ελάχιστη μικρή ένδειξη εκτίμησης στην τεράστια του προσφορά.

Στον επικήδειο του Ντίνου Λεβέντη, η Judith Herrin ανέφερε χαρακτηριστικά: «Μιλούσε λίγο, χαμογελούσε πολύ και προέβη σε αναρίθμητες καλές πράξεις».

Αυτός ήταν ο Κωνσταντίνος Λεβέντης.

Σε ευχαριστούμε Ντίνο.

Καθηγητής Κωνσταντίνος Χριστοφίδης,
Πρύτανης

*Χαιρετισμός
της κας Μέγας Λεβέντη*

Aποτελεί μεγάλη συγκίνηση για μένα η έκδοση του τόμου αυτού εις μνήμην του Κωνσταντίνου Λεβέντη. Ο τόμος περιλαμβάνει τις δέκα ομιλίες που έδωσαν διακεκριμένες προσωπικότητες από το βήμα του Πανεπιστημίου Κύπρου, μεταξύ του 2004 και του 2013. Ευχαριστώ με ευγνωμοσύνη όλους τους ομιλητές για την προθυμία τους να τιμήσουν τη ζωή και τη δράση του συζύγου μου. Τον Κωνσταντίνο Λεβέντη χαρακτήριζαν η αφοσίωση στην ορθόδοξη χριστιανική πίστη και ο θαυμασμός για την ελληνική παιδεία. Αναζητούσε πάντοτε τρόπους προσφοράς προς την Κύπρο, την ιδιαίτερη πατρίδα του, και τον ευρύτερο Ελληνισμό, ενώ η αγάπη και το ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπό του και τον πολιτισμό είχε οικουμενικές διαστάσεις.

Οι δέκα ομιλίες καταπιάνονται και αξιολογούν μεγάλα και σπουδαία θέματα που απασχολούν την εποχή μας. Τη στάση του σημερινού ανθρώπου έναντι της παγκοσμιοποίησης και των οικονομικών κρίσεων, τις διαχρονικές αξίες της κλασσικής τέχνης, την αναγκαιότητα της πολιτιστικής μνήμης και των ουμανιστικών αρχών, τον καταλυτικό ρόλο της εκπαίδευσης, της μουσικής στον καθημερινό βίο, της θρησκείας έναντι στη βία. Όλες οι ομιλίες καθρεφτίζουν τις αρχές του Ντίνου και την πίστη του στις κλασσικές σπουδές, την ελληνική παιδεία και τελικά στον συνάνθρωπο. Η συγκέντρωσή τους σε έναν καλαίσθητο τόμο είναι το καλύτερο μνημόσυνο που το Πανεπιστήμιο Κύπρου θα μπορούσε να προσφέρει στη μνήμη του.

Ευχαριστώ εκ βάθους καρδίας τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κύπρου καθηγητή κύριο Κωνσταντίνο Χριστοφίδη, τον πρόεδρο του Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη κ. Αναστάσιο Παύλο Λεβέντη και τους επιτρόπους του Ιδρύματος που έκαναν πραγματικότητα την έκδοση αυτή.

ENTME K. LEBENTHI

*Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης
Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίων
μέλος της Ακαδημίας Αθηνών
Ποδητιστική διαφορετικότητα
και αμοιβαία κατανόηση
στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*

1ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

17 Μαΐου 2004

Με ιδιαίτερη χαρά και βαθειά συγκίνηση ανταποκρίνομαι στην εξαιρετικά τιμητική για μένα πρόσκληση του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κύπρου να είμαι ο πρώτος επίσημος ομιλητής στη σειρά των διαλέξεων που οργανώνει το Πανεπιστήμιο αυτό στη μνήμη του αλησμόνητου Κωνσταντίνου Λεβέντη.

Χαρά και ικανοποίηση γιατί η ομιλία αυτή συμπίπτει με το μεγάλο και ιστορικό γεγονός της επίσημης ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ένα γεγονός που υπήρξε το επιστέγασμα όχι μόνο πολιτικών και διπλωματικών προσπαθειών και επιτυχιών αλλά κυρίως αποτέλεσμα των μεγάλων επιτευγμάτων του κυπριακού λαού, ο οποίος δεν κάμφθηκε από τις πρωτοφανούς σκληρότητας αντιξοότητες της ιστορικής του μοίρας αλλά με γενναιότητα, σύνεση, σοφία, υπομονή, επιμονή, εργατικότητα και ευφυΐα μετασχημάτισε τις δυσκολίες σε ευκαιρίες, τα εμπόδια σε δυνατότητες και

δημιούργησε αυτό το θαύμα που λέγεται σήμερα Κύπρος και χάρη στο οποίο με το μέτωπο ψηλά και με όλες τις προϋποθέσεις εκπληρωμένες μπήκε στην οικογένεια των ευρωπαϊκών κρατών, φέρνοντας στην οικογένεια αυτή, εκτός από την οικονομική και πολιτική ακμή του, και το μεγάλο θησαυρό της πολιτιστικής κληρονομιάς του, μιας κληρονομιάς στις ρίζες της οποίας στηρίζει η Ευρώπη την ίδια την ταυτότητά της. Εύχομαι το μέλλον που ανατέλλει να είναι ευλογημένο από τον Θεό και η νέα αυτή περίοδος της ιστορίας της Μεγαλονήσου να είναι γεμάτη από νέα επιτεύγματα, πνευματικά και πολιτιστικά κυρίως, ώστε να αποδειχθεί και πάλι ότι η συμβολή στο καλό της ανθρωπότητας δεν προέρχεται κατ'ανάγκη από το πολυάριθμο και την εξωτερική ισχύ αλλά από την ποιότητα ενός λαού, όσο μικρός αν είναι αριθμητικά.

Αλλά είπα ότι αισθάνομαι και βαθειά συγκίνηση. Ο λόγος είναι ότι έχω το προνόμιο να εγκαινιάζω τη στιγμή αυτή μια εκδήλωση που τιμά τη μνήμη ενός από τα πλέον αγαπητά πρόσωπα που γνώρισα στη ζωή μου, του Κωνσταντίνου Λεβέντη. Αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα προνόμια που μου επεφύλαξε η πρόνοια του Θεού η γνωριμία μου με τον Κωνσταντίνο Λεβέντη, όπως αποτέλεσε και μια από τις πικρές θλίψεις μου η είδηση ότι τόσο αδόκητα και τόσο πρόωρα έφυγε από κοντά μας. Το μεγάλο αυτό ευπατρίδη τον γνωρίζουν πλέον όλοι οι Έλληνες της Κύπρου, της Ελλάδας και της Διασποράς, όπως και πάρα πολλοί αλλοεθνείς, από το πλούσιο έργο του άφησε πίσω του ως Πρόεδρος του περιώνυμου Ιδρύματος Λεβέντη. Τα λόγια μου δεν θα προσέθεταν τίποτε σε όσα πανελλήνια και διεθνώς έχουν λεχθεί και γραφτεί για το μεγάλο αυτό τέκνο της Κύπρου. Αυτό που εγώ προσωπικά με βαθειά ευγνωμοσύνη νοιώθω την ανάγκη να καταθέσω είναι η συμβολή του στην προβολή και καλλιέργεια της ορθόδοξου θεολογίας στη Μεγάλη Βρετανία. Με ποικίλους τρόπους, εμφανώς και συνηθέστερα αφανώς, με υποτροφίες και άλλες ενισχύσεις βοήθησε ανθρώπους να σπουδάσουν στην Αγγλία την ορθόδοξη θεολογία, χάρη δε στη σταθερή οικονομική του υποστήριξη ακουγόταν η φωνή της ορθόδοξου θεολογίας στο Kings College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου επί δέκα περίπου χρόνια στο πρόσωπο του ομιλούντος ως επισκέπτου Καθηγητού. Πώς να μην αισθάνεται κανείς συγκίνηση όταν καλείται σήμερα από το υψηλό αυτό βήμα να συνδέσει τον ταπεινό λόγο του με το όνομα και πάλι του μεγάλου αυτού ανθρώπου! Ας είναι αιωνία η μνήμη του και μακάρια στα χέρια του Θεού. Η σεμνότητα, το ήθος, η προσφορά του ας υποδειγματίσουν όλους μας. Στην εκλεκτή οικογένεια του, που συνεχίζει το έργο του, ας δίνει δύναμη και κάθε ευλογία ο Πανάγαθος Θεός. Η πρωτοβουλία του Πανεπιστημίου Κύπρου να τιμήσει με τη σειρά αυτή των διαλέξεων τη μνήμη του αποδεικνύει ότι η Κύπρος γνωρίζει να τιμά τα μεγάλα τέκνα της και να τα διασώζει από τα λήθη.

II

Η επιλογή του θέματος της ομιλίας μου από τους οργανωτές της αποψινής εκδήλωσης μαρτυρεί τόση εγρήγορη και ευαισθησία διαθέτει η πνευματική ηγεσία αυτού του τόπου ενώπιον των πιο καιρίων προβλημάτων της εποχής μας. Η είσοδος της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι παρά μια έκφανση μιας ευρύτερης ιστορικής πραγματικότητας: τα κράτη και οι λαοί ενώνονται. Τα διαχωριστικά τείχη ένα-ένα πέφτουν. Ο κόσμος γίνεται μια γειτονιά. Όλοι μιλούμε πια για «παγκοσμιοποίηση». Αλλά και όλοι ταυτόχρονα ανησυχούμε: τι θα γίνουν οι πολιτιστικές μας ιδιαιτερότητες μέσα σ' αυτή την παγκόσμια μάζα; Πώς θα εξακολουθήσουμε να είμαστε αυτό που είμαστε, πώς θα περισωθεί η ετερότητα μέσα στην αυξανόμενη ενοποίηση; Και επί πλέον, πώς θα μπορέσουμε να συνυπάρξουμε ως διαφορετικοί» χωρίς να συγκρουσθούμε μεταξύ μας;

Ερωτήματα καιρία, που δεν πρέπει να αφήσουν αδιάφορο κανένα στις μέρες μας, είτε πολιτική είτε εκπαιδευτική είτε εκκλησιαστική ή άλλη είναι η άμεση ευθύνη του.

Το θέμα αυτό είναι πελώριο και δεν μπορεί να καλυφθεί σε μια ομιλία. Αυτό που θα προσπαθήσω να θέσω υπό την κρίση σας περιορίζεται στα εξής ερωτήματα:

- α) Τι είναι η «παγκοσμιοποίηση»; Πώς μας προέκυψε ξαφνικά και τι είδους νοοτροπία μας κομίζει;
- β) Ποιοι κίνδυνοι ελλοχεύουν για τις πολιτιστικές ταυτότητες από την «παγκοσμιοποίηση» αυτή; Πώς πρέπει να αντιδράσουμε, ιδιαίτερα εμείς του κληρονομήσαμε την ελληνική ταυτότητά μας;
- γ) Με ποια μέσα μπορούμε να συμβιβάσουμε την ενότητα με την ετερότητα, ώστε να ζήσουμε αρμονικά στο νέο αυτό κόσμο που μας έρχεται ραγδαία;

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» τείνει να επικρατήσει στη γλώσσα μας και να γίνει τεχνικός όρος ως μετάφραση του globalization/mondialisation, ενός νεότερου όρου, με τον οποίο δηλώνεται διεθνώς το φαινόμενο της δημιουργίας μιας παγκόσμιας κοινότητας στο επίπεδο κυρίως της οικονομίας, με αναπόφευκτες προεκτάσεις στην πολιτική αλλά και τον πολιτισμό γενικότερα. Η πραγματικότητα που δηλώνει αυτός ο όρος διαφέρει ριζικά από αυτό που υποδηλώνουν οι όροι «παγκοσμιότητα» και «οικουμενικότητα» και δεν θα ωφελούσε σε τίποτε - μάλλον θα δημιουργούσε σύγχυση και επικίνδυνη φυγή από το πρόβλημα - το να αντικαταστήσουμε τον όρο «παγκοσμιοποίηση» με τους όρους αυτούς.

Τόσο η παγκοσμιότητα όσο και η οικουμενικότητα αποτελούν θεμελιώδεις υπαρκτικές ιδιότητες: δηλώνουν τρόπους υπάρξεως του ανθρώπου από καταβολής της ιστορίας του. Είναι αδιανόητο να υπάρχει άνθρωπος χωρίς τις ιδιότητες αυτές. Η παγκοσμιοποίηση όμως αποτελεί νεότερο ιστορικό φαινόμενο, μια συνειδητή κατασκευή, ένα κατασκευασμένο ιστορικό μόρφωμα - σύμφωνα με μερικούς ένα σύγχρονο μύθο, ένα ιδεολόγημα, πράγμα που καθιστά ίσως επιτυχή τον ελληνικό αυτό όρο με το δεύτερο συνθετικό του (=ποίηση). Η παγκοσμιοποίηση είναι μια τεχνητή παγκοσμιότητα, μια παραμορφωμένη οικουμενικότητα. Πρόκειται για μια τυπική περίπτωση «φαντασιακής θέσμησης της κοινωνίας», για να θυμηθούμε την έκφραση του Κορνήλιου Καστοριάδη. Ως τέτοια πρέπει να την αντιμετωπίσουμε σε σχέση και με το θέμα του πολιτισμού.

Για να κατανοήσουμε σωστά την παγκοσμιοποίηση και τις επιπτώσεις της στο χώρο του πολιτισμού, πρέπει να αναχθούμε στις ιστορικές ρίζες που άμεσα ή έμμεσα της παρήγαγαν. Έτσι θα αντιμετωπίσουμε πιο σωστά τα κύρια χαρακτηριστικά του φαινομένου και προ πάντων τις πολιτιστικές επιπτώσεις του.

Υπάρχει η γνώμη ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί φαινόμενο που σηματοδοτεί το τέλος της «μοντέρνας εποχής», της εποχής δηλαδή που ξεκινάει ουσιαστικά από τη δεύτερη επιστημονική επανάσταση το δέκατο έβδομο αιώνα και που οδήγησε διά μέσου της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης το δέκατο όγδοο αιώνα στη σύνδεση των επιστημονικών ανακαλύψεων με την παραγωγή. Από την άποψη αυτή η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά φυσική συνέπεια του Διαφωτισμού, όπως εκφράζεται ήδη από τον Καρτέσιο όταν γράφει ότι με την πρόοδο της γνώσεως και των επιστημών ο άνθρωπος θα καταστεί «κύριος και κάτοχος της φύσεως» (*maitre et possesseur de la nature*), αφού θα μπορεί να χρησιμοποιεί τη γνώμη για να παράγει χρήσιμα γι' αυτόν αποτελέσματα. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του δυτικού πολιτισμού, μεταξύ των οποίων κυρίαρχο ρόλο παίζουν τα ακόλουθα:

α) Η σύνδεση της γνώσης με την παραγωγή. Πρόκειται για καθαρά «δυτικό» φαινόμενο, με τις ρίζες του βαθειά στη ρωμαϊκή νοοτροπία, σύμφωνα με την οποία ό,τι δεν παράγει αποτέλεσμα χρήσιμο αγνοείται ως ουσιαστικό ανύπαρκτο. Η ρωμαϊκή αυτή αντίληψη ανέτρεψε την αρχαιοελληνική προσέγγιση της γνώσης ως μέσου που οδηγεί στο «καλόν» και το «αγαθόν», δηλαδή ως αισθητικής και ηθικής αξίας, και τη συνδέσε με τη χρηστικότητα και τη χρησιμοθηρία. Απομακρύνθηκε επίσης από τη χριστιανική θεώρηση της γνώσης ως μέσου πραγματώσεως της αγάπης, σύμφωνα με την Παύλεια αρχή «η γνώσις φυσιοί, η δε αγάπη οικοδομεί». Είναι πολύ φυσικό μια τέτοια νοοτροπία να γεννήσει την προτεραιότητα της οικονομίας στον πολιτισμό και μάλιστα της

οικονομίας της παραγωγής και της αγοράς, καθιστώντας έτσι την παγκοσμιοποίηση πρωταρχικά και κυρίως θέμα οικονομικό. Όλα σε μια τέτοια νοοτροπία οδηγούν στη λογική της ελεύθερης οικονομίας, με βασική δυναμική τη διαρκή κερδοφορία.

β) Η νοοτροπία αυτή της χρηστικότητας, που συνδέεται με την αντίληψη ότι μόνο ό,τι παράγει αποτέλεσμα δικαιώνει την ανθρώπινη πράξη - ας σημειωθεί ότι στην ιστορία του δυτικού στοχασμού το είναι ταυτίστηκε με το πράττειν - δεν θα παρήγαγε την παγκοσμιοποίηση χωρίς τη βοήθεια ενός άλλου χαρακτηριστικού του δυτικού πολιτισμού, που είναι η θεώρηση της ουσίας του ανθρώπου ως σκεπτόμενου όντος. Αυτή η υπερβολική έξαρση των νοητικών ικανοτήτων του ανθρώπου, η υπερτίμηση της νόησης και η απομόνωσή της από τις λοιπές σωματικές λειτουργίες του, που οδήγησε στην ανακάλυψη ότι η νόηση είναι δύναμη, δημιούργησε την τεχνολογία ως μέσο επικοινωνίας των ανθρώπων χωρίς την παρέμβαση σωματικών και τοπικών δεσμεύσεων. Έτσι η τεχνολογία, ως καθαρή νόηση, ενώνει τους ανθρώπους παρακάμπτοντας τους περιορισμούς που συνεπάγεται το ανθρώπινο σώμα και η σχέση του με ένα συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον και με τον τρόπο αυτό παράγει μια παγκόσμια κοινωνία σε βάρος των φυσικών και τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Γι' αυτό, το μαγαλύτερο θύμα της τεχνολογίας είναι η ανθρώπινη σωματικότητα και το φυσικό περιβάλλον. Δεν είναι, συνεπώς, τυχαίο το ότι η παγκοσμιοποίηση χρειάζεται την τεχνολογία για να ενώσει τους ανθρώπους ούτε ότι η ένωση, που παράγει, θυσιάζονται τόσο η ανθρώπινη σωματικότητα - οι άνθρωποι δεν χρειάζονται πλέον τη σωματική συνεύρεση και παρουσία για να επικοινωνήσουν, αφού όλα αυτά τα αντικαθιστά η πληροφορική - όσο και το φυσικό περιβάλλον - είναι απτή πλέον η διαφορά ή και η βλάβη που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση στο φυσικό περιβάλλον, προβάλλοντας τα πρότυπα συνεχούς αναπτύξεως και καταναλώσεως αγαθών ως πρωταρχικά στοιχεία του πολιτισμού.

γ) Βασικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού, ο οποίος γέννησε και τρέφει την παγκοσμιοποίηση, είναι η αντικατάσταση της έννοιας του προσώπου και εκείνη του ατόμου. Η διαφορά μεταξύ των δύο εννοιών είναι ριζική και οριοθετεί τη δυτική φιλοσοφική παράδοση, ήδη από την εποχή του Αυγουστίνου και του Βοηθίου τον έμπτο μ.Χ. αιώνα, από εκείνη των Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας με επικεφαλής τους Καππαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας. Η διαφορά έγκειται στο ότι το μεν άτομο είναι έννοια αριθμητική, προσφέροντας έδαφος τόσο στη μόνωση, την αυτάρκεια και την εσωστρέφεια, όσο και στο αντίθετο τους, τη μαζοποίηση, τον κολλεκτιβισμό και την ομαδοποίηση. Ενώ το πρόσωπο δηλώνει την απόλυτη μοναδικότητα, που δεν αυτοβιβιώνεται ναρκισσιαστικά αλλά πηγάζει από μια αδιάρρηκτη σχέση με τον άλλο. Στο άτομο δεν είναι

απαραίτητη η ύπαρξη του «άλλου» για να υφίσταται, ενώ στο πρόσωπο η σχέση με τον «άλλο», η ετερότητα είναι προϋπόθεση για την ύπαρξη του. Η παγκοσμιοποίηση έχει ως ιδεολογικό υπόβαθρο τον ατομισμό, τα δικαιώματα του ατόμου – όχι του προσώπου-και μάλιστα στη χρηστική τους μορφή, δηλαδή στη μορφή της ευδαιμονίας του ατόμου, όπως την προβλέπει και τη θεσπίζει επίσημα το Αμερικανικό Σύνταγμα. Η παγκοσμιοποίηση προσφέρει ενότητα ατόμων, όχι προσώπων, γι' αυτό και κατά τρόπο μυστηριώδη, ενώ προωθεί την παγκόσμια ενότητα, το κάνει ενθαρρύνοντας και καλλιεργώντας τις διαιρέσεις μεταξύ εκείνων που ευδαιμονούν και εκείνων που δυστυχούν, προκαλώντας συχνά είτε συγκρούσεις συμφερόντων είτε περιθωριοποίηση, αυτοεγκατάλειψη και κοινωνική απομόνωση όσων δεν κατορθώνουν να είναι αρκετά παραγωγικοί, ώστε να έχουν δικαίωμα στην ευδαιμονία.

Θα μπορούσε, λοιπόν, συνοπτικά να θεωρήσει κανείς την παγκοσμιοποίηση ως ένα επινόημα ή κατασκεύασμα του σύγχρονου δυτικού ανθρώπου, ο οποίος δανείστηκε από τη φιλοσοφική και πολιτιστική παράδοσή του και συνέθεσε σε μία ενότητα τη γνωσιοκρατία, τη χρηστικότητα και την ατομοκρατία, προκειμένου να δημιουργήσει μια παγκόσμια κοινωνία ατόμων συνδεδεμένων μεταξύ τους με την επιδίωξη της ατομικής ευδαιμονίας, δια μέσου της χρησιμοποιήσεως της γνώσεως ως εργαλείου αυξήσεως της παραγωγής δια της οικονομικής προόδου. Η παγκοσμιοποίηση είναι κατά συνέπεια άρρηκτα δεμένη με την οικονομική ανάπτυξη (=παραγωγικότητα), την τεχνολογία (=γνωσιοκρατία) και την ευδαιμονία του ατόμου. Γι' αυτό και εμπεριέχει μια βαθιά αντίφαση, η οποία καθιστά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, το χαρακτηρισμό της ως «καλού» ή ως «κακού» φαινομένου. Από το ένα μέρος ενώνει τους λαούς και τους ανθρώπους και συντελεί στην υπέρβαση των συγκρούσεων, τον εκδημοκρατισμό της πολιτικής με την προώθηση των δικαιωμάτων του ατόμου, την αύξηση του πλούτου με τη βοήθεια της τεχνολογίας και της παραγωγής αγαθών, από την οποία θα μπορούσαν να ωφεληθούν όλοι οι κάτοικοι του πλανήτη μας. Από το άλλο μέρος, λόγω της ατομοκρατίας, καλλιεργεί την πλεονεξία και τη φιλαυτία πράγμα που οδηγεί στην άδικη κατανομή του παραγομένου πλούτου, επιτείνει τον ευδαιμονισμό με τον πολλαπλασιασμό των αναγκών χάριν της μεγαλύτερης παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών, και υποτάσσει τα πάντα στην οικονομική δύναμη, η οποία χρησιμοποιεί τη γνώση για τους σκοπούς της, εξαγοράζοντας την με τη λογική ότι τίποτε, άρα και η γνώση, δεν έχει νόημα, αν δεν παράγει αποτέλεσμα χρήσιμο για την ευδαιμονία του ατόμου.

Η παγκοσμιοποίηση, λοιπόν, βασίζεται στην αντίληψη ότι πολιτισμός είναι στην ουσία ότι παράγει η γνώση ως «χρήμα», δηλαδή ως κάτι «χρήσιμο» για την ευδαιμονία του ατόμου. Ο «πολιτισμός»

αυτός λόγω της ατομοκρατίας του ενώνει τους ανθρώπους στον κοινό άξονα της ατομοκρατίας του ενώνει τους ανθρώπους στον κοινό άξονα της ευδαιμονίας, που εξασφαλίζει η οικονομική ευμάρεια, και καθιστά με τον τρόπο αυτό δευτερεύουσα ή, αν είναι εμπόδιο, αξιοβελιστέα, κάθε άλλη μορφή πολιτιστικής ενότητας των ανθρώπων.

Στο σημείο αυτό αναδύεται το πρόβλημα των πολιτιστικών ταυτοτήτων. Είναι διάχυτος ο φόβος ότι η παγκοσμιοποίηση απειλεί με ισοπέδωση τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες και αποβλέπει στην επιβολή μιας ενιαίας μορφής πολιτισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Ο φόβος αυτός, με τη μορφή τουλάχιστον με την οποία συνήθως νοείται, δεν έχει σοβαρά ερείσματα, διότι η έννοια της ελευθερίας και των δικαιωμάτων του ατόμου, στην οποία βασίζεται η παγκοσμιοποίηση, δεν επιτρέπει τη βίαιη επιβολή κανενός είδους πολιτισμού. Αν οι λαοί, για παράδειγμα, βρίσκουν τα κινηματογραφικά προϊόντα μιας χώρας πιο ελκυστικά από όσα τους προσφέρει η δική τους τέχνη, αυτό δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το ότι δεν είναι σε θέση να εκτιμήσουν όσο αξίζει, αν αξίζει, το δικό τους πολιτισμό. Σημαίνει είτε ότι ο δικός τους πολιτισμός είναι κατώτερος του ξένου είτε ότι η παιδεία τους δεν τους έμαθε την αξία του, αν δεν αλώθηκε βέβαια και ίδια η παιδεία από τον «ξένο» αυτό πολιτισμό.

Η παγκοσμιοποίηση, με άλλα λόγια, δεν απειλεί παρά μόνο τις πολιτιστικές ταυτότητες που έχουν ήδη ατονήσει και εξασθενήσει από μόνες τους ως υπαρξιακά βιώματα του λαού, αυτές που έχουν περιπέσει σε «φολκλόρ» και που ούτως ή άλλως δεν προξενούν κανένα πρόβλημα στην παγκοσμιοποίηση. Η παγκοσμιοποίηση δεν ενοχλείται καθόλου από την πολιτισμικότητα, όταν αυτή περιορίζεται στη φολκλορική έκφραση της. Αντιθέτως την ενθαρρύνει ως ένα εμπλουτισμό της ατομικής τέρψεως και ευδαιμονίας. Τη χρηματοδοτεί μάλιστα, για να γίνει πιο «χρήσιμη» σε όσους είναι σε θέση να αγοράσουν τα «ενδιαφέροντα» αυτά «εξωτικά» προϊόντα ου πολιτισμού. Έτσι, οι «φολκλορικές» αυτές πολιτιστικές ιδιαιτερότητες μπορεί να «πουληθούν» ως οικονομικά αγαθά στην παγκόσμια αγορά και να γίνουν οι ίδιες μέρος της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση ενοχλείται μόνο όταν μια συγκεκριμένη πολιτιστική ταυτότητα εμποδίζει τις πολιτισμικές συνιστώσες που περιγράψαμε πιο πάνω ως βασικά συστατικά της. Ότι για παράδειγμα, δεν θεωρεί τη γνώση ως χρηστικό εργαλείο προώθησεως της ατομικής ευημερίας διά της οικονομικής αναπτύξεως πρέπει να εξοβελιστεί. Ένας λαός που αφιερώνει περισσότερο χρόνο στη διασκέδαση παρά στην εργασία και δεν προάγει την οικονομία, πρέπει να αλλάξει νοοτροπία. Ένα κράτος, που με το εκπαιδευτικό του σύστημα δεν εξυπηρετεί την παραγωγή, πρέπει να προβεί στις ανάλογες μεταρρυθμίσεις. Κάθε δίκαιο που εμποδίζει την ευδαιμονία του ατόμου, το ύψιστο αυτό πολιτισμικό αγαθό, πρέπει να αναπροσαρμοστεί. Αυτές και άλλες παρόμοιες ιδιαιτερότητες, που άπτονται των αρχών που

γέννησαν την παγκοσμιοποίηση όπως τις περιγράψαμε πιο πάνω, πράγματι απειλούνται από την παγκοσμιοποίηση. Αλλά όταν όλα αυτά έχουν ήδη παραχωρηθεί, για ποια πολιτιστική ταυτότητα μιλούμε πλέον ότι απειλείται από την παγκοσμιοποίηση;

III

Ας έλθουμε στα καθ' ημάς. Με ποιο τρόπο μπορεί να λεχθεί ότι η παγκοσμιοποίηση απειλεί την πολιτιστική μας ταυτότητα; Ποια είναι αυτή η πολιτιστική ταυτότητα μας, που κινδυνεύει από την παγκοσμιοποίηση; Ας δούμε το ζήτημα αυτό σε βάθος και με προσοχή. Πολύς λόγος γίνεται τα τελευταία χρόνια για την ελληνικότητα, την ιδιαίτερη δηλαδή πολιτισμική ταυτότητα των Ελλήνων. Αλλά σε τι συνίσταται η ταυτότητα αυτή; Τρία στοιχεία θα μπορούσαμε να απομονώσουμε ως βασικά συστατικά της ταυτότητάς μας.

α) Η γλώσσα. Πράγματι, η γλώσσα αποτελεί συστατικό στοιχείο κάθε πολιτιστικής ταυτότητας. Με ποιο τρόπο την απειλεί η παγκοσμιοποίηση; Σίγουρα όχι με την αντικατάστασή της με το λατινικό αλφάβητο ή την κατάργησή της. Τέτοιες απειλές δεν υπάρχουν παρά μόνο στη σκέψη φοβισμένων ή προκατειλημμένων ανθρώπων. Αν απειλείται η γλώσσα από κάτι, αυτό είναι το πνεύμα της χρηστικότητας, στο οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω. Αυτό συνεπάγεται δύο πράγματα: πρώτον, την απλοποίηση και τον περιορισμό του λεξιλογίου στο ελάχιστο, που εξυπηρετεί αποτελεσματικά την παραγωγή, δηλαδή τη λεξιπενία, την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων κ.τ.λ., και, δεύτερον, τον υποβιβασμό της σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με κάποια ξένη γλώσσα, που είναι πιο χρηστική στην παγκόσμια κοινότητα. Ξαναγυρίζουμε δηλαδή πάλι στις βασικές πολιτισμικές συνιστώσες της παγκοσμιοποίησης. Αν ο λαός μας έχει αποδεχθεί τις συνιστώσες της χρηστικότητας της γνώσης, της προτεραιότητας της παραγωγικότητας κ.τ.λ., τότε μοιραία η γλώσσα του θα υποστεί κάποιες σοβαρές συνέπειες. Το πρόβλημα, συνεπώς, δεν είναι στην ουσία τι θα γίνει με τη γλώσσα αλλά τι θα γίνει με τη νοοτροπία μας, με την αποδοχή ή όχι της πολιτισμικής αρχής της χρηστικότητας ως προς όλα τα στοιχεία του πολιτισμού, περιλαμβανομένης και της γλώσσας.

β) Η εθνική κυριαρχία. Κρίσιμο πρόβλημα που θα προκύψει στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης είναι η τύχη του έθνους-κράτους. Στο σημείο αυτό τα πράγματα είναι κάπως περίπλοκα. Αποτελεί η έννοια του έθνους-κράτους συστατικό στοιχείο μιας πολιτιστικής ταυτότητας, κάτι ανάλογο με τη γλώσσα; Η ιστορία αλλά και η σύγχρονη πραγματικότητα δεν επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο. Στο Βυζάντιο, για παράδειγμα, υπάρχει ενιαία πολιτισμική ταυτότητα παρά το ότι στο ίδιο κράτος

στεγάζονται διάφορα έθνη. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας το Γένος μας διατηρεί και αναπτύσσει την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα του χωρίς να διαθέτει δική του κρατική οντότητα. Ακόμα και σήμερα ο Ελληνισμός της διασποράς διατηρεί εξ ίσου, αν όχι και περισσότερο, με τους Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδος την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητά του. Η έννοια του έθνους-κράτους είναι και αυτή σε κάποιο βαθμό, όπως και η παγκοσμιοποίηση που τώρα τείνει να την καταργήσει, τεχνητό κατασκεύασμα της ίδιας πολιτισμικής νοοτροπίας, που γέννησε το δέκατο όγδοο – δέκατο ένατο αιώνα τον εθνικισμό και που σήμερα γεννά την παγκοσμιοποίηση. Τώρα, λοιπόν, που τα έθνη-κράτη καλούνται διαρκώς και περισσότερο να παραχωρήσουν την κρατική κυριαρχία τους, να ανοίξουν τα σύνορά τους, να επιτρέψουν την εγκατάσταση ξένων στο έδαφος τους με αναπόφευκτη συνέπια τη δημογραφική αλλοίωσή τους, ο Ελληνισμός ως πολιτιστική ταυτότητα θα πρέπει να διαχωριστεί σαφώς από τον ελλαδισμό και να μη συγχέεται ή ταυτίζεται με αυτόν. Αν δεν θέλουμε η παγκοσμιοποίηση να συνθλίψει την εθνική μας ταυτότητα, πρέπει να κάνουμε το διαχωρισμό αυτό και να αναπτύξουμε τον Ελληνισμό ως πολιτιστική ταυτότητα, που δεν θα εξαρτά την επιβίωση της από την τύχη του έθνους-κράτους.

γ) Η θρησκεία. Καίριο ζήτημα δημιουργεί η θρησκεία στην πορεία της παγκοσμιοποίησης. Δεν είναι τυχαίο ότι στην περίφημη θεωρία για τη σύγκρουση των πολιτισμών ο εισηγητής της θεωρίας διαχωρίζει τους πολιτισμούς ουσιαστικά με βάση τη θρησκεία. Αποτελεί επικίνδυνο στρουθοκαμηλισμό η τάση πολλών πολιτικών να υποτιμούν το ρόλο της θρησκείας στη ζωή ενός έθνους. Η θρησκεία διαμόρφωσε και εξακολουθεί να διαμορφώνει, άμεσα ή έμμεσα, πολιτιστικές ταυτότητες. Το πρόβλημα σήμερα είναι αν ο ρόλος της θρησκείας στη διαμόρφωση των πολιτιστικών ταυτοτήτων μπορεί να συνεχιστεί και με ποιόν τρόπο στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Η πείρα του παρελθόντος, κατά το οποίο η θρησκεία χρησιμοποιήθηκε για να διαιρέσει ή να καταπιέσει αντί να ενώσει και να ελευθερώσει τους ανθρώπους, οδηγεί στην τάση να αποχρωματιστεί όσο περισσότερο γίνεται ο πολιτισμός από τη θρησκεία. Αυτό είναι όχι μόνο ανεδαφικό αλλά και επιζήμιο. Γιατί η θρησκεία από τη φύση της μπορεί να συντελέσει στην ανάπτυξη μιας υγιούς παγκοσμιότητας, απαλλαγμένης από τις στρεβλώσεις της παγκοσμιοποίησης. Ιδιαίτερα ισχύει αυτό για την Ορθοδοξία, προς μια παγκοσμιότητα που θα σέβεται τη διαφορά και την ετερότητα, που δεν φοβάται τον «άλλο» όσο διαφορετικός και αν είναι αυτός, ακόμα και στη θρησκεία του, αλλά θα τον αγκαλιάζει ως αδελφό. Μια τέτοια Ορθοδοξία η οποία θα «αληθεύει εν αγάπη», κατά τη φράση του Παύλου, και όχι εν ζηλωτική μισαλλοδοξία, η οποία δεν θα ταυτίζει την υπόστασή της με μια εθνική ή κρατική οντότητα αλλά θα διαποτίζει τον πολιτισμό με το πνεύμα της αγάπης και της ελευθερίας, είναι όχι μόνο ανεκτή αλλά και άκρως αναγκαία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Δυστυχώς η Ορθοδοξία σήμερα δυσχεραίνεται στον πολιτισμικό της ρόλο από διάφορους ενδογενείς, ως επί το πολύ, παράγοντες. Ένας τέτοιος παράγων είναι η διάρθρωση και η δόμησή της σε αυτοκέφαλες Εκκλησίες με βάση την έννοια του έθνους-κράτους. Αυτό σημαίνει πολλές φορές ότι η Εκκλησία δίνει προτεραιότητα στην εθνική της ταυτότητα και όχι στην οικουμενικότητά της. Κινδυνεύει έτσι να συμπαρασυρθεί με το έθνος-κράτος στη δίνη της παγκοσμιοποίησης. Άλλος παράγων ανασταλτικός της πολιτισμικής συνεισφοράς της είναι η αδυναμία, που συνήθως επιδεικνύει, να βρει τη χρυσή τομή μεταξύ της εκκοσμίκευσης και της συμμετοχής της στο ιστορικό γίγνεσθαι. Πολλές φορές η Ορθόδοξη Εκκλησία προσπαθεί να επηρεάσει την ιστορία μετερχόμενη κοσμικές μεθόδους, αντιγράφοντας ή και ανταγωνιζόμενη την πολιτική και την οικονομική δύναμη, με κίνδυνο να εκκοσμικεύσει το μήνυμά της και να το καταστήσει έρμαιο της εφήμερης δημοσιότητας. Άλλοτε, πάλι, αποσύρεται στο κελί της προσευχής της και αδιαφορεί για τα προβλήματα που ταλανίζουν τον άνθρωπο, αρνούμενη να παράγει πολιτισμό. Και οι δύο αυτές τάσεις είναι άκρως επιζήμιες την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η Ορθοδοξία ανέκαθεν δημιούργησε πολιτισμό, αυτό όμως το έκανε όχι ταυτιζόμενη με εφήμερες κοσμικές δυνάμεις αλλά προβάλλοντας αιώνιες πνευματικές αρχές και ενδιαφερόμενη για τη διείσδυση των αρχών αυτών στον πολιτισμό.

Τέτοιες βασικές και θεμελιώδεις πνευματικές αρχές είναι η αγάπη, η ελευθερία, η ακεραιότητα και μοναδικότητα του κάθε ανθρώπινου προσώπου, η ιερότητα και ο σεβασμός του σώματος και της φυσικής δημιουργίας του θεού, και όλα όσα συναφή με αυτά εκφράζουν τον πολιτισμό ενός λαού. Ιδιαίτερα στις μέρες μας η Ορθόδοξη Εκκλησία έχει χρέος να πάρει θέση ως προς τους κινδύνους που εγκυμονεί η παγκοσμιοποίηση για το ανθρώπινο πρόσωπο, την αξιοπρέπεια και την ελευθερία του, αλλά και για το φυσικό περιβάλλον- ας σημειωθούν εδώ οι πρωτοβουλίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου- το οποίο κινδυνεύει από τον οίστρο της οικονομικής ανάπτυξης και την παντοδυναμία της τεχνολογίας.

Η θέση αυτή της Εκκλησίας μπορεί να είναι κριτική στο επίπεδο των ιδεών αλλά κυρίως πρέπει να είναι εποικοδομητική στην καλλιέργεια ενός ήθους, που θα σέβεται την ετερότητα κάθε προσώπου και κάθε πολιτισμού, κρίνοντας έτσι στην πράξη και όχι στο λόγο κάθε ολοκληρωτική και ισοπεδωτική τάση της παγκοσμιοποίησης. Η Εκκλησία υπάρχει για να διαμορφώνει ήθος όχι τόσο με αυτά που λέγει όσο με αυτό που είναι, ο χώρος δηλαδή μέσα στον οποίο ο άνθρωπος από τη βρεφική μέχρι τη γερωνική ηλικία εθίζεται εμ τη λατρεία, την προσευχή, την άσκηση κ.λπ. στο σεβασμό του άλλου, του φυσικού περιβάλλοντος από την απληστία της ατομικής ευδαιμονίας. Όλα αυτά αποτελούν ισχυρά αντίδοτα σε κάθε παρενέργεια της παγκοσμιοποίησης και, συγχρόνως, ανάπτυξη πολιτισμού.

IV

Η πολιτιστική ταυτότητα που μας κληροδότησε το παρελθόν δεν είναι μουσειακός θησαυρός ή φολκλορική ιδιαιτερότητα. Δεν είναι πατρογονική κληρονομιά και αγώνας για τη διάσωση ή συντήρησή της. Είναι κυρίως στάση ζωής, τρόπος του υπάρχειν. Εκεί θα πρέπει να στραφεί η προσοχή μας σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση. Τι να την κάνουμε την κληρονομημένη ιδιαιτερότητά μας, όταν η στάση ζωής μας έχει πλήρως ευθυγραμμιστεί με τη νοοτροπία που δίνει προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη, θυσιάζοντας σ' αυτήν την ιερότητα του προσώπου και την ακεραιότητα της φύσεως; Κατά τι μπορεί να απειλήσει η παγκοσμιοποίηση την πολιτιστική ταυτότητα ενός λαού που της έχει ήδη παραδοθεί, ενδίδοντας στις δελεαστικές σειρήνες της ατομικής ευδαιμονίας οτιδήποτε και αν είναι το τίμημα γι' αυτό, όπως αρχίζει ήδη να συμβαίνει με τον ορθόδοξο λαό μας;

Στην ομιλία μου αυτή προσπάθησα να δείξω ότι η παγκοσμιοποίηση πηγάζει από κοσμοθεωριακές και πολιτισμικές προϋποθέσεις τις οποίες εξέθρεψε ο δυτικός πολιτισμός, κυρίως κατά την εποχή της νεωτερικότητας, και οι οποίες δεν εξαφανίζονται αλλά επιβιώνουν με κάποια τροποποίηση στη λεγόμενη μετανεωτερική εποχή. Κυρίαρχο στοιχείο παραμένει η ατομοκεντρική θεώρηση του ανθρώπου, η οποία με τη βοήθεια του μετανεωτερικού πλουραλισμού και της σχετικοποίησης των πάντων διαχέεται πλέον σε παγκόσμιο επίπεδο. Στον αντίποδα του ατομοκρατικού αυτού πολιτισμού βρίσκεται η ελληνική πολιτισμική ταυτότητα, ασφαλώς στο βαθμό που την επηρεάζει η Ορθοδοξία. Η δαίμονοποίηση της παγκοσμιοποίησης θα ήταν άδικη, αν μάλιστα προερχόταν από εκείνους που αποδέχονται την ατομοκρατία ως στάση ζωής και κεντρικό άξονα πολιτισμού. Η παγκοσμιοποίηση κάνει το παν για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του ατόμου. Χάρη σ' αυτήν θα αυξηθεί ο πλούτος και η ευημερία των ανθρώπων, αν μάλιστα επιτευχθεί μια δικαιότερη κατανομή των αγαθών. Αλλά «ούκ επ'άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος». Μια παγκόσμια οικονομία, ακόμα και μια παγκόσμια κυβέρνηση, είναι νοητά. Αλλά ένας παγκόσμιος πολιτισμός είναι και θα παραμένει αδιανόητος.

Ο πολιτισμός είναι δημιουργία του προσώπου και όχι του ατόμου. Ο πολιτισμός προϋποθέτει σχέση ελεύθερη και αγαπητική με τον άλλο και με το φυσικό μας περιβάλλον. Αυτή η σχέση δεν μπορεί να προσφερθεί σε παγκόσμια κλίμακα' το διαδίκτυο δεν μπορεί ποτέ να δημιουργήσει πολιτισμό. Όσο υπάρχουν άνθρωποι, που αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως «εικόνες Θεού», θα δημιουργούν πολιτισμό μέσα από τις σχέσεις τους με όσα το σώμα τους μπορεί να αισθανθεί, είτε ως ανθρώπους είτε ως φυσικές παρουσίες. Όλα αυτά προϋποθέτουν τοπικούς και χρονικούς περιορισμούς. Ακόμα και αν όλοι οι άνθρωποι πιστεύσουν στον ίδιο Θεό, η πολιτισμική έκφραση

της πίστεως τους θα ποικίλλει. Καμιά παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να εξαφανίσει τις πολιτιστικές ταυτότητες, παρά μόνο αν οι λαοί παύσουν να δημιουργούν.

Αν αυτό είναι αληθινό τότε ίσως η παγκοσμιοποίηση να προσφέρει το πλαίσιο για δημιουργική συνάντηση των πολιτιστικών ταυτοτήτων, από την οποία δεν θα προκύψει ένας παγκόσμιος πολιτισμός αλλά μια όσμωση πολιτισμών, από την οποία θα ωφεληθούν ποιοτικά όλες οι πολιτιστικές ταυτότητες. Αυτό συνέβη πάντοτε στην ιστορία. Στην εποχή, λοιπόν, της παγκοσμιοποίησης θα ήταν λάθος κάθε περιχαράκωση των πολιτιστικών ταυτοτήτων η αντιπαλότητα μεταξύ τους και ευλογία ή συνύπαρξή και όσμωσή τους. Από την όσμωση αυτή καμιά πολιτισμική ταυτότητα, που έχει περιεχόμενο της την αλήθεια, δεν κινδυνεύει. Θέλω να πιστεύω ότι αυτό ισχύει για τη δική μας πολιτιστική ταυτότητα, αν δεν την παραδώσουμε αντί του «πινακίου φακής» της οικονομικής ευημερίας.

Επιτρέψτε μου να περατώσω την ομιλία μου με ιδιαίτερη αναφορά στο ρόλο της Ορθοδοξίας στην εποχή αυτή της παγκοσμιοποίησης. Η Ορθοδοξία στην εποχή μας τείνει να ξεχάσει και να προδώσει τον αληθινό εαυτό της. Από μήνυμα και βίωμα ελευθερίας και αγάπης που υπήρξε πάντοτε στην ιστορία της τείνει να γίνει κήρυγμα μισαλλοδοξίας και αντιθέσεως. Βλέπει διαρκώς δίπλα της εχθρούς, φοβάται το διάλογο, αυτοπροσδιορίζεται και αμύνεται. Αλλά έτσι δεν αρνείται μόνο το παρελθόν της αλλά και το μέλλον της. Διότι στο μέλλον δεν θα επιβιώσουν οι ισχυρότεροι – ας μη μας φαίνεται αυτό παράξενο. Θα επιβιώσουν εκείνοι που θα αποβάλουν το φόβο του «άλλου», που θα έχουν τη δύναμη να αγκαλιάσουν τον άλλο και μαζί του να κτίσουν τον κόσμο τους.

Η νέα περίοδος της ιστορίας θα είναι σφραγισμένη από το δίλημμα: σύγκρουση ή αγάπη. Όσοι επιλέξουν τη σύγκρουση θα νικήσουν μόνο για να νικηθούν εν τέλει. Η σύγκρουση των θρησκειών και των πολιτισμών θα έχει μόνο ηττημένους. Η Ορθοδοξία δεν είναι από τη φύση της συγκρουσιακή. Είναι όχι απλά ανεκτική αλλά «κοινωνιακή» και αγαπητική. Δεν φοβάται τη διαφορετικότητα, δεν φοβάται τον «άλλο». Ο φόβος του «άλλου» προέρχεται από την πτώση του Αδάμ, είναι ταυτόσημος με την αμαρτία. «Η αγάπη έξω βάλλει τον φόβον». Ο φόβος του άλλου προδίδει ανασφάλεια. Δεν φοβάται τον άλλο αυτός που πιστεύει στον εαυτό του. Η Ορθοδοξία έχει αμύθητο θησαυρό να προσφέρει στο μέλλον που έρχεται. Αν το θησαυρό αυτό τον φυλάξει και τον καλλιεργήσει, δεν έχει τίποτε να φοβηθεί από τη συνύπαρξή της με τους άλλους. Ο λόγος του Σερ Στήβεν Ράνσιμαν ότι ο εικοστός πρώτος αιώνας θα είναι ο αιώνας της Ορθοδοξίας θα βρει το νόημα

και τη δικαίωσή του σε μία αμοιβαία κατανόηση και συνεργασία των ανθρώπων. Και αυτό θα είναι ίσως η μεγαλύτερη ιστορική αποστολή στη νέα πραγματικότητα που διαφαίνεται, όλων των λαών που είχαν το προνόμιο και την ευθύνη να ανήκουν στη Ορθόδοξη Εκκλησία.

The Universality of Classical Art
John Boardman

2ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

17 Μαΐου 2005

Dino Leventis was a patron of far more than the classical art and the archaeology of his home island, and there are museums worldwide and many publications which can today demonstrate his interest and generosity in ensuring the widest appreciation of what Greece and especially Cyprus offered in the early history of the classical world. I show him as I remember him, in London, with his own small but choice collection of antiquities, demonstrating for us how a Greek eye cup, in use, looks like a mask - eyes for eyes, handles for ears, foot for mouth. I am especially pleased to have been invited to give this second lecture in his honour in Cyprus.

The Universality of Classical Art - by which I mean Greek art and whatever the Romans added it to it in making it an art of Empire - hardly needs demonstrating for the modern western world, and by now even for far beyond the western world. The building in which I have spent much of my career, the Ashmolean Museum in Oxford, boasts an architecture which wholly depends on its architect's observation of Greek architecture, notably the Temple of Apollo at Bassae, even to its

interior sculptural decoration, since this is a copy of the Bassae frieze at the top of the stairs; and not far away there stands a Tower of the Winds larger even than the one in Athens, and now the home of a college devoted to the study of medicine. Another stands in the grounds of an English country house. A former pupil of mine has proved that the Tower in Athens was a close copy of one that stood on top of the Great Lighthouse Pharos at Alexandria, one of the Wonders of the Ancient World. This is what Sir John Soanes, architect of the British Museum, thought proper to fill his house with. We are surrounded by architectural and sculptural indebtedness to the Classical tradition, no less in Cyprus which was part of its original home, than in places far removed in culture and geography.

All this is a product of Classical art's second period of universality, created by Renaissance Europe's observation of what the Roman Empire had left behind, and later helped along by the neo-Classical movements in European and American arts in the 18th and 19th centuries. It has by no means altogether died in our modern age, and our new Library in Oxford, designed by a descendant and namesake of one of the great neo-Classical architects, Robert Adams, may be cylindrical, but its decoration is purely Classical. Without this reborn Classical tradition the arts in Britain at least would have had to live on in an essentially barbarian tradition.

The first period of Universality, in antiquity, is one we associate with Greece itself and the lands settled by its colonists, then with what Alexander the Great carried of Greek culture, and then with the spread of Rome over the western world, from Britain to Syria, from the Danube to the Nile. But there was an even wider diffusion of the Classical style in antiquity, often farther even than Greeks and Romans themselves had carried it, and it is this that I would like to explore with you today.

You all know this wonderful piece of weaving found in the so-called Tomb of Philip at Vergina in north Greece. My first sight of it was in a very emotional lecture given here in Nicosia by Professor Andronikos soon after its discovery. There were few dry eyes in the house by the end of his remarkable revelation of the best Greek art of the 4th century BC. I do not think many of us had realised how truly moving it could be. Now look at the same Hellenistic floral patterning and wave patterns from another textile, but this was found in Mongolia. There is clearly a story behind this and I shall tell you some of it later, but first we should ask what it was about Classical art that made it acceptable to so many different peoples and at such distances. None of these peoples shared anything much with the Classical world by way of politics, religion, literature or art, yet they were ready to accept with varying

degrees of completeness the Classical idiom in the arts. If we explore that idiom we may be able to define what aspects of it travelled so well and why.

First, the purely decorative like the floral patterns we have just been looking at. These were not a Greek invention since they had been borrowed by Greece from the Near East and Egypt, but the Greeks completely translated them into something more vividly attractive than the rather formal rows of lotus flowers and palmettes, and they made the patterns infinitely adaptable in terms of scale, shape and medium. Let me just remind you of another brilliant demonstration of the Greek floral on a silver vase, but one made by Greeks not for home use but for Scythians living in South Russia in the 4th century BC, and not for Greek wine but for fermented mare's milk, kumiss.

We can take with this universal decorative element something more structural - the orders of architecture as expressed in the column. The column with decorative capitals and bases was no Greek invention, but by standardizing its appearance in the two, later three, main orders of architecture, Doric, Ionic and Corinthian, they provided a model for major architecture in stone, rather than brick, a model which was infinitely adaptable in scale and setting, for exteriors, interiors, separate monuments.

In the 3rd century BC the Indian King Asoka, who had adopted Buddhism, erected colossal free-standing columns in north India. They bore figures of animals, like that from Sarnath which has become the state symbol of India. This is one of the columns that was set up later in north India by the Greek ambassador to Taxila, Heliodorus, inscribed in both Greek and Sanskrit. The details of the column capitals derive more from Persia than Greece, but the Persian columns themselves, like these at Persepolis, were inspired by Greek columns, since there was no tradition of stone columns in Persia before the Achaemenid empire, which had to learn all of its techniques in stone architecture from the west, including Greece. Persia had no tradition of free-standing columns, especially not with animals atop - that was Greek, and the Indian treatment takes us back even to archaic Delphi, to the great column with a sphinx atop. The most florid of the Greek column capitals was the Corinthian, with its ring of acanthus leaves, invented in the 5th century BC. It travelled too, east and west, as we shall see and became locally adapted to a non-Olympian use.

I do not want to pursue the mainly decorative and architectural appeal of Classical art any further now, although aspects of it will recur later in this lecture. But, there are two other crucial aspects of

the Classical which lent their appeal to non-Classical peoples; one is the matter of realism in art; the other, the depiction of narrative in art. These require closer attention, since we may take them too readily for granted.

Our idea of the pure Classical is largely conditioned by our experience of mainly Roman copies of 5th/4th-century Greek original statues, such as this copy of Polyclitus' Diadoumenos, helped by surviving bronze statuary of the same period, like the Riace bronzes, and such works as the Parthenon marbles. They present naked male bodies in what seems a wholly realistic manner. This may seem perfectly natural, but in terms of the history of art it is quite unnatural, and the artists of no other ancient society thought that such treatment of the human body was at all appropriate. This was certainly not a matter of incompetence since, from China to Egypt, there are fine examples of very close observation of natural forms and the ability to reproduce them where appropriate. But when it came to the human figure, even when it was presented as the figure of a god, some degree of stylization was preferred. This is perhaps understandable, since the change could introduce a measure of otherworldliness, of the eternal or supernatural, while purely lifelike forms, like waxworks, simply copy life, and life implies death. Indeed, it might be argued that it was never the intention or indeed the function of most ancient artists to reproduce the physical world as they saw it, but to interpret it in terms of the society and religion of their day.

We admire wholly lifelike representational art mainly for technique or for the subject matter which may suggest a story or emotion. But we admire most of the figurative arts of antiquity, outside the Classical, for their expression of the divine even in human form, and this applies universally. Beside them sheer realism seems somehow incomplete.

So what was there about Classical realism that made it so successful for so long and over such a wide area? First, in the 5th century BC, it was not quite as realistic as we allege, but is a matter of idealized realism. All the bodies are perfect and they are perfectly symmetrical in the way that no mortal body ever is. You have to look hard to realise this amid what seems to have been carefully and realistically observed and presented. What the Classical Greek artist did was observe very closely but also analyse his figures, in terms of ideal proportion and the symmetrical. These transcend mere realism, and the details of realism can be easily managed in statuary with the help even of casts of parts of the body from life, which could then be copied or incorporated in whole figures, a practice which we can see happening already in the 5th century. It has been argued that it happened even for the Riace bronzes, at least for their feet, but in other respects of anatomy the details were adjusted to be more symmetrical than life.

Moreover, colour could abet the effect. We do not much like the idea that Classical statues were realistically coloured, but they were. The earlier figures, of the archaic period, often have much colour preserved, and reconstructions of them are not very impressive except for display. But in the Classical period we may be sure that much more care was taken in rendering real colours for flesh as well as clothing. This is a figure from the pediment of Aegina of the earlier 5th century, with his colour restored. This is, after all, just before the period when panel painting begins and true trompe l'oeil compositions were successfully executed by painters, culminating in masterpieces such as those which adorn Italian walls. We may be sure that the statuary, pale bronze or marble, was just as well treated, and that the various reconstructions offered today look dull, only because we have not added to the flesh parts the highlights and shadows which were surely on the original, but have left them with a matt finish. This may be true to life, but I am sure the ancient artist helped the eye to see what he wanted it to see. It is a problem for our understanding of classical sculpture through the Roman period too, which was in its way even more influential than the Greek originals. The famous Prima Porta statue of Augustus copied the body of a Greek athlete, but the added clothes and armour add also to the colour effect, which is dramatic. And again, this head of the Emperor Caligula at the right is as blank as we expect classical art to be, but there are traces of colour on it which show that originally it looked more like the head on the left. In the history of art such idealised realism has had a mixed fortune; it has, for instance, been readily adopted as the official art of totalitarian states, usually in its uncoloured form and with a quite different purpose and effect.

This spirit of Classical idealised realism did not last long. It lingered through the 4th century, when marble began to be used more deliberately to imitate human flesh, especially for female figures, like Aphrodites. The Hellenistic period moved more towards the emotional baroque, typified in the Gaul and his wife, or the great Laocoon group - imagine this with colour! - and architectural sculpture as on the Great Altar at Pergamum. By the time the artists of the Roman empire took on the challenge of making portrait or divine statues, not much of the original idealism was left. It was the superficialities of Classical art that survived and also travelled. I shall show you examples of all this in the later part of this lecture, but, since they go together, I would first consider that other aspect of Classical art which was so influential - the narrative.

Classical artists were supreme at telling a story in images, and their skills had many of them already been refined in the preceding two centuries. When we think of narrative art we tend to imagine tableaux which in a way reproduce a situation, be it a battle or a wedding feast, in all its realistic detail,

as it might have been viewed in one instant of time - rather like a photograph. But before the advent of photography this was hardly ever the case except for very simple groups of pairs of figures fighting or confronting each other, and even then the figures told the story on their own without anything much by way of realistic setting. In terms of the history of narrative art this is quite misleading. The ancient artist had to choose a single episode from a story - it might be the events preceding the main action, the action itself, or what came after. He had to identify the figures, which he might do by dress or attributes (like Poseidon holding a dolphin) or even an inscription, and he had to indicate the nature of the action, if there was any by active figures, as for fighting. Here, for instance, we have good reason to believe that the name vase of the Niobid Painter depicts a painted panel in Athens which showed the assembly of Athenian gods and heroes after the battle of Marathon, preferring the emotional aftermath to the battle itself, and centring on an exhausted Herakles, his brow furrowed, his teeth gritted. Emotion in basically non-realistic archaic art had to be expressed in very simple terms by gestures, and very rarely by facial expression - usually only of obvious emotions like pain or pleasure. And since all stories had a beginning a middle and an end, and the artist can have chosen only one of these, he may legitimately have wished to indicate what had just happened, as here - a hard-fought battle, or what was going to happen. Classical artists were very good at this by including sometimes objects or figures, irrelevant to the immediate action, which reminded the viewer of the whole narrative. In this same scene, for instance, the Spartans who turned up late for Marathon are shown by the Dioskouroi, arriving in the wings. This is not an unnatural way to present narrative - it is in fact the most natural way and this remained true to modern times. Most battle narratives, from Assyrian palace walls to oil paintings of the Battle of Trafalgar, may seem to dwell on a particular moment, but are also full of references to very much more in terms of people, motives and the way events had or were to develop. This is the centenary year of Trafalgar - here is Turner's painting of it, which combines episodes that took place at three separate occasions in the battle and over two days.

In antiquity the Greeks were more sophisticated in this form of narrative than most, although both Assyria and Egypt expressed the same general approach, generally through high stylization of figures and events, a sort of code understood by the viewer. Here and Assyrian relief of a fight and dead bodies, or here of homage to a king. The Greek treatment, with its greater realism, was still much affected by such codes - indicating fighting, love, reconciliation, etc. - but, for their realism, these were much more easily understood and so carried a message even for non-Greeks, and a message which the non-Greeks were prepared to copy where it suited them. Here, for instance, the battles on the Mausoleum, where immortals played roles reflecting on mortal Greek achievement.

Από αριστερά: ο Sir John Boardman στο βήμα
με την κα. Μαρία Ιακώβου, Καθηγήτρια στο Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου

Time now to see, at last, where all this led in antiquity, this universality, and I shall do this mainly geographically or we shall all get too confused in terms of place and date.

First it must be said that Greek artists were not evangelical. They did not seek to impose their ideals on other artists but they were always ready to serve foreign patrons, especially if they were paid enough. So the diffusion of Classical art was a matter of trade, a little of employment of Greeks by non-Greeks, of observation by foreign artists of models which they thought might serve their purpose. Alexander did not impose Greek art on the east - but by building new cities he introduced to Asia Greek architectural modes and patterns, and his successors, who lived long in Central Asia and were militarily and politically influential, remained very Greek and in touch with the arts of their homeland, so that there was a steady flow of new models to inspire Greeks and non-Greeks. This was accidental rather than a matter of policy. I am speaking of non-Greek peoples not ruled by Greeks - it was another matter within the boundaries of the Roman Empire, where Classical art was deliberately used as propaganda, and helped impose a view of Roman-ness on subject peoples who were encouraged to regard themselves as Romans too. That is a different story.

I start my survey of this universality in Persia - a unique case since here the Achaemenids had to devise for themselves an art of empire, expressed in architecture of a type unknown in the area before, and in other media such as sculpture where there was good local precedent in Mesopotamia, which they copied for the style rather than the content. This is a case where, for much of the architecture and some of the sculpture, Greek influence was effected by the presence of Greeks and other Anatolians who had been forced to work for the Persian King. Lydia and East Greece had been one of the first conquests by Cyrus, followed by Darius, and in East Greece could be seen the most ambitious of the new Greek styles in architecture and sculpture, notably at Ephesus. The Greeks brought Persia new techniques for major architecture in stone, and especially the notion of an order of columns. The Persian form did not copy the Greek but incorporates Greek pattern - from volutes to floral patterns, and especially the big cushioned bases. The Ionic patterns are copied for the rock-cut royal tombs, and they intrude also even on forms which had been copied from Egypt - like the bead pattern introduced on these otherwise Egyptian doors and windows.

In sculpture the influence was a matter of patterning - the late archaic Greek patterns of splaying folds and zigzag hems - which were adopted. compare the Siphnian treasury at Delphi All these patterns persisted unchanged through the two centuries of Persian imperialism, but nothing more. The artists were totally impervious to the new developments of Greek classicism, the idealised

realism, and they are glimpsed only in other parts of the Persian empire where Greeks were active. A classical statue like this, found at Persepolis, had no effect whatever on Persian arts. I suppose the most notable examples of Greek arts in the empire are the relief sarcophagi of Sidon, like the Alexander sarcophagus, made for local kings who were Persian vassals - even the Mausoleum itself - a monument for a king who, we tend to forget, was a Persian subject.

The artists of the Hellenistic kingdoms that succeeded the Persian empire carried the message of classicism through their territories with varying degrees of purity but it is easy to see how in local hands the true message was lost to a degree of superficiality. It was not too difficult to look classical without actually being classical. This is something most easily observed wherever the Persian heritage remained strong. Here is a relief in Commagene, east Turkey, where a local king dressed like a Parthian is greeted by a Herakles who only superficially displays the anatomy and pose of a classical figure. Farther off the classical figures of Parthia become almost doll-like and observe a strict frontality which had been the rule in the near east for millennia but which seems to contradict much of the more narrative force that we are used to in classical art, yet the forms and details of the figures owe everything to the classical tradition.

Farther east matters are complicated by the presence of a true Greek kingdom in Bactria, along the river Oxus, north Afghanistan, in the 3rd and 2nd centuries BC, and the continuing influence and presence of what we call Indo-Greeks in Afghanistan and North India. This is a very fruitful demonstration of Greek universality since the Bactrians were pure Greeks and kept in close touch with the arts of the Mediterranean, and when they dispersed and were more closely assimilated into local cultures, their Greekness created some impressive and influential works for non-Greeks. Thus, the River Oxus itself may be worshipped, as are many Greek rivers, and here in the form of a piping Greek satyr on a little altar dedicated by a man with a Persian name.

Some of the purest Greek work is reserved for a vessel type of eastern origin - the rhyton, in metal or ivory. Here a silver one with a realistic rendering of the eastern zebu bull; and one of a cache made in Bactria but found at Nisa, farther west, with a Hellenistic, Persianized horned lion, and the neck of one here with a group of Greek Muses. But also, in the new Greek cities, styles of Greek architecture are introduced to stand beside work that owes more to Persia, itself, as we have seen, influenced by Greece. So, in the great city on the Oxus at Ai Khanoum we have a Greek city of gymnasia, a theatre and palaces, with Corinthian capitals side by side with Persian-style flat-topped buildings. The visual

experience of a citizen there, be he of Greek or Asian birth, would not have been all that unlike that of a Greek in Anatolia or Cyprus, until he raised his eyes over the river to the mountains of Central Asia.

This is a part of the world where world-shaping events followed swiftly on each other, with changes of population and religion, one the few constants being the tenacity of art forms that had been devised long before in Greece, or Persia, or Central Asia, even China. The classical element remains strong and influential, and this begins to take us into years when Greece itself had submitted to Rome, and Rome had begun trade in the east, but generally, so far as we can judge, largely via Greek middlemen. There are some very interesting examples of this where we can see quite clearly both what the origins are and what very different purposes they had to serve. These gilt silver discs are a case in point; the war elephant is more likely in the Greek army than the Indian, and has on his saddlecloth a very Greek sea monster; while on this one a Greek griffin has been stretched into a circle.

The Greeks had been pushed south off the Oxus and Bactria in the 2nd century BC. They were replaced with formerly nomad people who had themselves been pushed west from China - the Yueh-chi. At a site near the Oxus, Tillya Tepe, there are some royal tombs of the mid-first century AD which tell the story well. Gold inlaid with turquoise presents Greek figures - but also on occasion Chinese ones. One of the princesses worn these pendants with a scene of Dionysos and Ariadne not easily paralleled in the Mediterranean world but unmistakable in identity and style. She also had in her grave perfume bottles from Syria, a coin in her mouth and another in her hand - clearly the Greek custom of Charon's fee for the ferryman over the Styx to the other world; I think she must have been an Indo-Greek princess married into the royal family of the new regime. There is much more here too of obvious Greek inspiration. An Aphrodite but with nothing really to teach her eastern counterparts like this.

Farther south, where the Greeks moved and created some of the most impressive coinage from anywhere in the Greek world, there are other signals of Greek artistic influence. Little stone palettes were a Hellenistic fancy, especially in Greek Egypt. In the east they are common on the great site of Taxila in north Pakistan, which had been laid out first by Greeks near the River Indus. Several carry Greek subjects lightly adjusted for an eastern clientele. Here Aphrodite punishes Eros, who wears eastern anklets; and the nymph here is riding a Greek sea monster just like any Nereid or Thetis herself bringing armour to Achilles. The subject has been borrowed in India for a different, unknown subject. The Greek sea monster itself, invented in this form in 5th century Greece, has a

very interesting eastern career. I sometimes wonder whether its very distinctive head form can have nothing to do with the head form devised for the Chinese dragon, on a reptilian body, in the 3rd century BC. Look at these - at the left Greek, at the right Chinese, below, from the Tillya Tepe site near the Oxus.

The most important demonstration of classical influence follows soon afterwards. The early Buddhists had not shown their god in human form but in symbols. Under the influence of an art like the classical, which created humanoid statues of all gods and goddesses, a type for the Buddha himself was devised. Here is one of the earliest, on a coin of about AD 100, inscribed with his name in Greek, BODDO. Figures in the round are based on Greek statues of a dressed god, Zeus or Apollo, with the classical Greek relaxed stance, an invention which was retained for figures of Buddha for centuries to come, and travelled far - to China and eventually Japan.

There was another classical novelty though beside the Buddha figures, and here classical narrative is the source: tableaux of figures in relief, centering on Buddha and presenting episodes in his life, in a manner easily paralleled on many a votive relief in the Greek and Roman world, starting with generic scenes flanked by Corinthian columns and with a high Hellenistic content, even to the shapes of the wine jars and the women's dress. While here the Greek philosopher dress for the figure in the middle has led some to think that here is an early version of a Buddha. Here is a very Greek drinking party, and there is even an eastern version of the Trojan horse, including a highly aroused Cassandra.

Greek figures intrude too in the attendants to the Buddha, especially Herakles, here in a group at Hadda on the road from Kabul towards the Khyber Pass, where he adopts a new identity as Vajrapani, but keeps the physique and appearance given him by Lysippus in the 4th century BC, although his club is turned into an Indian thunderbolt; the figure like Greek Tyche with cornucopia at the other side has become the Indian goddess Hariti. And on this relief the Vajrapani/Herakles with his thunderbolt still wears his lionskin.

Another instance of classical narrative rather than style, influencing what may be an important eastern scene, starts with a silver bowl, which may have survived above ground since antiquity and was treasured by the rulers of Badakshan, in NW Afghanistan, at least into the early 19th century. Its classical origins can only be understood once you have looked at a Hellenistic version of a scene often repeated in various forms in the 1st century BC/AD. Here is a cameo. On it we see Dionysos and Ariadne being pulled along in a chariot by two women. An Eros stands on the chariot pole holding a

torch, and another is pushing at the wheel. In a similar scene here, the other way round, an Eros flies above and there is a little figure sitting at the back of the car.

Now look again at the eastern silver bowl. There are the two women pulling but no longer attached to the car since their function has been forgotten. There is the Eros above, the flying one and standing one, but strangely linked. An Eros still pushes at the wheel; a little figure sits at the corner of the car, on which is a male figure with a cup. Behind skips what might look like Herakles for his club, but is really a satyr because he has a tail and is in the pose of many dancing satyrs of the early imperial period. The classical motif has been taken and copied so often before it reaches this form that it has lost its identities and taken on new ones, still obscure to us. This may be 2nd century AD. But the story does not end there and there are two Sasanian dishes inspired by the same scene, where the figure on the car is female, two Erotes now push/pull the wheel, and the satyr has got caught up in a tree. A classical narrative motif with Dionysos has been turned to the service of foreign religions and story-telling five hundred years later and some 3000 miles away.

This pursuit of classical art has taken us as far east as necessary, I think, and into centuries AD. I want now to bring us back to the Mediterranean and briefly visit cultures, both older and younger than the Greek, to see what changes the classical arts may have promoted. So far it has been a matter of the presence of Greeks or Greek works suggesting to local artists new ways of presenting the world for their customers. Generally classical arts have proved to be inspirational without actually imposing wholly classical styles.

Egypt proves to be the big exception. By the 3rd millennium before Christ Egyptian artists had devised an idiom for the representation of gods and men which proved wholly satisfactory and survived virtually unchanged for more than three thousand years. This is a remarkable achievement unmatched elsewhere in world art except to some degree in China and the Americas. But China and the Americas were less exposed to foreign arts, the Americas not until the arrival of the Spaniards in the 15/16th century AD. Egypt, on the other hand, although very self-contained in its Nile-centred civilization, was in constant touch with the civilizations of the Near East and Greece, at times even indulging alliances and wars. Once Greeks became pressing, first with their trading posts from the 7th century BC on, and then with Alexander the Great's conquest and the foundation of Alexandria, we might have expected that classical arts would have worked their magic as effectively as they did in the east; but this was not the case. Northern Egypt certainly classicised to a major degree after Alexander, and the new city of Alexandria was as Hellenistic as might be wished, though not without some admixture of Egypt. But in the rest of Egypt the arts remained unchanged, and even in the

Roman period the temples and their decoration are at first sight indistinguishable from those built two thousand years before. The intrusion of anything Greek in middle or upper Egypt was slight. The only obvious example is in the tomb of the sage priest Petosiris, early Hellenistic, where, beside scenes of Egyptians making Greco-Persian metalwork, there are some paintings which show the strong influence of Greek art in a very provincial manner. When the Greek style emerges beside the Egyptian the contrast is vivid.

Why was Egypt so resistant to this universality? The answer lies in the wholly satisfactory service of the long established idiom of Egyptian art to its rulers and their religion. Idealised realism was no news for them, but they were subtle in the way they changed it always into something more timeless, better suited to their purpose and environment. They had nothing to learn from the Greeks in this area, while their narrative and domestic arts were as well defined and various as any of the Greeks'. Only when their religion was finally stamped out by the Romans in the 4th century AD did classical arts make any real headway in upper Egypt, serving the Christian Copts with a blend of the classical and Christian, here Apollo and Daphne turning into a laurel tree, but offering him the cross; this is an art which we recognise, in somewhat different form, in Byzantium.

I have mentioned Rome as intermediary for classical arts for centuries AD and it is time to consider the record of Greek art there. The Romans were not Etruscans but they shared Etruscan arts in early years. Etruscan art was a blend of the luxury arts of Phoenicia and the more everyday arts of Greece and the Greek colonies. It has a style of its own but the inspiration is unmistakable, the more so by the 5th century, and in time we may judge classical Etruscan work by the same criteria as classical Greek, for both style and subject matter, as on this bronze box with its purely Greek figures.

The Romans were serious people. The Republicans were soldiers, virtual democrats even more wholeheartedly than Greeks had been, and they were many of them suspicious of the allure of the Greeks. But, as the poet put it, captive Greece had captured its captor. First, looted objects of arts from Greece flooded into Rome for the triumph processions. They established a taste for all things purely Greek, not just the provincial works of Italy, and with this went an admiration for Greek thought and literature. For Greece it was a cultural triumph, a political disaster, but if it had not happened, that universality of classical art might never have permeated Europe at all. I hardly need show you how classical Roman art was, even at its most Roman. Only in its fearless use of brick and concrete, its skilful use of the vault and dome, as in the great Pantheon, did it outdo its inspiration, and even then all the proportions, and decoration remains purely classical Greek in tradition. But in

the Pantheon they created the largest concrete dome made in the western world before the 20th century, and their use of concrete reminds it that this too was discovered first in Italy, in the Greek region of Campania.

And, of course, it went far beyond, wherever Roman arms led the way, over central Europe, Germany, France, Britain. This is a big story, very familiar and in need of no closer illustration now, but I end with one demonstration of this universality, reverting to the ubiquity of the Corinthian capital, which I alluded to near the start of this lecture. I show you examples from either end of the Old World. One is of Roman period, from Britain, at Cirencester near Oxford, where it has been decorated with busts and heads of Classical-cum-barbarian figures translated into the provincial styles of the west. The other is over five thousand miles away, from north India, where you can see that the figure of the Buddha has taken refuge in the shade of its leaves; while at Taxila a stupa honouring the Buddha takes the unique form of a whole Corinthian capital, for a monument which no Greek or Roman of the Mediterranean world could have understood. And, indeed, the addition of heads and figure like this is the sort of thing that in the best period no Greek architect, and few Romans, would have allowed. But the capital form inspired these other artists, far removed from Classical ideals or conventions, to make use of the opportunities it offered. There could hardly be better examples of the universality of an artistic idiom practised so far from its homeland.

Abstract

The Universality of Classical Art

Classical art has pervaded the whole western world, and much outside it, since antiquity, thanks largely to the Roman Empire and later to Enlightenment and European colonialism. In antiquity the arts of Greece and Rome also travelled far and had their effect even in places where the arts had flourished longer even than in Greece. This lecture explores what there was in Classical art that made it acceptable and even useful to distant peoples, sometimes without the presence of Greeks themselves. It is a matter of special treatment of ornament especially in architecture, an interest in idealised realism for human figures, and in special forms of narrative. This takes the story through Central Asia to India and the borders of China, to Egypt, and finally western Europe.

3ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

17 Μαΐου 2006

Professor Noam Chomsky
Imminent crises: social, political, ethical

I would like to say a few words about some imminent crises, and what can be done about them: 5 crises, to be more precise. Two of them should be at the top of everyone's agenda of concern, because human survival is at stake. Two others are by far at the peak of popular concern, so polls reveal. The fifth is a crisis of the dominant moral and intellectual culture. It is scarcely discussed at all, but I think it is at the root of the other four, and should be of particular concern to people like us – people who are called “intellectuals,” a term that means that we enjoy sufficient privilege and resources to have ample opportunities, and may choose to use these opportunities to enter into the public arena in one or another fashion.

The two crises that literally threaten human survival are nuclear war and environmental catastrophe. The former is extremely serious, and extensively discussed, but primarily within narrow professional circles. Their conclusions are dire. In the journal of the American Academy of Arts and Sciences, prominent strategic analysts warn that Washington's “transformation of the military,” vastly

expanding offensive capacity and militarizing space, carries “an appreciable risk of ultimate doom” – and they call for a coalition of peace-loving states to counter Washington’s aggressive militarism – led by China! We have come to a pretty pass when such thoughts are expressed at the heart of the establishment. Former defense secretary Robert McNamara sees the likelihood of “Apocalypse soon” if these policies are pursued. Senator Sam Nunn, a highly respected conservative who has been in the forefront of efforts to prevent nuclear war, warns of “an Armageddon of our own making” unless serious steps are taken to reverse the current course. Many others agree. The threats are well understood, and are being consciously enhanced; the Iraq invasion is only the most glaring example. Not of course because that outcome is desired by the political leadership, but because survival of the species does not rank high among their priorities; or the priorities of the general intellectual community, judging by the attention devoted to these matters.

Former NATO planner Michael MccGwire, writing in Britain’s leading journal of international affairs, joins others in outlining the reasons why under current policies, “a nuclear exchange is ultimately inevitable.” Comparing the two crises that literally threaten survival, MccGwire has this to say: “By comparison with global warming, the cost of eliminating nuclear weapons would be small. But the catastrophic results of global nuclear war would greatly exceed those of progressive climate change, because the effects would be instantaneous and could not be mitigated. The irony of the situation is that it is in our power to eliminate the threat of global nuclear war, but climate change cannot be evaded.”

He is right on both counts. Means to end the threat of nuclear war are known, and the required steps are even a binding legal obligation, but the only force that can compel states to undertake that obligation is an aroused public. And though climate change cannot be evaded, we can make its effects much worse – and perhaps catastrophic even within the next few generations -- by failing to deal with it appropriately now.

With these pathetically inadequate observations about the very real risk to decent survival of the species, let’s turn to the two crises that are the peak of current concern: Iraq and Iran. The crises are severe, and could easily escalate. There are also opportunities to mitigate them, but they will not be pursued unless they are openly and frankly discussed, and I think they are not – which leads to the fifth crisis, within the intellectual and moral culture of the privileged.

It is hardly a secret that Iraq and Iran are of great concern to the West because they are at the heart of the world’s major energy reserves, recognized by Washington 60 years ago to be a “stupendous source of strategic power,” the “strategically most important area of the world,” and “one of the greatest material prizes in world history. Naturally, Washington was dedicated to control this stupendous prize, in large part because such control provides “critical leverage” against industrial rivals, European and Asian, in the terminology of planners. Zbigniew Brzezinski in this case, referring to gains from a successful occupation of Iraq, echoing thoughts of George Kennan in the early post-World War II years, when he recommended that control over Middle East oil would provide the US with “veto power” over rivals. As elsewhere, the primary threat to such control has been indigenous nationalism, which might pursue an independent course. For years, the pretext was that the threat was Russia, but that was a routine reflex all over the world and rarely stands up to scrutiny. In this case we need hardly consider it, since it has been officially abandoned. When the Berlin Wall fell, and the Soviet pretext was no longer useful, the Bush #1 administration released a new National Security Strategy, explaining that everything would go on as before but for new reasons – pretexts, to be more accurate. The huge military system is no longer meant to contain Russia, but has to be expanded because of the “technological sophistication of third world powers.” And the US must maintain its intervention forces aimed at the Middle East, where “the threat to our interests... could not be laid at the Kremlin’s door,” contrary to decades of fabrication. As is normal, all of this passed without comment – another illustration of the fifth crisis.

Policies towards the Eastern Mediterranean evolved within the same framework. Planners have regarded the region as part of the system of control of Middle East petroleum and its distribution to the industrial world. Turkey has provided major military bases for operations directed to the Gulf region, and is serving that purpose right now. That is why such fury was aroused in the US government and media when the Turkish government followed the will of 95% of the population and refused to play its assigned role in the invasion of Iraq – a demonstration of the sincerity of Washington’s devotion to democracy which, as is conventional, did not sully the reverence for the “messianic mission” declared by the leader. US intervention in Greece in 1947 was motivated in large part by concern over “the possible loss of the petroleum resources of the Middle East” if the revolt against the right-wing government imposed by British military force was not crushed – I am quoting the CIA -- and those concerns persisted right through Washington’s support for the only restoration of fascism in Europe, in 1967. Greece remained within the Near East section of the State Department until the US-backed fascist regime was overthrown in 1974. Cyprus was a major British military and intelligence base, used for the overthrow of the parliamentary government of Iran in 1953, the Suez

Από αριστερά: ο Noam Chomsky
με τον Καθηγητή Σταύρο Α. Ζένιο, Πρύτανη

3ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

invasion in 1956, and US-UK military actions in response to the 1958 coup in Iraq, the first break in their control over this stupendous source of strategic power. As British Prime Minister Anthony Eden put it, without Cyprus, Britain would have “no certain facilities to protect our oil,” with dire consequences at home. Our oil, which happens to be in someone else’s country. Again the stand is routine. A few years earlier, George Kennan had urged that «the protection of our resources» must be a major concern, and since the main threat is indigenous, we must realize that «the final answer might be an unpleasant one,» namely, «police repression by the local government.» Kennan as you know was at the extreme liberal humanist end of the planning spectrum, soon removed in favor of harsher figures.

In recent years the system of military bases and regional gendarmes has extended far more widely, particularly in the last few years, with essentially the same goals. Crete is a major US air and military base, used for current and perhaps imminent military attacks.

In the torrent of discussion about the problem of Iraq, the most crucial questions, such as these, are systematically evaded. The same was true throughout the wars in Indochina, and still is today, in commentary and even scholarship. In the Iraq case, the issues are much more far-reaching. Basic US war aims in Vietnam could be achieved merely by violence. In the terminology of planners, Vietnam was a “contagious example” of independent development that could “infect others,” leading to erosion of US domination of the region and maybe even loss of Japan. The solution was to destroy the virus and to “inoculate” the region by imposing brutal tyrannies. That was effectively achieved, with extraordinary savagery that does not register in Western intellectual culture and consciousness. But nothing like that is possible in Iraq. Analogies are commonly drawn between the two cases, but only by keeping to the approved doctrinal framework of benign intentions undermined by mistakes, rather in the manner of the Soviet press during the invasion of Afghanistan – another illustration of the fifth crisis.

Putting aside doctrinal blinders, what should be done in Iraq? Before answering, we should be clear about some basic principles. The major principle is that an invader has no rights, only responsibilities. The first responsibility is to pay reparations. The second responsibility is to follow the will of the victims.

The responsibility to pay reparations to Iraqis goes far beyond the crime of aggression and its terrible aftermath. The US and Britain have been torturing the population of Iraq for a long time.

Recent history alone – and that is far from all -- includes their support for Saddam Hussein during his worst crimes and after the end of the war with Iran, then again after the Gulf War of 1991, when the conquerors effectively authorized Saddam to crush the Shiite rebellion that might have overthrown him, for reasons that were frankly explained: the NY Times reported that there was a “strikingly unanimous view” among the US and its allies Britain and Saudi Arabia that “whatever the sins of the Iraqi leader, he offered the West and the region a better hope for his country’s stability than did those who have suffered his repression”; the term “stability” is a code word for “following orders.” An unthinkable option -- then and now -- is that Iraqis should rule Iraq independently of the US. Then followed the murderous sanctions regime imposed by the US and Britain, which killed 100s of 1000s of people and devastated Iraqi civilian society, strengthened the tyrant and forced the population to rely on him for survival, and probably saved him from the fate of other vicious tyrants, some quite comparable to Saddam, who were overthrown from within despite strong support from the US and UK to the end of their bloody rule. All of those actions, and much more, call for reparations, on a massive scale, and complicity in crimes extends to other great powers as well. But the deep moral/intellectual crisis of Western society prevents any thought of such topics as these.

The second responsibility of invaders is to obey the will of the population. British and US polls provide sufficient evidence about that. The most recent polls found that 87% of Iraqis want a “concrete timeline for US withdrawal,” up from 76% a year earlier. If the polls really mean Iraqis, as the reports in the press say, that would imply that virtually the entire population of Arab Iraq, where the US and British army are deployed, want a firm timetable for withdrawal. I doubt that one would have found comparable figures in occupied Europe under the Nazis, or Eastern Europe under Russian rule.

Bush-Blair and associates declare, however, that there can be no timetable for withdrawal. That stand in part reflects the natural dislike for democracy among the powerful. But rejection of the popular will in Iraq goes far beyond that. Simply consider the policies that are likely to be pursued by an independent and more or less democratic Iraq. Iraqis may have no love for Iran, but they would doubtless prefer friendly relations with their powerful neighbor. The Shi’ite majority has ties to Iran and has been moving to strengthen them. Furthermore, even limited sovereignty in Iraq has encouraged efforts by the harshly repressed Shi’ite population right across the border in Saudi Arabia to gain basic rights and perhaps autonomy. That is where most of Saudi oil happens to be. Such developments might lead to a loose Shi’ite alliance controlling the world’s major energy resources and independent of Washington, the ultimate nightmare for planners – except that it might get worse: the alliance might strengthen its economic and possibly military ties with China. The US

can intimidate Europe: when Washington shakes its fist, leading European business enterprises pull out of Iran. But China refuses to be intimidated. They have a 4000-year history of contempt for the barbarians. That is the basic reason for Washington’s strategic concerns with regard to China: not that it is a military threat, but that it poses the threat of independence, unacceptable for small countries like Cuba or Vietnam, and certainly so for the heartland of the most dynamic economic region in the world, the country that has just surpassed Japan in possession of the world’s major financial reserves and at current growth rates will match the scale of the US economy in a decade, using the correct measures.

In brief, some measure of sovereignty and democracy in Iraq could easily lead to the collapse of one of the highest foreign policy objectives of the US since World War II: control of the world’s major energy resources. The desperate US-UK efforts to prevent authentic sovereignty and democracy are readily understandable.

The lively debate about exit strategies means very little unless such realities as these are confronted. They are ignored, in accord with a leading principle of intellectual life: what Hans Morgenthau, the founder of modern international relations theory, described as our “conformist subservience to those in power.” That sets narrow bounds for debate. When the Russians invade Afghanistan, or Saddam invades Kuwait, no one has any hesitation in condemning it as criminal aggression, and attributing to them rational strategic-economic objectives, such as access to Middle East energy resources. When the US and UK invade Iraq, such issues are off the table. The goals were noble, if misguided, and the term “aggression” is unspeakable. That is common practice: Vietnam is another striking case: even 45 years after the Kennedy administration directly and brutally attacked South Vietnam, the word “aggression” cannot be spoken. With the most marginal exceptions, debate is narrowly confined to the spectrum bounded by the hawks, for whom the war was a “noble cause” that could have been won with sufficient will, and the doves, for whom it began with “blundering efforts to do good” though by 1969 it had become clear “that the intervention had been a disastrous mistake,” that the US “was in a position where it could not impose a solution except at a price too costly to itself.” I am quoting Anthony Lewis in the New York Times, at the dissident extreme of commentary. Of some interest is the fact that in that same year, 1969, 70% of the American population regarded the war as “not a mistake” but “fundamentally wrong and immoral,” apparently unable to adopt the proper stance of conformist subservience to power.

We return here to the fifth crisis. One of its salient features is: rejection of the most elementary of moral principles: the principle of universality, which holds that we apply to ourselves the same standards we apply to others, if not more stringent ones. Thanks to the firm rejection of that principle, it cannot be that we commit aggression, declared at Nuremberg to be the “supreme international crime, differing only from other war crimes in that it contains within itself the accumulated evil of the whole” – all the evil in the tortured land of Iraq that flowed from the US-UK invasion. But that cannot enter into debate – unlike the Russian invasion of Afghanistan, Saddam’s invasion of Kuwait, and other crimes of enemies, easily characterized as criminal aggression, war crimes.

It is not that the concept of “aggression” is ill-defined. Quite the contrary, it was defined clearly enough by US Justice Jackson, Chief of Counsel for the Prosecution at Nuremberg, in terms that apply unequivocally to the invasions of Vietnam and Iraq, Afghanistan and Kuwait, and many others. Justice Jackson also eloquently affirmed the principle of universality. In sentencing Nazi war criminals to death, he stated that “If certain acts of violation of treaties are crimes, they are crimes whether the United States does them or whether Germany does them, and we are not prepared to lay down a rule of criminal conduct against others which we would not be willing to have invoked against us....We must never forget that the record on which we judge these defendants is the record on which history will judge us tomorrow. To pass these defendants a poisoned chalice is to put it to our own lips as well.” But the moral and intellectual crisis of the educated classes in the West places such thoughts under a strict ban; not by law, or by state power, but by conformist subservience to power.

Let us turn next to Iran and its nuclear programs, and consider a few facts that should be in the forefront of debate but are scarcely to be found. To begin, until 1979 Washington strongly supported these programs. During those years, of course, Iran was ruled by the brutal tyrant installed by the US-UK military coup that overthrew the Iranian parliamentary government. Today, the standard claim is that Iran has no need for nuclear power. Henry Kissinger explained that “For an oil producer such as Iran, nuclear energy is a wasteful use of resources,” so they must be developing nuclear weapons. As Secretary of State 30 years ago, Kissinger held that “introduction of nuclear power will both provide for the growing needs of Iran’s economy and free remaining oil reserves for export or conversion to petrochemicals,” and the US acted to assist the Shah’s efforts, untroubled by his horrendous human rights record and conquests. The most enthusiastic advocates of an Iranian nuclear power program were Dick Cheney and Donald Rumsfeld, joined by Paul Wolfowitz and other top Bush administration planners. US universities were arranging to train Iranian nuclear engineers, doubtless with Washington’s approval, if not initiative; my own university, for example,

despite overwhelming student opposition. Today the Cheney-Rumsfeld regime has made it clear that not even the slightest step towards developing nuclear energy will be tolerated.

The Iranian nuclear programs, as far as is known, fall within its rights under Article IV of the Non-Proliferation Treaty, which grants non-nuclear states the right to produce fuel for nuclear energy. The Bush administration argues, however, that Article IV should be strengthened, and I think that makes sense. When the NPT came into force in 1970, there was a considerable gap between producing fuel for energy and for nuclear weapons. But with contemporary technology, the gap has been narrowed. However, any such revision of Article IV would have to ensure “unimpeded access” for nonmilitary use, in accord with the initial bargain. A reasonable proposal was put forth by Mohammed ElBaradei, head of the International Atomic Energy Agency: that all production and processing of weapon-usable material be placed under international control, accompanied, “above all, by an assurance that legitimate would-be users could get their supplies.” That should be the first step, he proposed, towards fully implementing the 1993 UN resolution calling for a Fissile Material Cutoff Treaty (FISSBAN), which bans production of fissile materials by states. Elbaradei’s proposal, regrettably, was dead in the water. The US political leadership, surely in its current stance, would never accept an international authority. Elbaradei’s proposal has been accepted by only one state, to my knowledge: Iran, last February. That suggests one way to resolve the current crisis – in fact, a far more serious crisis: continued production of fissile materials by individual states is likely to doom humanity to destruction.

Washington also strenuously opposes the FISSBAN treaty, regarded by specialists as “the most fundamental nuclear arms proposal.” Despite US opposition, in November 2004 the UN Disarmament Committee voted in favor of a verifiable FISSBAN. The vote was 147 to 1, with 2 abstentions: Israel, which is reflexive, and Britain, which is more interesting. The British ambassador explained that Britain supported the treaty, but could not vote for this version, because it “divided the international community” – divided it 147 to 1.

We gain some insight into the ranking of survival of the species among the priorities of the leadership of the hegemonic power and its spear-carrier. As usual, the vote was not reported, and all of this is unknown, apart from activists and dissidents, and specialists on arms control. More evidence about the fifth crisis.

In 2004, the European Union and Iran reached an agreement on nuclear issues: Iran agreed to temporarily suspend its legal activities of Uranium enrichment, and the EU agreed to provide Iran with “firm commitments on security issues.” As everyone understands, the phrase “security issues” refers to the very credible US-Israeli threats and preparations to attack Iran. These are no small matter for a country that has been tortured for 50 years without a break by the global superpower, which now occupies the countries on Iran’s borders, not to speak of the client state that is the regional superpower, even apart from its hundreds of nuclear weapons.

Iran lived up to its side of the bargain, but the EU, under US pressure, abandoned its commitments. Iran finally abandoned the bargain as well. The preferred version in the West is that Iran broke the agreement, proving that it is a serious threat to world order.

In May 2003, Iran had offered to discuss security matters with the US, which refused, preferring to follow the same course it did with North Korea. On taking office in January 2001, the administration withdrew the ‘no hostile intent’ condition of earlier agreements and proceeded to issue serious threats, while also abandoning promises to provide fuel oil and nuclear reactor. In reaction, North Korea returned to developing nuclear weapons, the roots of another current crisis. All predictable, and predicted.

There are ways to mitigate and probably end these crises. The first is to call off the threats that are virtually urging Iran (and North Korea) to develop nuclear weapons. One of Israel’s leading military historians, Martin van Creveld, wrote that if Iran is not developing nuclear weapons, then they are “crazy,” immediately after Washington demonstrated that it will attack anyone it likes as long as they are known to be defenseless. So the first step towards ending the crisis would be to call off the threats that are likely to lead potential targets to develop a deterrent – nuclear weapons or terror, the only viable options they have.

A second step would be to join with other efforts to reintegrate Iran into the global economy. A third step would be to join the rest of the world in accepting the FISSBAN treaty, and to join Iran in accepting ElBaradei’s proposal, or something similar – and I repeat that the issue here extends far beyond Iran, and reaches the level of human survival, quite literally. A fourth step would be to live up to Article VI of the NPT, which obligates the nuclear states to take “good faith” efforts to eliminate nuclear weapons, a binding legal obligation, as the World Court determined. None of the nuclear states has lived up to that obligation, but the US is far in the lead in violating it – again, a very serious

Ο Γιώργος Βασιλείου, πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας
και η Μέμα Λεβέντη κατά τη διάρκεια της διάλεξης

3ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

threat to human survival. Even steps in these directions would mitigate the upcoming crisis with Iran. Above all, it is important to heed the words of Mohammed Elbaradei: “There is no military solution to this situation. It is inconceivable. The only durable solution is a negotiated solution.” And it is within reach, though not until barriers on discussion of crucial issues are overcome.

Let us return to the principle of universality, perhaps the most elementary of moral principles, and the foundation of any version of just war theory that can possibly be taken seriously. Justice Jackson’s remarks, which I cited above, are one critically important affirmation of the principle – rejected, with virtual unanimity, in our intellectual culture. There are other important affirmations of the principle that suffer the same fate. One critical case has to do with the basic problem of world order: the justification for the use of force in international affairs. The modern regime of world order is based on the UN Charter, which bans the threat or use of force unless authorized by the Security Council or in self-defense against armed attack until the Security Council acts. The phrase “armed attack” is conventionally interpreted in terms of Daniel Webster’s principle, which extends it to cases where “the necessity for action is instant, overwhelming, and leaving no choice of means, and no moment of deliberation.” Any other resort to force is a war crime, in fact the “supreme international crime.” In 2004, a High Level UN panel was convened to consider the adequacy of these provisions in today’s world, including leading Western figures, among others former US National Security Adviser Brent Scowcroft and the distinguished Australian diplomat Gareth Evans, head of the International Crisis Group. The Panel concluded that the restrictions on the rule of force in the Charter should be neither rewritten nor reinterpreted. Its conclusions were reaffirmed at the UN Global Summit last September. Neither the review panel nor the Summit granted any new “right of intervention” to individual states or regional alliances, whether under humanitarian or other professed grounds, nor established any “responsibility to protect,” contrary to what was widely alleged in commentary.

The High Level Panel added that “For those impatient with [reaffirming the Charter], the answer must be that, in a world full of perceived potential threats, the risk to the global order and the norm of nonintervention on which it continues to be based is simply too great for the legality of unilateral preventive action, as distinct from collectively endorsed action, to be accepted. Allowing one to so act is to allow all.”

In endorsing the elementary moral principle of universality, the Panel surely had in mind prevailing intellectual opinion in the West. The end of the last millennium must have been one of the low points in the generally dismal history of intellectuals. In the US and Europe, respected voices revealed in the

“normative revolution” underway, as US foreign policy had entered into a “noble phase” with a “saintly glow.” For the first time in history a state was dedicated to “principles and values,” acting from “altruism” alone. At last the “enlightened states” would undertake their “responsibility to protect” the suffering everywhere, led by the “idealistic New World bent on ending inhumanity.” I am quoting only from the left-liberal end of the deluge in the US and Europe, including the most respected voices. The illustrations offered collapse under the slightest examination, and during those years, the idealistic New World and its European allies were conducting some of the most horrendous atrocities of those ugly years, all suppressed with impressive efficiency. But none of that matters in a disciplined intellectual culture.

Of the major crises that confront the human species, perhaps the most severe is the crisis of the moral and intellectual culture among elite sectors of the most powerful states. There are others who commit worse crimes, and it is convenient to focus on them, not those for which we are responsible and can therefore easily bring to an end. Furthermore, Western power alone can deal constructively with the two Middle East crises that are the current chief concern in Western state practice and doctrine, and the two vastly more serious crises that literally threaten human survival, imminently.

*Professor Francesco Bandarin
The conservation predicament
in the age of globalization:
heritage values today and tomorrow*

4ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

9 Μαΐου 2007

I would like first of all to thank the University of Cyprus and the Leventis Foundation for this invitation to deliver the 4th Dinos Leventis Memorial Lecture. It is a great honour for me to be associated with your activities.

In this lecture I will discuss some issues that are of great importance for the future of conservation: what does the «value» of heritage mean to contemporary society? What are the paradigms of conservation in the age of information technology and global exchanges? These questions are clearly linked to other, more complex interpretations of the dynamics of modern society, and cannot be seen separately from the discussion of the evolution of values in contemporary philosophical debate (UNESCO 2004).

This discussion has a long tradition and its own history, and thus allows us – I believe – to look for the elements we need to foresee the future of conservation in society. In many ways this exercise is even

more necessary today, as a form of «revalidation» of the system of values underscoring cultural and natural conservation, in view of the cultural changes brought about by economic and social processes.

Let me start by observing that heritage and conservation are fundamentally modern concepts. Until about two centuries ago, neither of them existed in the sense we use them today. Of course, there were concepts such as «antiquity» or «nature», intended as sources of inspiration, information and reflection, but conservation was essentially viewed as documentation and philological study, not as the protection of a physical element. Hence, the cultural values involved were essentially restricted to a small intellectual elite, and rulers who could make use of culture as a tool for the affirmation of their power.

It was only with the French Revolution that the modern concept of heritage developed and conservation became the subject of public policies and public interest. The story of this transformation is extremely important to understanding how the values of heritage have evolved and how they are now challenged by social transformations.

The past two centuries have been characterized by great developments in the field of heritage conservation, by many indisputable successes – easy to assess when we consider the role heritage plays in our collective identity, in education, tourism, etc. - as well as by many failures, especially linked to the many destructive wars that have marked the history of the world.

But overall, we can say that conservation has become an area of public interest on the global scale, and that today no government in the world can afford not to include heritage conservation within its responsibilities. Furthermore, large public and private resources have been invested in this area, to an extent unknown in the past, and whether we consider them sufficient or not, we cannot deny that this sector benefits from a great and growing public attention.

Is this enough to preserve and enhance the values of heritage? In many cases, the protection of monuments or natural areas has neither prevented their commercialization nor has it prevented the emergence of new processes that are gradually altering and destroying their value.

In reality, there is a gap between the tools for heritage protection that have been made available and the challenges posed by the global society. This gap is a risk, and a challenge, for those who believe that heritage is an irreplaceable value of modern societies. In discussing this issue, I will make use primarily

of the experience gained by the World Heritage Convention, the foremost international tool of heritage conservation, in a way a point of arrival for the modern concepts of heritage and conservation.

Heritage: a chapter in the history of ideas

The emergence of the modern concept of heritage has been the object of important research and critical analysis in recent decades (Babelon and Chastel 1980). This effort has helped us to position it within the evolution of ideas and the development of public policy. There is agreement among scholars that the emergence of the concept of heritage as an object of public policy is linked to the age of the Enlightenment and to the changes in European social structures brought about by the French Revolution Europe at the end of the eighteenth century.

However, these fundamental developments would not have been possible without two major advancements in the history of culture: the humanistic rediscovery of antiquity in the 15th-16th centuries and the growth of the «antiquarian» interest in documentation and diffusion of ancient heritage that took place in the 17th and 18th centuries.

While it is obviously impossible to draw a line between one period and the next, and between the intentions and the practices that guided the efforts of generations of intellectuals in the search for the «values» of the ancient world and in their documentation and reinterpretation, it is certainly possible to identify the different thrusts.

The rediscovery of the ancient past by the humanists was a fundamental tool for the reorganization of cultural life at the end of the Middle Ages, when in many European societies a new figure - the intellectual - emerged on the political and cultural scene. The work of the early Italian humanists was essential in establishing an interest in the past and in enhancing the political powers new attitude toward the past, symbolized by the edicts issued by the Popes (such as Pius II and Martin V) to limit the destruction of the remains of ancient Rome.

While a great ambivalence predominated for a long time (for at least two centuries the Colosseum was considered a quarry for the new works of the papacy), this new attitude reflects the recognition of the value of the ancient monuments. This value is linked to the rediscovery and revalorization of the culture of antiquity, but also to the passion for beauty and harmony that motivated the great

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Β΄ εισέρχεται στο χώρο της εκδήλωσης συνοδευόμενος από τον Αντιπρότανη Διεθνών Σχέσεων, Οικονομικών και Διοίκησης Καθηγητή Αντόνη Κάκα

4ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

artists of the Renaissance inspired by the ideas of the greatest theoretician of the return to the classic, Leon Battista Alberti.

It must be noted that this trend, while not universal, was not unique to Italy. In England at the same time, perhaps for reasons linked to the valorization of the national heritage, there were clear statements by the political powers in support of conservation of the ancient monuments. Also at the same time, King François I of France paid his respects to the Roman ruins of Nîmes and ordered the demolition of the houses built over them (to no avail, apparently).

The study of ancient monuments gradually became the basis for any artistic creation of the Renaissance and beyond, as shown by the works of Serlio and Palladio in the Italian context and, for example, Philibert de l'Orme, Juan de Herrera or Inigo Jones in other European contexts.

However, for many centuries the growing importance of antiquity in cultural life was not sufficient to ensure conservation of the remains of the ancient world, except to a limited extent. The centre of scholars' and humanists' attention was indeed the documentation of the antiquities, the systematic census of all the remains and their representation with images.

This remarkable effort, initiated in the 16th century, lasted for over two centuries, and embraced all types of ancient relics, starting with classical Greece and Rome, extending to Egypt and other civilizations, and also covering the field of national antiquities, including Roman and gothic remains. This form of «iconographic» conservation represents in itself a growing consciousness of the richness of the past and its importance for modern culture. Interestingly enough, this effort is parallel to, and often coincides with, the development of scientific understanding of nature: in the works of Cassiano Dal Pozzo, for instance, one finds examples of natural heritage next to the documentation of antiquities.

The 18th century saw the blossoming of the work of the antiquarians, who built their virtual museums by retracing and depicting with great precision (another novelty if compared with the previous practice) the remains of the past.

The examples are numerous, but perhaps the most famous are those of Bernard de Montfaucon who in 1722 published *L'antiquité expliquée et représentée en figures*, the most complete inventory of all types of antiquities (monuments, coins, jewelry, houseware, images, etc.). And the interest was not limited to

classical antiquity, as in 1729 the same Montfaucon began publishing his studies of French monuments.

While Julien-David Leroy published *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce* in 1770, the English antiquarians also published their documentation of antiquities. Famous examples include the work of James Athenian Stuart and its illustrator Nicholas Revett on «*The Antiquities of Athens*» of 1762, or that of Robert Adam on «*The ruins of the Palace of Diocletian*» of 1764.

Two important movements, both of great relevance for the founding of a conservation culture, accompanied this huge documentation effort: the development of scientific archaeology, with the discovery of Pompei and Ercolanum, and the creation of the first modern Museum, the British Museum by Sir William Hamilton and Sir Hans Sloane in 1766.

All this illustrates the type of «values» associated with antiquity (not yet heritage) in the age initiated by humanism: essentially the values of beauty and of inspiration through artistic creation.

All this would change dramatically with the collapse of the Ancien Régime and the Revolution. With the creation of a new social order, the meaning of heritage and its value for society were to be radically redefined (Poulot, 2006).

The French Revolution is well known for its destruction of important cultural heritage. The destruction of the royal tombs of the Cathedral of Saint Denis was perhaps the most symbolic among the many that affected historical monuments of the church or of the aristocracy.

However, the Revolution was able to recognize almost immediately the importance of heritage for the founding of a new order, and to define its role in society. The famous «*Letters to Miranda*» of Quatremère de Quincy (1796) are a testimony to this awareness and a clear statement on the need to establish a proper practice of conservation.

This awareness was based on the principle that the legacy of the past was the «property» of the people, and as such constituted «patrimony» of public interest. It was on this basis that the most enlightened spirits of the time were able to push forward legislation aimed at prohibiting the destruction and favoring conservation, as well as starting a proper system of inventory and documentation.

The Revolution, as well as the new social order brought about by Napoleon, needed new values, and

found them in a novel vision of the past, both as accumulated wealth and a source of inspiration for the new production.

It is interesting to note how the new paradigm of heritage was inspired by «economic» values, clearly reflected in the terminology adopted, and how this aspect has been able to cross many other historical moments and persists unchanged even today. I will return to this later.

The value of heritage in the post-revolution society was primarily linked to the new national ideology, as heritage was a primary source of legitimation for the new nation-states of Europe and the Americas, and a source of identity for its people.

Similarly, and for similar purposes, heritage has a value as a source of knowledge, as a witness of history and as an educational tool.

The pre-revolution values of heritage, i.e., beauty and artistic importance, are also considered, albeit less seriously.

It is impossible to dissociate this transition in the values of heritage from the significant social changes brought about by the Industrial Revolution, as these have had a far-reaching effect, influencing even contemporary approaches to conservation.

The appearance of modern serial production enhanced the «unique» value of heritage as an irreplaceable good, linked to a specific moment of creation industrial production, on the other hand, emphasizes mass reproducibility over uniqueness.

It is not by chance that the «commercial» use of heritage as a source of inspiration for industrial products originated in the same context that generated the Industrial Revolution. In the period following the Revolution a new vision of heritage was introduced a new vision of heritage, based on the concept of the historical monument. Nobody has explored the development of this concept better than Françoise Choay, in her milestone book *The Allegory of Heritage* (Choay, 1992).

Choay distinguishes between the concept of “Monument”, as an expression of the need to preserve the memory of a society or of a social group, and “Historical Monument”, an artifact is selected as an expression of artistic value and a testimony of knowledge. As Riegl had already indicated (Riegl,

Από αριστερά: Η κα. Μέμα Λεβέντη συνομιλεί
με τον ομιλητή της διάλεξης κ. Francesco Bandarin και
τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Κάρο Παπαδόπουλο

4ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

1903), the first is a creation that is intended as such, the second is defined after its creation.

The «institutionalization» of heritage that followed the French Revolution and the creation of a specialized body of conservators was society's response to the emergence of this concept and a clear manifestation of its value in the public domain.

The 19th century witnessed the development of an important intellectual debate around heritage and the creation of the methods and institutions needed to preserve the legacy of the past. In a way, we can say that most modern concepts and attitudes towards heritage were largely founded 100-150 years ago, owing to the beliefs of a group of theoreticians and administrators who saw in the preservation of the monuments of the past one of the pillars of social and cultural order (Jokiletho, 1998).

In his book *The Seven Lamps of Architecture*, John Ruskin identified in the value of «memory» one of the key functions of architecture, as expression of the «pietas» towards our past (Ruskin, 1856).

While his romantic views led him to the extreme of denying the possibility of restoring the monuments, and to praise ruins as testimonies to the passage of time, he was nevertheless instrumental in enhancing the value of heritage in the development of social ethics, and also in defining it -perhaps for the first time- as heritage of universal value.

This vision was shared by William Morris, who made it operational through industrial design and production (Morris, 1878).

Ruskin and Morris brought significant innovations to the vision of heritage, by extending the concept of monument to the vernacular architecture and -for the first time - to urban ensembles.

But their main contribution, from the point of view of the modern concept of heritage, was their activism for the protection of heritage not only in European countries but beyond, in Egypt and Turkey. They are without doubt the fathers of the universalism embodied in the World Heritage Convention.

This important phase did not develop without contradictions and even clashes between different visions of heritage. The most remarkable was the clash between the romantic vision of Ruskin and the militant interventionism professed and practiced by Viollet-Le-Duc in France (Viollet-Le-Duc, 1863-1872).

In a direct and harsh confrontation with the champions of Romanticism, Viollet-Le-Duc saw restoration of a building as the reconstitution of a «complete» and «ideal» state of the monument, one perhaps that never existed.

The practice of Viollet-Le-Duc brought major interventions and alterations to French monuments, such as Notre Dame in Paris or the city of Carcassonne. While other positions emerged, such as the vision of Camillo Boito in Italy, who favored respect for the authenticity of monuments as well as an active restoration practice, the polarization just described remained alive for a long time, and may not even yet have completely vanished (Boito, 1893).

The richness of the debate on the values of heritage expressed during the 19th century cannot easily be summarized, and constitutes in and of itself a field of study.

However, in looking at the way values were interpreted, it is impossible not to mention the work of the Austrian art historian Alois Riegl (1858-1905) and in particular his seminal work, *The modern cult of monuments* (Riegl, 1903).

Riegl was the first to develop a theory on the value of heritage and the first to try to interpret the different - and sometimes contradictory - facets of heritage in modern society. Riegl identified two categories of heritage value. The first was the value of «memory» (erinnerungswerte) and referred - similar to the approach of Ruskin - to the «antiquity» of heritage as an important element of the historic monument. The value of antiquity does not require a special culture to be appreciated; on the contrary, it is easily and directly perceived by the masses. Riegl anticipated what has become the most important value of monuments in the 20th century.

The second category of value has to do with the «contemporary» and the «used» value of monuments, a character that allows the distinction between archaeology and ruins. The use value has an «art» value and a value of the «new» (neuheitswert). The first refers to the artistic qualities of the ancient monument that we are still able to perceive, while the second refers to the «untouched» appearance of the work of art, that confers to the monument a higher value in the eyes of the masses.

It is interesting to observe how this very modern analysis underlies the contradictions among the different values of heritage that must be negotiated and mediated in the practice of conservation and restoration. Riegl's theory has been of great importance in the development of the modern approach

to heritage. However, his interest remained linked to the 19th-century concept of heritage, essentially represented by the historic monument.

An important extension of the concept concerns, as we have already seen, the urban areas. It may seem strange to modern sensitivities that during the first three to four centuries of interest in the heritage of antiquity, no consideration was given to the urban areas. Perhaps a justification can be found in the complexity of this type of heritage, in its rapid transformation and in the lack of proper documentation.

The reality is that we have to wait for the work of Ruskin and Morris to be appreciated and applied in terms of the historic city; likewise, with the theorization by the great Austrian architect Camillo Sitte, whose fundamental work «*City Planning According to Artistic Principles*» (Sitte, 1889) established the basis for the modern study of the morphology of cities and their evolution.

Sitte's work in turn, opened the way for Gustavo Giovannoni (Giovannoni, 1996), who was able to elaborate, in the first half of the 20th century, the basis of the modern theories of urban conservation, incorporating social and aesthetic values.

The rich contribution of 19th and early 20th century theories is visible today in the documents that express the main principles of conservation, starting with the 1931 Athens Conference and culminating in the 1964 Venice Charter, still the reference document for the practice of conservation and restoration, whose practical and theoretical complexity was explored by the most articulate thinker of the late 20th century, Cesare Brandi (Brandi, 1963).

This Charter is the culmination of a century of reflection and debate on the nature of heritage and on the principles of restoration, and in this sense it defined and concluded an historical era. Its insufficiencies would become more evident in the second half of the 20th century and beyond, and would spark an important debate, still underway at the present time.

Revisiting heritage values today

Heritage today is an important dimension of the social and cultural life in all societies in the world. While the concept of heritage has a clear western origin, the globalization of values in the second half

of the 20th century has turned it into a concept of universal recognition, as attested by the global interest in the numerous UNESCO safeguarding campaigns, spearheaded by the saving of the Abu-Simbel temple in the 1950's.

The World Heritage Convention symbolizes this global nature of heritage, and has led the way to the expansion of the concept of heritage as well as to the innovation in its value paradigms (UNESCO World Heritage Centre 2007).

The concept of heritage today indeed encompasses a much broader typology of cultural and natural sites than those identified in the course of the 19th century. Besides urban historic areas, several elements of vernacular architecture connected to rural or industrial production have been recognized as heritage types, the most important perhaps being what is termed Industrial Archaeology. Furthermore, new categories of itineraries and cultural routes have acquired importance. The expansion of the chronological span of archaeological research has enlarged the field of interest of conservators and restorers.

Another important category of cultural heritage that forms part of the modern approach are the gardens and landscapes referred to as «cultural landscapes». While gardens had been always associated with the discussions on art and architecture, the importance of landscapes as a point of interaction between man and nature was only recognized at a later stage. But perhaps the most significant evolution in the modern concept of heritage derives from the integration of natural and cultural heritage.

As we have seen, these two aspects were not so distinct in the minds of the early antiquarians of the 16th -18th centuries, as very often their scientific interest and taxonomic effort were directed at both realms.

However, a clearer separation occurred with the institutionalization of heritage in the 19th century. Natural heritage conservation became a movement in the later part of the 19th century, mainly in America, when the same vein of romanticism that we found in Ruskin became one of the founding forces of the new nation.

It was there that the modern concepts of natural heritage conservation were created, centred on the pioneering work of Ralph Waldo Emerson and John Muir, and the prescient vision of Theodore Roosevelt.

This «merging» of heritage values is embodied in the World Heritage Convention, the only international legal instrument that encompasses both cultural and natural heritage. While differences in criteria and concepts of integrity and authenticity still exist and will probably continue to exist, this new approach has allowed a revision of our inherited value system. The elements that have been subject to a conceptual revision are not of secondary importance, as they touch the very substance of heritage and the way in which societies conceive it.

Most of these revisions have been sparked by the internationalization of the value of heritage conservation, and in a way represent a reaction against an overly western approach to heritage. On the first aspect, an important reappraisal of the concept of «authenticity» was needed to adjust western principles to a variety of situations where the value of monuments was not inextricably linked to the material conservation, but rather had to do with the traditional knowledge associated to it, or the symbolic/spiritual world of which the monuments were an expression.

The 1994 Nara Conference tried to address this issue with a conclusive declaration that affirms the importance of the «local» definition of authenticity and its linkage to the specific culture that expresses the forms of heritage (Nara Conference, 1994).

This new relativism has been extremely important in expanding the concept of heritage and in reinterpreting the modality of its production and identification. However, the potential of this approach has not yet been fully explored.

In particular, while the Nara approach has been successful in dealing with some specific cultural approaches, especially those in Asian societies, (it has not been used to integrate into western contexts), even in situations where the symbolic/spiritual elements are paramount.

The need to adapt the concepts inherited from the European tradition to the emerging global vision of heritage has prompted the development of new categories.

We have already discussed the emergence of the heritage category of Cultural Landscapes, initially derived from the works of geographers, and later integrated by other disciplines such as anthropology and sociology. This concept is interesting in terms of its latitude, as it encompasses a great diversity of heritage typologies, summarizing under the heading of «interaction between man and nature».

The concept of cultural landscapes has thus made it possible to identify as heritage the architectural tradition of gardens and parks for example, as well as territorial areas of less «formal» genesis, such as agricultural or mining landscapes.

But the most innovative use of the concept has, in my view, been the identification of heritage values of traditional and indigenous societies, where the spiritual elements have paramount importance over the material ones. The concept has undoubtedly helped to mitigate the exclusivity of the western approach to heritage. However, I believe that even in this case the concept has not yet been used to its full potential. In practice, this category has been self-restricted to rural areas, as if the interaction of man and nature concerned only non-urban environments.

Furthermore, the identification of non-material values has been limited to traditional societies, as if modern society did not have spiritual (not necessarily religious) dimensions.

This contradiction is evident and most surprising in the case of urban historic areas, which tend to be defined mostly for their «monumental» values and not for the «identity» values that they undoubtedly embody for their inhabitants and for the communities that use them (not necessarily local).

An historic city can easily be defined as a cultural landscape, as it fully matches the definition and the cultural content of the category. But the traditional approach limits -for the time being- this important extension of the concept. The present debate highlighted by these examples has opened an even broader issue, which is likely to become a central one in the future: what is the meaning of the «universality» of heritage?

The entire history of the concept of heritage in western society, including its later introduction at the global level, is based on the principle that its value has a universal dimension. And, indeed, this is what the World Heritage Convention is all about.

On the other side, modern anthropology and the social sciences indicate that there are no scientific or absolute criteria for the justification of universally recognized values in the identification and conservation of cultural and natural heritage (Choay, 2006). As a result, if heritage is the transmission of a series of values to the future generations, each society has the right to select the set of elements it deems worth conserving.

Από αριστερά: η κα. Ανδρούλλα Βασιλείου,
ο πρώην Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας
κ. Γιώργος Βασιλείου και η κα. Λία Τσεριώτη

4ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

A similar discussion has been initiated in modern philosophy, on the possibility of making rendering universal the «naturalistic» character of western civilization (Descola, 2005). While the separation of man and nature is a basic feature of the western approach, it is not found in other cultures, especially in the Asian and African contexts.

But because this separation is key to the concept of heritage as developed in the western context, a redefinition of categories and the value system of heritage will be necessary in the future.

This critique of western universalism is far from altering the practice of national and international heritage systems, but it is an important indicator of the direction that future discussions on heritage values will take.

As the protection of cultural diversity becomes the key dimension of cultural policies, heritage values are bound to be re-considered and re-assessed in the future.

Future challenges for heritage conservation

I noted earlier that an economic concept lay at the very origin of the modern concept of heritage: heritage as legacy, as ownership (this is also reflected in the terminology that accompanies heritage in the different languages: values, property, patrimony, etc.). This aspect of heritage was overshadowed in the latter part of the 19th century and in the first half of the 20th century by the predominance of other values, such as those linked to identity and antiquity.

However, in the past half century the economic dimension of Heritage has again become a dominant feature, one that also brings new opportunities and new challenges. This economic emphasis is clearly linked to the emergence of tourism as one of the fastest growing world industries and to the increased demand for educational, leisure and research uses at cultural and natural sites. Public administrations at with the national and local level tend to see heritage essentially as an asset for growth, and have often favored development over conservation.

The effects of this policy are plain to see: at many heritage sites tourist flows affect conservation, compromise the very quality of the experience and on the lives of the communities surrounding. Economic

development is clearly an essentially positive process, especially when it helps the stabilization of communities. However, if it is allowed to progress without sustainable logic, it can constitute a threat.

The case of Galapagos symbolizes the danger of uncontrolled tourism to sensitive environments, with the related processes of migration, urbanization and excessive uses of resources. At many «iconic» sites, such as Angkor in Cambodia, Chichen Itzà in Mexico, Mont St. Michel in France and Venice and Florence in Italy, mass tourism has become unmanageable and potentially destructive.

But tourism is only one of the challenges that the new century has brought to heritage. The end of the «short century» has brought with it great political instability and new threats to heritage, highlighted by the destruction of the Bamyán Buddhas in 2001. As a symbol of cultural and religious identity, heritage is often the target of attacks and destruction, as we have unfortunately witnessed in the recent conflicts taken place in Europe, the Middle East, Africa and Central Asia.

The destruction has not only affected cultural heritage: the case of the parks of the Congo and the killing of rare and endangered species are evidence that natural heritage has become the target of armed conflicts.

The world is currently witnessing - and will, continue to do so in the coming decades - one of the largest economic growths in history. The implications of this growth-migrations, urban growth, infrastructure development and increased in energy production and consumption - all contain elements of threat for heritage conservation. These threats, matched by the impacts of climate change induced by man-related carbon emissions, constitute the challenges of the 21st century.

Are we equipped to meet them? Looking at the present situation, there seems to be reason for pessimism. There is little doubt that, in spite of the considerable advancements in the technical and institutional infrastructure, heritage is today in a state of siege. The present century has inherited many of its fundamental cultural values from the efforts of earlier conservators, policy makers, scholars and humanists who have identified and preserved the legacy of human history and of nature.

The task of maintaining - even strengthening - the values of aesthetic enjoyment, learning, cultural identity and dialogue, environmental quality and economic development lies in the hands of the present generation. It is among the most critical missions of our civilization.

References

- Babelon, J and Chastel, A. (1980). *La notion de Patrimoine*, Paris, CNRS.
- Boito, Camillo (1893). *Questioni pratiche di belle arti*, Milano, Hoepli.
- Brandi, Cesare (1963). *Teoria del Restauro*, Torino, Einaudi.
- Choay, Françoise (1992). *L'allegorie du patrimoine*, Editions du Seuil, Paris.
- Choay, Françoise (2006). *Pour une anthropologie de l'Espace*, Paris, Seuil.
- Descola, Philippe (2005). *Par-delà nature et culture*, Paris, Ed. Gallimard,.
- Giovannoni, Gustavo (1996). *Dal capitello alla città*, a cura di Guido Zucconi, Milano Jaca Book.
- Jokiletho, Jukka (1998). *History of Architectural Conservation*, Oxford, Butterworth-Heinemann.
- Morris, William (1878). *The restoration of ancient buildings*, The Builder, December 1878. *Nara Conference on Authenticity*. (1994) *Proceedings*, Paris, UNESCO World Heritage Centre
- Poulot, Dominique (2006). *Une Histoire du patrimoine en Occident*, Paris, PUF.
- Quatremère de Quincy, A.C. (1796). *Lettres à Miranda sur le déplacement des monuments de l'art de l'Italie* (1796), Paris, Macula, 1989.
- Riegl, Alois (1903). *Der moderne Denkmalkultus*, Wien. *Le culte moderne des monuments*, Paris, Seuil 1984.
- Ruskin, John (1956). *The seven Lamps of architecture*, London, Dent and sons.
- Sitte, Camillo (1889). *City Planning According to Artistic Principles*, London, Collins, Phaidon Press, 1965.
- Viollet-Le-Duc, E. (1863-1872). *Entretiens sur l'Architecture*, Paris, Morel et Co.
- UNESCO (2004). *Où vont les valeurs ? Entretiens du XXe siècle*, Sous la direction de Jérôme Binde, Paris, UNESCO
- UNESCO WHC (2007) *World Heritage. Challenges for the Millennium*. Paris, UNESCO World Heritage Centre.

*Address of Dr. John Brademas,
President Emeritus, New York University
and former (1959-1981)
member (Democrat-Indiana)
United States House of Representatives :
“Reflections on a Life in Politics
and the Academy”*

5ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

7 Μαΐου 2008

I am for several reasons delighted to have been invited again to visit Cyprus. I thank the University of Cyprus for asking me to join you. I want here to thank the leaders of the Anastasios G. Leventis Foundation and to salute the distinguished president of the Foundation, Tassos Leventis, and its directors, including the highly respected former Ambassador of Cyprus to the United States and a friend of many years, Andreas Jacovides, and another outstanding Cypriot, Vassos Karageorghis, for their gracious welcome.

I am pleased with this lecture to pay tribute to the memory of the late Dino Leventis, even as I am honored to be with his widow, Edme. This foundation, now nearly 30 years old, was made possible by the generosity and foresight of Anastasios G. Leventis, a native of Cyprus, gifted business leader and champion of the cultural heritage of this country.

You here know better than I of the remarkable work of the A.G. Leventis Foundation in supporting

knowledge of the culture and history of Cyprus and Greece through exhibitions, publications, scholarships and research grants. It is a noble record, one of which all Cypriots must be proud.

A second reason I am pleased to be here is to reiterate my gratitude at the high honor this university did me just ten years ago with the award of an honorary degree, and I want to thank the Rector of the University of Cyprus, Professor Stavros A. Zenios, for his hospitality.

Let me add that I was also privileged today to have had a personal conversation with the distinguished new President of Cyprus, Demetris Christofias, and to have greeted as well former President George Vasiliou and Presidential Commissioner George Iacovou.

I have had the good fortune of enjoying two careers - so far! - one, in politics, as for 22 years a Member of the Congress of the United States, and second, for 27 years, as president or president emeritus of the largest private university in the United States, located in the heart of Manhattan, New York University.

As you may know, I am the first native-born American of Greek origin elected to the Congress of the United States - that was in 1958 - and over the years my Greek ancestry has had a great influence on my life. My late father, Stephen J. Brademas, who was born in Kalamata, used to say, "Be proud you are an American but be proud, too, that you are Greek!"

So although my late mother was not of Greek descent, I grew up, in the State of Indiana, where I was born, with a keen awareness of my Hellenic heritage. Years later, when I decided to run for Congress, my father said, approvingly, "We Greeks invented democracy; some of us should practice it!"

I also recall my father's having said, "I'll never leave much money to my children" - which was true! - "but I will leave you all a first-class education". That was also true and, of course, was the richest legacy of all.

Indeed, two of the characteristics commonly associated with the Hellenic tradition - first, respect for learning, for education; and second, for democracy, for the vocation of democratic politics - proved fundamental to my own career.

I add that my father, like many Greek immigrants of his generation, ran a restaurant and my mother, of Scots-Irish-English descent, was a public schoolteacher, who taught third and fourth graders music and art; her father was a professor of history. So my family was one for whom education was central.

One of my brothers was an architect and city planner; another is a retired university professor and my sister is a retired schoolteacher.

I had the opportunity to study at what some regard as America's greatest university, Harvard, and after completing my studies there, went off to study at Oxford University in England. There I wrote a doctoral dissertation on the anarchist movement in Spain, from the mid-1920s through the first year of the Spanish Civil War, 1937.

I like to say that although I studied anarchism, I did not practice it! For on returning to my hometown of South Bend from Oxford, I became, six months later, the nominee of the Democratic Party for election to the United States Congress. I lost my first race with 49.5 percent of the total vote. Obviously I would run again two years later.

Meanwhile, I was invited to serve on the staff of Adlai Stevenson in his second campaign for President of the United States. I was in charge of research on issues, and liaison to such prominent American academics as John Kenneth Galbraith, Paul Samuelson and Arthur Schlesinger, Jr.

In 1956 both Adlai Stevenson and I were a second time defeated. But I still thought I could win, ran a third time, and in 1958 was first elected, then ten times reelected, and so served as a Member of Congress for 22 years. As a legislator I focused on writing measures to support schools, colleges and universities; libraries and museums; the arts and the humanities; and to provide services for children, the elderly, the disabled.

I served in Congress during the Administrations of six Presidents; - three Republicans: Eisenhower, Nixon and Ford; and three Democrats: Kennedy, Johnson and Carter.

During my last four years on Capitol Hill, I was, by appointment of the House Speaker, Thomas P. "Tip" O'Neill, the House Majority Whip, third ranking member of the House Democratic Leadership. One of the advantages of this assignment was that every other Tuesday, I joined the

Speaker, the House Majority Leader, Senate Majority Leader and Senate Whip for breakfast at the White House with President Jimmy Carter and Vice President Walter Mondale.

During those breakfast discussions of politics and policy, I took rather careful notes, dictated them and hope at some point to turn the transcripts into a book, a case study of how an American President deals with leaders of his own party in Congress.

During my service in Congress, I had the opportunity to travel to a number of countries, including the Soviet Union, Hungary, Romania, the Czech Republic, Israel, Japan and most of the countries of Western Europe. In 1977 I led the first Congressional delegation, during the Presidency of Jimmy Carter, to visit the People's Republic of China.

Although my major assignments in Congress were in domestic policy with, as I have said, particular attention to education I also had a keen interest in foreign policy. You will not be surprised that I gave special attention to activities affecting the country of my father's birth.

In April 1967, just 41 years ago, a group of Army colonels in Greece overthrew young King Constantine of the Hellenes. I then the only Greek-American in Congress, sharply attacked the coup, and I refused to go to Greece or visit the Greek Embassy in Washington.

In testimony before the House Committee on Foreign Affairs, I said, "Unfortunately, officials of the Department of State and other officials of the Nixon Administration have chosen not to make clear American disapproval of the regime which has robbed the Greek people of their basic liberties in the land...we like to describe as the cradle of democracy." I thereupon announced my opposition to continued United States military aid to Greece.

In July 1974 the Greek military junta instigated a coup on the island Republic of Cyprus which forced President Makarios to flee to safety. An extremist Cypriot nationalist, Nikos Sampson, announced a new government. Days later, Turkish armed forces, using the coup as a pretext, illegally invaded Cyprus. Shortly thereafter, the Sampson regime fell, as did the military junta in Greece, which resigned, and former Prime Minister Constantine Karamanlis returned from Paris to form a new government in Athens.

In August of 1974, however, in a second attack, Turkish planes bombed Nicosia, and 40,000 Turkish forces engaged in a massive invasion of Cyprus. The Turkish military were armed with weapons and ammunition supplied by the United States and supported by tanks, aircraft and boats supplied by my country.

On August 15 of that year, I led a group of the other four Members of the House of Representatives of Greek origin Paul Sarbanes, Peter Kyros, Skip Bafalis and Gus Yatron to meet with Secretary of State Henry Kissinger. My colleagues and I reminded Secretary Kissinger that American law required a halt to further shipment of arms to any country using American weapons for other than defensive purposes.

“You must enforce the law,” I told Kissinger, then reminded him that the reason Richard Nixon was on his way to exile in California – this was the week President Nixon resigned; it was a colorful week! – was that he had not respected the laws of the land or the Constitution of the United States. “You should do so,” I told Kissinger. Neither the new President, Gerald R. Ford, nor Kissinger did.

Because the Executive Branch of our national government refused to carry out the law, we in Congress acted. You must remember that ours is not a parliamentary system but one based on a separation-of-powers Constitution. On September 24, 1974, the House of Representatives approved, by a vote of 307 to 90, an amendment to ban further military aid to Turkey until the President certified that “substantial progress toward agreement has been made regarding military forces in Cyprus.”

Here I think it is important to note that Paul Sarbanes and I and our other colleagues who pressed for the embargo on further military aid to Turkey, had all been strongly opposed to the Greek military junta.

Moreover, we made clear in the debate that central to our position on aid to Turkey was respecting the rule of law in our country as well as the purposes of the NATO alliance. I may tell you that a few months after Congress imposed the embargo on arms to Turkey, then Congressman Sarbanes and I made a trip to Greece and Cyprus. We flew to Cyprus from Athens on a plane supplied by the United States Embassy in Athens. When we landed at the Akrotiri Air Base, the plane, lifted by a gust of wind, ran into a wall and stopped. The pilot shouted, “Everybody off this airplane fast!” As Sarbanes and I walked down the ladder of the plane, and seeing a fire engine racing toward us, I said to Paul, “Kissinger will stop at nothing!” When, months later, I told Henry that story, he smiled and replied,

“That was just a warning!”

I shall not here take time to review with you my subsequent experience when President Carter, to my distress, as I generally supported his Administration, called on us to support lifting the embargo on Turkey despite the fact that there had been no action to resolve the Cyprus question.

That the Cyprus issue continues unresolved all these years later reinforces, in my view, my conviction that my colleagues and I were correct in the position we took in 1974, and still are!

As we all know, Turkey is pressing for admission to the European Union. Nearly seven years ago, in July of 2001, I delivered a talk at the Bosphorus University in Istanbul in which I observed that among the reasons for hope for movement toward genuine democracy in Turkey was the ambition of Turkish political leaders and, I believed, the Turkish people, to join the European Union.

As my friend, Costa Carras, founder of “Friends of Cyprus”, once told the Association of Cypriot, Greek and Turkish Affairs in London, there is “a Greek Cypriot conviction [that] there has in recent years been bad faith on the part of the US and the UK. These two certainly bear some of the responsibility,” said Costa Carras, “for having skewed the Annan Plan in Ankara’s favor and against their own declared political principles on the fundamental issues of security, settlers and property....”

So we are still some way from solving the Cyprus question. Yet in my view, finding a just resolution for Cyprus is an indispensable requirement as the European Union considers the application for membership of Turkey even as I believe that there are other commitments Turkey must make if it wishes to join the EU.

First, of course, Turkey must comply with the so-called “Copenhagen criteria”, which include respect for minorities, respect for human rights, respect for decent treatment of peoples. Certainly it is not rational that a European Union member-state militarily, and illegally, occupy another EU member-state, and Cyprus is now a member of the European Union. As today there are over 40,000 Turkish armed forces in Cyprus, their continued presence, if Turkey were in the European Union, would be an offense to common sense.

Second, it is also unreasonable for one member of the European Union to refuse to give diplomatic recognition to another member and Turkey has refused to recognize the Republic of Cyprus.

Από δεξιά προς τα αριστερά: η κα Μέμα Λεβέντη,
ο Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου του Πανεπιστημίου κ. Τάσος Λεβέντης,
ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Γιώργος Βασιλείου,
ο Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων Καθ. Κωνσταντίνος Χριστοφίδης,
ο Διευθυντής Διοίκησης και Οικονομικών κ. Ανδρέας Χριστοφίδης

5ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

So these then are two of the conditions - removal of Turkish troops and diplomatic recognition of Cyprus - that it seems to me must be met by the Government of Turkey if that country is to join the European Union and take advantage of the benefits of such membership.

There is a third condition, the demilitarization of Cyprus, a proposal which received overwhelming support by the Congress of the United States in 1995. The best guarantee of such a settlement, of course, would be support by the European Union, membership in which Turkey seeks, and to which Cyprus, Greece and the United Kingdom already belong.

And yet a fourth condition is the opening by Turkey of its ports to Cypriot flag vessels. And I must add one more - good neighborly relations!

We must all hope that the discussions now undertaken by the newly elected President of Cyprus, Demetris Christofias, and the leader of the Turkish Cypriot community, Mehmet Ali Talat, will prove effective in leading to a resolution of what we have come to know as "the Cyprus problem". I am encouraged to know that Working Groups and Technical Committees envisaged in the July 8, 2006 Agreement have begun the work of preparing for substantive negotiations.

We must hope, too, that the time period between now and the next meeting of President Christofias and Mr. Talat will be used to generate concrete results, results that will justify moving to such negotiations. In this regard, Turkey has a responsibility to be constructive and supportive, not only with words but with deeds. The template for a solution is widely understood, namely, a bizonal, bicomunal federation, as stipulated in the United Nations Resolutions and the High Level Agreements.

I speak of a solution that is negotiated by the two communities and which reunites the island and the Cypriot people within that framework and now, as a member of the European Union, a solution that logically must be in line with the values and principles on which the European Union is founded - this must be the goal.

If a just settlement on Cyprus is one challenge to Greeks - and those who care about Greece - there is yet another of which I shall speak, and it is also related to Turkey's desire to join the European Union.

A few years ago His Eminence, Archbishop Demetrios, Primate of the Greek Orthodox Church in America, testified on Capitol Hill before the United States Helsinki Commission. His Eminence and religious leaders of other traditions voiced their concern about the systematic efforts on the part of Turkey to undermine the Orthodox Church and the Ecumenical Patriarchate. Not only as an American of Greek origin and as an Archon of the Order of Saint Andrew but also as a citizen of the United States, a country committed to the advance of freedom, democracy and respect for human rights, I believe that Turkey must demonstrate its compliance with the Copenhagen criteria by granting the Ecumenical Patriarch appropriate international recognition and the right of ecclesiastic succession.

Turkey must also accord the Ecumenical Patriarchate the right to educate clergy of all nationalities, not solely Turkish citizens. In this regard, Turkish authorities should allow the reopening of the School of Theology on Halki.

Moreover, Turkey should agree to respect the property rights as well as the human rights of the Ecumenical Patriarchate, and, of course, attention must be paid to the destruction of Greek Orthodox properties in Turkish-occupied Cyprus.

Now I leap ahead in these reflections on my life in politics and the academy to tell you that in 1980, seeking election to the Congress of the United States for a twelfth term, I was defeated in Ronald Reagan's landslide victory over President Carter. Shortly thereafter I was invited to become president of New York University, the largest private, or independent, university in the United States. When I came to New York, I found at NYU, as we call it, what I would describe as a regional - New York, New Jersey, Connecticut - commuter institution. My goal was to transform NYU into a national and international residential research university.

And with the support of a generous and dedicated Board of Trustees, able officers and outstanding faculty, we have accomplished that goal. Certainly one of the dimensions of that commitment was fundraising.

I remember some years ago speaking in Athens and reminding my audience that the origins of the word "philanthropy" were Greek!

The year before my arrival, NYU had raised in private contributions just \$23 million. I asserted that for the largest private university in the United States, located in Manhattan, that was not acceptable,

and then announced a target of \$1 million a week in private contributions for one hundred weeks, and we achieved that goal. I then announced, in 1984, a new target, of \$1 billion in private contributions by the year 2000, fifteen years. And we reached that objective as well, but in ten years, and with those funds we were able to transform New York University in the manner I hoped.

During 2007, I am pleased to say, under the leadership of the present president of NYU, John Sexton, New York University has raised over \$412 million in private contributions. Given my own background as the son of an immigrant father and having studied abroad, you will not be surprised that I have had a particular interest in encouraging the study of other countries and cultures.

I found on my arrival in 1981 that NYU was already strong in French and German Studies. During my administration, we established The Center for Japan-U.S. Business & Economic Studies in the Stern School of Business, a Skirball Department of Hebrew and Judaic Studies, a Casa Italiana Zerilli-Marimò and a Remarque Institute for the study of Europe.

Of particular interest to me, in light of what I told you was my Ph.D. subject, was the King Juan Carlos I of Spain Center, dedicated to the study of modern Spain. In 1983 I awarded an honorary degree to His Majesty, King Juan Carlos I of Spain; then in 1997, in the presence of Their Majesties, the King and his Greek Queen, Sofia, as well as the then First Lady of the United States, Hillary Rodham Clinton, I dedicated the King Juan Carlos I of Spain Center.

My successors as president of NYU, L. Jay Oliva and John Sexton, have continued my commitment to international studies and have supported the establishment of campuses abroad as well as centers in New York City. NYU now has programs in Madrid, Florence, Prague, London, Paris and Ghana, and my wife and I will join other officers and trustees of New York University next month to travel to China. For NYU will, this year, open a program in Shanghai. We have already established an NYU base in Buenos Aires and will shortly do so as well in Mexico, Dubai and Israel.

Here I must voice appreciation on the part of New York University to Cyprus for the establishment at NYU of the Cyprus Chair in the History and Theory of Justice. President Tassos Papadopoulos visited us last September for the initial lecture, co-sponsored by the Cyprus Foundation of America, delivered by Professor Richard Sorabji, on "Why Stoic Thinking on Justice is Important". I here mention two other links with Cyprus.

Από αριστερά προς τα δεξιά: ο κ.Αναστάσιος Λεβέντης,
ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Τάσος Παπαδόπουλος,
η κ.Φωτεινή Παπαδοπούλου, ο κ.Νικόλας Παπαδόπουλος,
ο Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού κ.Ανδρέας Δημητρίου.

5ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

I serve on the international advisory council of The Pharos Trust, that splendid chamber of cultural activity in this country and, indeed, only recently was pleased to welcome to NYU its leader, Garo Keheyian.

I must, of course, note, as many of you are aware, the work in Cyprus of an outstanding scholar, from New York University, Professor Joan Breton Connelly, leader of the excavation of Yeronisos Island and of an international team there. Professor Connelly's magnificent book, Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece, has won splendid reviews in the New York Times and New York Review of Books.

On coming to New York University, I was continuing my interest in international studies for here I remind you that I was author in Congress of the International Education Act of 1966, which authorized grants from the Federal Government to colleges and universities in the United States for the study of 9 other countries and cultures. President Lyndon Johnson signed the bill into law but unfortunately Congress never voted the funds to implement it and, I believe, not for that reason alone, of course, that among the reasons the United States has suffered such loss of life and treasure in places like Vietnam and now Iraq is ignorance, ignorance of the histories, cultures and languages of those countries.

I add that a few years ago I led a delegation of four former Members of the House of Representatives to visit Cuba and only a few years later was back in Havana, this time with a number of Greeks from Greece, Turkey, Latin America and the United States. We joined His All Holiness, the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, Bartholomew, for the consecration of a new Greek Orthodox Church in Havana. On that occasion, I add, I met Fidel Castro.

Here I must note that my close friend, former United States Senator Paul S. Sarbanes, first American of Greek origin elected to the United States Senate, and my ally in our response in Congress to the Turkish invasion of Cyprus a generation ago, were greatly honored last year when then President Tassos Papadopoulos decorated us with the Grand Cross of the Order of Makarios III.

I add that I am very pleased that Paul's son, John Sarbanes, was two years ago elected to the U.S. House of Representatives from Paul's old constituency in Baltimore, Maryland.

In recent years I have made speeches in Istanbul, Rabat, Buenos Aires, Madrid, Moscow and Oxford. And I have had still other opportunities to focus on the importance of international studies.

For seven years I was chairman of what is known as the National Endowment for Democracy, an organization financed by the Federal Government. The purpose of the endowment is to make grants to private groups in countries that either do not enjoy democracy or are struggling to achieve it.

I also for seven years chaired, by appointment of President William J. Clinton, the President's Committee on the Arts and the Humanities, a group of both Federal officials with responsibilities in these fields and private citizens who were patrons of these areas. Then First Lady Hillary Clinton was Honorary Chair of the Committee, and we produced a report, Creative America, calling for increased support, public and private, for these two areas in American life. Among our recommendations was greater support for the study of other countries and cultures as well as for international scholarly exchanges and exhibitions abroad of works by American artists and performers.

This subject continues to concern me. I am a member of an organization called CED, the Committee for Economic Development, composed of a couple of hundred corporate executives and a few university presidents. A little over a year ago, CED published a report entitled, Education for Global Leadership: The Importance of International Studies and Foreign Language Education for U.S. Economic and National Security.

I was active in producing this report and made the point that the tragedies we have been experiencing in recent years must bring home to us as Americans the imperative of learning more about the world of Islam, and I'm glad to say that we have now established a program at NYU for the study of Islam.

Of course, I want to speak about what we are doing at New York University in Hellenic Studies.

Thanks to the generous support of the Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation - of which I was pleased for some years to have been a director - we have at NYU introduced the first major in Hellenic Studies in the United States.

Our Hellenic Studies Program provides students a comprehensive understanding of the language, literature, history and politics of post-classical Greece. Through a wide range of courses, students are exposed to understanding the historical and political experiences of Byzantine, Ottoman and modern

Greece and the ways in which Greece has translated its several pasts into the modern era. The program also offers courses on the literary and artistic traditions of a country that is the birthplace of Western civilization.

I add that our university library is home to two endowed collections of Hellenic Studies: the Papamarkou Library of Byzantine and Medieval Greek Books, and the Vardinoyannis Library of Hellenic Civilization.

We also, through the NYU in Athens program, give students the opportunity to study in Greece during the summer.

Here I am pleased to note that Phillip Mitsis is our Alexander S. Onassis Professor of Hellenic Culture and Civilization and Professor Katherine Fleming is Director of our Onassis Hellenic Studies Program. We are deeply grateful to the Onassis Foundation for this important investment in enhancing knowledge of Hellenic culture in the United States.

You may be interested to know that the wife of Professor Mitsis, Sophia Kalantzakos, is a Member of the Parliament of Greece, representing the constituency where my father was born.

I am also pleased to tell you that the Onassis Foundation (USA), led by former Ambassador Loucas Tsilas, sponsors excellent exhibitions at the Onassis Cultural Center in New York City.

Even as I have been telling you of some of my activities at New York University, there is still another of which I wish to say a special word. It represents what is now in my capacity as president emeritus of New York University, my principal project.

And that, you will, in light of what I've already told you, not be surprised to hear me say, is the creation at New York University of the John Brademas Center for the Study of Congress, of Congress as a policy-making institution.

I remind you that in our separation-of-powers constitutional system, when it comes to making national policy, Congress, unlike the House of Commons, for example, in the British parliamentary system, is very powerful.

If a Senator or Representative is skillful, and if the configuration of political forces at the time makes action possible, that Senator or Representative can, without picking up the telephone to call the White House, write the laws of the land.

Yet with 100 Senators and 435 Representatives and, normally, no strict party discipline, Congress is not an easy institution to understand, even for informed men and women.

So what we have created at New York University is a Center to which we shall bring Senators and Representatives, current and former, Democrats and Republicans - this is not a partisan initiative - cabinet officers, congressional staffers, diplomats, journalists, students and scholars to discuss the processes, the ways by which our national legislature influences and shapes policy, as well as significant issues of public policy. The purpose of the Center is to encourage the exchange of ideas between scholars and policy-makers.

I have been gratified by the acceptance, by a number of distinguished Senators and Representatives, current and former, of both parties, of my invitation to serve on an Advisory Council to the Center, including my fellow Greek-American, Senator Olympia Snowe.

As you are all aware, the present President of the United States, George W. Bush, is a Republican but, as you are also aware, Democrats now hold a majority of seats in both the United States Senate and House of Representatives.

This result would, of course, not be possible in a parliamentary system but I speak of the American constitutional system. You have already observed, in light of the increasing hostility to President Bush in the United States Congress, especially with respect to the war in Iraq, the impact of the American separation of powers system.

I add that my own papers, as a Member of Congress for twenty-two years, are contained in more than 500 boxes, and are now being processed by the NYU Archivist. These papers include evidence of my own involvement in the Cyprus issue. So I continue, although now in academic life, to be engaged in at least the study of politics.

Ladies and gentlemen, allow me to conclude these remarks concerning my career in politics, as a Member of Congress, and in the academy, as a university president. In respect of both careers, I have focused my comments today on my experience as an American of Greek descent.

For we can all, I trust, find inspiration in the eloquent words of that eminent scholar of Greece, Bernard Knox:

Said Knox:

. . . [We] should not forget the astonishing originality that sets [the Greeks] apart, that makes them unique. They invented democracy more than two thousand years before any modern Western nation took the first steps toward it; they invented not only philosophy and the theater but also the model of a national literature, with its canon of great writers, its critics and commentators, its libraries; they invented organized competitive athletics it is not for nothing that the sports that took place at Barcelona were called Olympics; they invented political theory, rhetoric, biology, zoology, the atomic theory one could go on. Above all, in startling contrast to the magnificent but static civilizations of the great Eastern river valleys Tigris, Euphrates, and Nile they created in the restless turbulence of their tiny city-states that impatient rhythm of competition and innovation that has been the distinguishing characteristic of Western civilization ever since. . . . [We] must always acknowledge how greatly, how deeply, how irrevocably, we are in their debt.

[Bernard Knox, *The Oldest Dead White European Males*.

W.W. Norton, New York, 1993, pp. 66-67.]

Listening to such words, particularly those of us of Greek origin, will take a special pride in that heritage. For we remember, too, what the great poet, Constantine Cavafy, said of King Antiochus:

. . . He was the best of all things, Hellenic - mankind has
no quality more precious: everything beyond that belongs to the Gods.

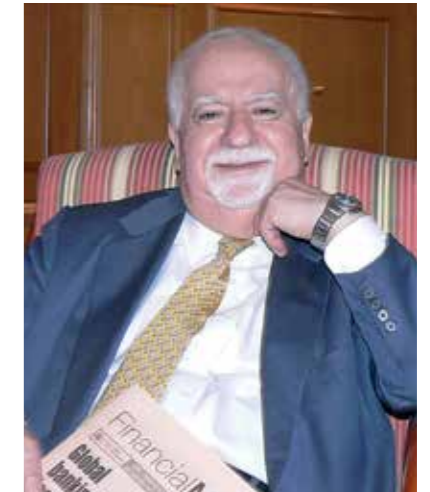
I trust that you will agree!

*Education in an Era
of Specialized Knowledge:
Dino Leventis Memorial Lecture
by Vartan Gregorian
President, Carnegie Corporation
of New York*

6ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

28 Απριλίου 2009

Let me begin by thanking the University of Cyprus for asking me to join you today. I also wish to thank the leaders of the Anastasios G. Leventis Foundation and offer my appreciation to the eminent president of the foundation, Tassos Leventis, and to the foundation's directors. [Also name any other dignitaries present.] In particular, I want to recognize and salute Edme Leventis, who has undertaken much cultural work herself, including serving as Cyprus' Permanent Representative to UNESCO, and to let her know how honored I am to be presenting this lecture in tribute to Dinos Leventis.

The Leventis Foundation, established in 1979, has carried out invaluable work in supporting, promoting and preserving the culture and history of Cyprus and of Greece. These were also the lifelong concerns of Dinos Leventis, who dedicated much of his philanthropic efforts to the survival of genos: the knowledge, language and spirituality of the Greek and Cypriot people.

In focusing on the preservation of Greek and Cypriot knowledge and history, the Leventis family continues a noble tradition that is rooted in the earliest yearnings of great civilizations to chronicle their own era but also to speak to the future and hence, to forge unbreakable links with the generations who would follow after them. In fact, the concept of history itself springs from the Greeks, who used the term *historia* to mean “inquiry” and “knowing by inquiry.” The notion of inquiry, therefore, emerged in the fifth century B.C. with Herodotus and Thucydides who, according to historian Daniel J. Boorstin, are responsible for “the birth of history.”¹

In terms of my own *historia*, I am particularly delighted to be in Cyprus, which I have not visited since 1961 when I gave a speech in celebration of the Greek Cypriot Armenian Community on the occasion of Armenian Independence Day, May 28. But I have a keen interest in Cyprus and can attest, with certitude, to the great progress that your nation has made in becoming one of the major economic, cultural and commercial centers for the Eastern Mediterranean.

The advancement of higher education is also of critical importance to Cypriots and to the Cyprus Ministry of Education and Culture, which has declared that it “aims to fulfill the local needs for higher education and to establish Cyprus as a regional educational and research center, a hub for international scholars and students alike.” In that connection, I would like to focus my remarks today on issues relating to American higher education, with the understanding that in this era of globalization, many of the problems facing American colleges and universities are, in fact, the very same that institutions of higher education are confronting around the world. In particular, these institutions are challenged by the dual-edged sword of both the fragmentation and inflation of information. Indeed, educators today must undertake the Herculean task of not only participating in the creation of new knowledge but also preparing students to become responsible, knowledgeable citizens of their own nations as well as the world while at the same time working to preserve the cultural and social history of different peoples and societies.

These are issues that demand the attention of all of us who are concerned with the future of education, because we are in the midst of an Information Revolution that may well surpass the Industrial Revolution in its impact and far-reaching consequences. For example, according to an IBM study², “It is projected that [by the year 2010], the world’s information base will be doubling in size every ¹¹ hours. So rapid is the growth in the global stock of digital data that the very vocabulary used to indicate quantities has had to expand to keep pace. A decade or two ago, professional computer users

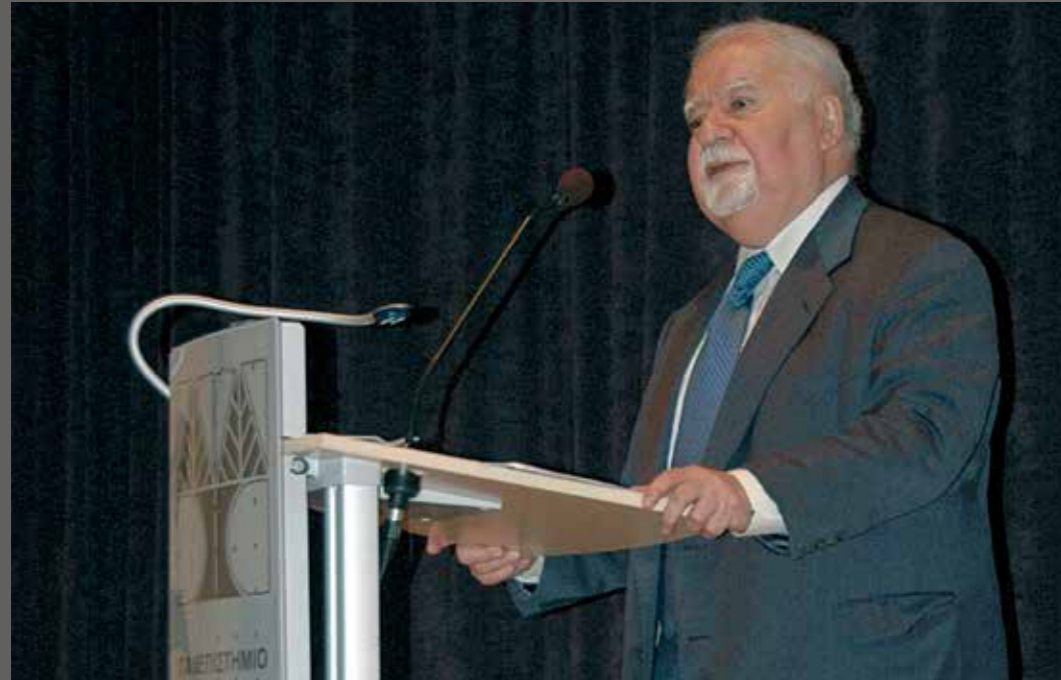
and managers worked in kilobytes and megabytes. Now schoolchildren have access to laptops with tens of gigabytes of storage, and network managers have to think in terms of the terabyte (1,000 gigabytes) and the petabyte (1,000 terabytes). Beyond those lie the exabyte, zettabyte and yottabyte, each a thousand times bigger than the last.”

Nowhere is this flood of information more apparent than in a university. Never mind that much of it is irrelevant to us and unusable. No matter, it still just keeps arriving in the form of books, monographs, periodicals, web pages, instant messages, social networking sites, films, DVDs, blogs, e-mails, satellite and cable television shows and news programs, and the constant chirping of our Blackberries - which, by the way, I hope you have switched off, if only for tonight!

While it is true that attention to detail is the hallmark of professional excellence, it is equally true that an overload of undigested facts is a sure recipe for mental gridlock. Not only do undigested facts not constitute structured knowledge but, unfortunately, the current explosion of information is also accompanied by its corollary pitfalls, such as obsolescence and counterfeit knowledge.

And, if you will indulge me for sacrificing the English language for a moment, another phenomenon we are confronting is the “Wikipedia-zation” of knowledge and education. At least in part, this is a result of the fact that we are all both givers and takers when it comes to running the machinery of the Information Age, particularly the virtual machinery. I am talking, of course, about the Internet. Let me tell you about a notorious event involving Wikipedia that has come to represent how easily false information can virally infect factual knowledge. What has come to be known as the Seigenthaler Incident³ began in 2005 when a false biography of the noted journalist, Robert Seigenthaler Sr., who was also an assistant to Robert Kennedy when he was Attorney General in the 1960s, was posted on Wikipedia. Among the scurrilous “facts” in the biography were that “For a short time, [Seigenthaler] was thought to have been directly involved in the Kennedy assassinations of both John, and his brother, Bobby. Nothing was ever proven.”

This horrendous misinformation - represented as truth - existed on Wikipedia for 132 days before Seigenthaler’s son, also a journalist, happened upon it and called his father. Seigenthaler, Sr. then had Wikipedia remove the hoax biography, but not before the same false facts had migrated to other sites such as Reference.com, Answers.com, and who knows where else. Probably, somewhere in the estimated 30 billion online pages⁴, it still exists. Wikipedia has taken steps to address this problem,

but there are an estimated 166 million web sites on the Internet,⁵ with more being created all the time, and there is no central authority, no group, individual or organization to oversee the accuracy of the information they purvey.

Clearly, therefore, one of the greatest challenges facing our societies and contemporary civilization is how to distinguish between information which may be true, false, or some tangled combination of both - and real knowledge. And further, how to transform knowledge into the indispensable nourishment of the human mind: genuine wisdom. As T. S. Eliot said, “Where is the wisdom we have lost in knowledge? Where is the knowledge we have lost in information?”

Today’s universities along with our colleges, libraries, learned societies and our scholars have a great responsibility to help provide an answer to Eliot’s questions. More than ever, these institutions and individuals have a fundamental historical and social role to play in ensuring that as a society, we provide not just training but education, and not just education but culture as well. And that we teach students how to distill the bottomless cornucopia of information that is spilled out before them twenty-four hours a day, seven days a week, into knowledge that is relevant, useful, and reliable and that will enrich both their personal and professional lives.

This is not an easy task, especially in a nation where, as Susan Jacoby writes in her recent book, *The Age of American Unreason*,⁶ “the scales of American history have shifted heavily against the vibrant and varied intellectual life so essential to functional democracy. During the past four decades, America’s endemic anti-intellectual tendencies have been grievously exacerbated by a new species of semiconscious anti-rationalism, feeding on and fed by an ignorant popular culture of video images and unremitting noise that leaves no room for contemplation or logic. This new form of anti-rationalism, at odds not only with the nation’s heritage of eighteenth-century Enlightenment reason but with modern scientific knowledge, has propelled a surge of anti-intellectualism capable of inflicting vastly greater damage than its historical predecessors inflicted on American culture and politics.”

What Jacoby so forcefully points out is that ignorance is absolutely not bliss when both the strength of American democracy and the future of our society are at stake. And it may well be, for not only are we distracted and overwhelmed by the explosion of images, news, rumor, gossip, data, information and knowledge that bombard us every day, we also face dangerous levels of fragmentation of knowledge, dictated by the advances of science, learning, and the accumulation of several millennia of scholarship. Writing about the fragmentation of knowledge and the advent of specialization, it was

not so long ago that Max Weber criticized the desiccated narrowness and the absence of spirit of the modern specialist. It was also this phenomenon that prompted Dostoevsky to lament in *The Brothers Karamazov* about the scholars who "...have only analyzed the parts and overlooked the whole and, indeed, their blindness is marvelous!" In the same vein, José Ortega y Gasset, in his *Revolt of the Masses*, as early as the 1930s, decried the "barbarism of specialization". Today, he wrote, we have more scientists, scholars and professional men and women than ever before, but fewer cultivated ones. To put the dilemma in 21st century terms, I might describe this as everybody doing their own thing, but nobody really understanding what anybody else's thing really is.

Unfortunately, the university, which was conceived of as embodying the unity of knowledge, has become an intellectual multiversity. The process of both growth and fragmentation of knowledge underway since the 17th century has accelerated in our time and only continues to intensify. The modern university consists of a tangle of specialties and sub-specialties, disciplines and sub-disciplines, within which specialization continues apace. The unity of knowledge has collapsed. The scope and the intensity of specialization are such that scholars and scientists have great difficulty in keeping up with the important yet overwhelming amount of scholarly literature of their own sub-specialties, not to mention their general disciplines. Even the traditional historical humanistic disciplines have become less and less viable as communities of discourse. As the late professor Wayne C. Booth put it wistfully in a Ryerson lecture he gave twenty years ago that still, sadly, sounds like breaking news from the education front: Centuries have passed since the fateful moment... when the last of the Leonardo da Vincis could hope to cover the cognitive map. [Now], everyone has been reduced to knowing only one or two countries on the intellectual globe... [In our universities] we continue to discover just what a pitifully small corner of the cognitive world we live in.

In that connection, our friend T.S. Eliot, who I referenced earlier, could have been describing the disconnected aspects of modern higher education when he wrote, in a commentary on Dante's *Inferno*, that "The definition of hell is a place where nothing connects with nothing." If you think that is overreaching for a correlation to our universities, you may have to think again: the fragmentation of knowledge and the continuing proliferation of specialties are unquestionably reflected in the undergraduate and graduate curricula of our universities. Today, many major research universities make available over eighteen hundred undergraduate courses. Although college catalogs may euphemistically describe this as a "curriculum," a national panel of educators and business leaders under, the auspices of the Association of American Colleges and Universities, used a different

characterization in a 2002 report⁷; they said these offerings are rarely more than a collection of courses, devoid of direction, context and coherence. The AACU panel noted, moreover, that nothing had changed since 1985, when another association study concluded: "As for what passes as a college curriculum, almost anything goes."⁸

The strength of teaching and learning at today's universities is further diluted by an over-reliance on part-time faculty. If the faculty is the core of the university, as I firmly believe it is, then it follows that the university is as strong, or as weak, as its faculty. Anything that fragments or diminishes the faculty also fragments and diminishes the university. But at American universities we are moving toward the point where most teachers are part-timers, adjuncts and graduate students. The growth of part-time faculty has been phenomenal, doubling between 1970 and 2003, from 22 percent of the faculty to 44 percent.⁹ These individuals have no job security and lack the protective mantle of academic freedom, since the things that tenure-track scholars do with impunity - such as teaching controversial material, fighting grade changes, or organizing unions - can get them severed from their positions with no questions asked. P.D. Lesko, the head of the National Adjunct Faculty Guild, has said that part-timers "are terrified of being rigorous graders, terrified to deal with complaints about the course materials, terrified to deal with plagiarists. A lot of them are working as robots. They go in, they teach, they leave. No muss, no fuss." But Ms. Lesko adds: "If you're afraid to give an honest grade or an honest opinion, you're not teaching."¹⁰

With all the pressures it is subject to, it is still the university faculty we must rely on to help students learn how to balance analysis and synthesis, and to guide them through the confusing maze of course content. They face a formidable task, however, because the trend toward breaking up our expanding knowledge base into smaller and smaller unconnected fragments of academic specialization continues unabated - even as the world looks to higher education for integration and synthesis. The result is that students find it exceedingly difficult to integrate knowledge in multi-disciplinary, inter-disciplinary, cross-disciplinary or trans-disciplinary study.

Personally, I am concerned that if we continue to accept this as a valid approach to education, there will be an ever-increasing blur between consumption and digestion, between information and learning, and often no guidance - or even questioning - about what it means to be an educated and cultured person. This is unmapped territory when it comes to education - one without a focused curriculum to integrate knowledge and train students in synthesis and systemic thinking. I do not

Από αριστερά: Η κ. Darka Topalli,
ο κ. Αναστάσιος Ι. Λεβέντης και η κ. Μέμα Λεβέντη

6ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

believe that any nation can afford this trend in the long run. It would lead to higher education becoming an academic superstore: a vast collection of courses stacked up like sinks and lumber for do-it-yourselfers to figure out and try to assemble into something meaningful.

In other words, the commonwealth of learning we have valued over many centuries has fractured. Our commitment to the grand end of synthesis, general understanding and integration of knowledge continues to evaporate as we wander the aisles of the new university, which all too often resembles an academic mega-store like Home Depot in the U.S. The late William Bouwsma, a preeminent scholar and historian, lamented the movement away from integration toward specialization, saying that “instead of uniting human beings into a general community of values and discourse, by necessity, [specialization] has divided them into small and exclusive categories/coteries, narrow in outlook and interest.” This, in turn, tends to isolate and alienate human beings. “Social relations... are reduced to political relations, to the interplay of competitive and often antagonistic groups. Specialized education makes our students into instruments to serve the specialized needs of a society of specialists.” Professor Bouwsma goes on to say, that there has been “a broad decline in the idea of a general education, which for all practical purposes has become little more than a nostalgic memory. Indeed, the body of requisite knowledge has become so vast that no one can hope to master more than a small segment of it. So in the popular mind, an educated man [or woman] is now some kind of specialist; and in a sense, we no longer have a single conception of the educated [individual] but as many conceptions as there are learned specialists.”¹¹

Nowhere is this better reflected than in the concept of literacy. It, too, has lost its unity. It, too, has been fragmented. According to the Oxford Unabridged Dictionary, “literacy” is the quality or state of being literate, it means being possessed of education, especially the ability to write and read. Today, however, we are using the term “literate” to mean knowing a specific subject matter: we have proponents of technological literacy, civic literacy, mathematical literacy, geographic literacy, scientific literacy, ethical literacy, artistic literacy, cultural literacy, analytical literacy, and so on. My favorite one is “managerial literacy”. According to The New York Times assessment of the book *Managerial Literacy: What Today’s Managers Must Know to Succeed*, this particular “literacy” includes 1,200 terms and concepts. We are told that if you are conversant with at least eighty percent of them you can confidently engage in “meaningful conversations with other experienced managers.”

Erik Erikson once remarked that human beings are the “teaching species”, and if that is so, then we are certainly also the learning species. And it is clear from the literacy boom that we have never

before had so much to learn. Learning to learn, then, has become one of the most important lifelong skills that education, especially higher education, can give students. And yet, paradoxically, higher education continues to provide an antiquated model for acquiring fragments of knowledge rather than modeling a lifelong process for integrated learning and systemic thinking. On this point, we should recall B.F. Skinner's wise observation that "education is what survives after what has been learnt has been forgotten."

What must survive a student's higher education today is a facility for life-long learning. Consider how steep the learning curve has become in the professional workplace. Knowledge has become so ephemeral that management experts have tried to get a handle on the educational challenge by using a yardstick they call the "half-life of knowledge". This is the amount of time it takes for half of one's professional knowledge to become obsolete. I've seen estimates that, overall, the half-life of knowledge is dwindling down to something like just a few years. For technical fields, it is even less; half of what software developers know now, for example, will likely be irrelevant in just 18 months.¹² In fact, computer science professors David Lorge Parnas and Michael Soltys warn that "Much of what students learn about [software] products will be irrelevant before they graduate."¹³ As Maryanne Rouse has written, "We used to think of the long run as ten to fifteen years; in many technology-dependent industries the long run may now be six months or less. And while the pace of knowledge-creation is accelerating, the half-life of knowledge becomes shorter each year. What this means for us is that concepts are far more important than facts and the ability to analyze and synthesize has much greater value than the ability to memorize. In short, school may be multiple choice but real life is all essay."¹⁴ Put another way, there are no boundaries between learning and life, and educators simply cannot emphasize that enough to their students.

Paradoxically, the same information technologies that have been the driving force behind the explosion of information, growth of knowledge and its fragmentation, also present us with the best opportunity and tools for meeting the challenge of that fragmentation. If the new information technologies themselves seem fragmenting, they are also profoundly integrative.

Technology is radically modifying the space/time constraints of communications channels and it is offering great opportunities for making connections among disciplines and across disciplines. Online communications and even our ubiquitous hand-held electronic devices have provided new tools and opportunities for the scholarly community to share resources, though we must not forget that while the Internet, satellites and fiber optics have advanced

communication, the raw input is still human speech and human ideas. The university remains at the nexus of these developments - the public commons where ideas and technology meet and interact. Thus, the process of assimilating new information technologies can help us think hard and deeply about the nature of knowledge and even about higher education's mission. But progress in using technology to integrate disciplines on campus has often been disappointingly slow. Unless higher education does a better job teaching students how to synthesize and systematize information, our society faces many serious problems. In his book 1984, George Orwell describes a world in which information was denied, true knowledge was rejiggered to suit those in power, and propaganda substituted for both. Arthur Koestler's novel *Darkness at Noon* drew a similar picture of a society in which reality was manipulated so that fiction easily replaced fact. Ironically, in the 21st century, citizens could be denied knowledge by being inundated with mountains of raw and unconnected data. Advances in technology may also deceive us into thinking that whatever is not in the computer or data bank does not exist. But God did not create life with two computers.

In the presence of the above-mentioned developments, higher education must create and enunciate a clear philosophy of education. One that deals with the process and nature of learning; one that deals with the continuities rather than discontinuities, synthesis rather than separation, and one that treats the elementary, secondary, and higher education levels as a sixteen-year-long learning continuum in which the issues of general education, unnecessary, wasteful duplication, coherence and integrity of our curricula are dealt with. We must also confront the reality that, at the present time, in order to become an expert in any field or sub-field, one requires an increasingly narrow focus to allow subject mastery, while the generalist's knowledge often tends to become increasingly superficial in order to allow broad coverage. Thus the need for breadth of coverage invariably conflicts with the need for coverage in depth. Often our own training, narrow and focused in an earlier age, keeps many in the academy from participating in the discoveries that are creating newer disciplines. That is not merely a problem for the present but a crisis for the future as well. This makes it necessary for us to reexamine the fundamentals of our liberal arts curricula in order to see whether or not they are providing a liberal learning in which the issues of criteria, process, values, standards, norms, logic, aesthetics, taste and discernment, and organization of knowledge have a central focus and role.

Perhaps one way to approach this problem would be through a reassessment of the introductory courses that are offered at most universities. Instead of focusing on one or two aspects of a subject, why not create introductory courses that are a true overview of a field? For example, taking an introductory course on biology is not the same as being taught about the depth, breadth and scope of

Από αριστερά: ο Dr. Vartan Gregorian, ο Χωρεπίσκοπος Μεσαορίας κ. Γρηγόριος, ο Πρόεδρος του Συμβουλίου του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Χάρης Χαραλάμπους και ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος Β΄

6ⁿ

ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

science or about the scientific method. An introductory course on economics hardly provides students with an in-depth understanding of the intertwined complexities of global economic systems. I think we can actually see an example of that now, as we watch the economic dominoes fall across the globe. If all you had to base your understanding of what's happening to the world economy today, why oil prices are fluctuating wildly, why housing prices are crashing, why food prices are soaring, why the jobless rate in the U.S. is soaring while global unemployment affects 200 million people and climbing¹⁵ was an introductory course in economics, you would probably be as befuddled as many of us are when we listen to the nightly business report!

Economics professor Gary Wolfram explains some of the concepts he'd like to see included in an introductory economics course this way¹⁶: "On my first day of class I refer to the Sherlock Holmes story, A Scandal in Bohemia.¹⁷ In the story, Watson finds himself near the apartment that he used to share with Holmes and decides to stop by for a visit. Holmes, in the course of conversation, asks Watson how many steps there are leading up from the hall to his room. Watson replies that although he treaded them hundreds of times he does not know how many there are. Sherlock says, 'You have not observed. And yet you have seen. That is just my point. Now I know that there are seventeen steps, because I have both seen and observed.' What we should be teaching students in introductory classes is to both see and observe. They should, for example, be able to see that a military draft will allow the government to obtain soldiers at low cost to the federal budget, but observe that the opportunity cost of a draft is the lost private sector production that results from conscripting people."

Nicholas Lemann, dean of the Columbia School of Journalism has also commented on the need for integration in introductory coursework. He notes, "there are two required courses at the Columbia School of Journalism: 'A History of Journalism for Journalists' and 'Evidence and Inference', which focuses on hypothesis testing." For these courses, says Lemann, they bring in social scientists, direct students to Karl Popper's work on falsification, etc., with the intent of trying to "map the academic material very powerfully onto journalism." Lemann also points out that although students take some courses outside the journalism school, the main construct they teach is the substance inside the journalism school - not sending students outside to get it. "This," he says, is because of the "mapping to practice" they're trying to do - have students make web sites, make the faculty associated with this program think through who they might need to bring in to help teach this course, what's the body of essential knowledge, etc. Says Lemann, "I want that kind of rich thought and knowledge to exist inside our school."¹⁸

These are wonderful ideas for how universities might help students bring some structure to the vast amount of information they are constantly exposed to, and will continue to be as they continue on in life. Other suggestions in this same vein include offering thematic seminars and interdisciplinary team teaching that might focus on subjects such as the origin of the cosmos that would involve discussions with a geologist, an astrophysicist, a mathematician, a philosopher, a religious expert, and so forth. Another course might introduce students to the Ptolemaic, Copernican and Einsteinian worldviews, which would involve becoming acquainted with critical elements of science, philosophy, history and religion. Another example might be exploring the concept of agape and eros in three literary traditions: Western, Islamic and Buddhist, which would mean learning about three different cultures. To develop a nuanced and multifaceted sense of how recent events have impacted regions around the globe, one could bring together several historians to explore the origins and conclusion of the Cold War from the Russian, European, Asian and American points of view.

The above are suggestions about how to develop a deeper understanding of certain ideas and fields, but whether we like it or not, colleges and universities must teach students not only what we should know, but also what we don't know and what the limitations of knowledge are. This is not a new challenge; it goes way back to the Socratic notion that true knowledge is knowing what you know and what you don't know. So while the computer allows us to access more information - faster and in a more usable form - we must keep in mind another of Neil Postman's cautions: "The computer cannot provide an organizing moral framework. It cannot tell us what questions are worth asking"¹⁹ or even why they should be asked.

Computers, as much as we have all come to depend on them, also cannot help us answer a question I have often asked myself: how would the last man or woman on earth respond to even a friendly interrogation by the Martians? Let's say that our friends on the Red Planet have heard through the extraterrestrial grapevine that for one reason or another our entire civilization has been destroyed so the Martians get in their spaceships and fly to earth just to see what's left of their cousins in the solar system. When they come upon this last person, they treat him or her with great sympathy and say, we are going to have you meet with our greatest scribe who will record the entire history of your civilization so it will be preserved for others throughout the universe to study and learn from in the future.

Now, let's say that this last person is you. They bring you the scribe, who sits poised before the Martian's intergalactic version of a computer and begins to eagerly ask you questions so he can record your answers. He begins with geography: we know what the land masses on your planet look like,

he says, but can you tell me the names of all the nations and states they were divided into? What were the names of the great rivers, the mountain ranges, and the seas, and what were the different languages that people spoke in these different areas? And how did you travel from one place to another? We know you had conveyances you called trains and cars and airplanes, but can you tell me how they worked? And what about radios and televisions and satellites and those fiber optic cables you were all busy stringing all over the place? How did your communications travel over those things?

Once the scribe has exhausted your store of information on those subjects, he goes on to ask about the religions and philosophies of human beings. We're very confused, he says: we have a long list of the names of the religions that people on Earth followed, but we don't quite understand the differences between them and why you argued about them century after century. Then he begins to read the list to you: Hinduism, Islam, Judaism, Jainism, Sikhism, Shintoism, Confucianism, the Baha'i faith, and then the different forms of Christianity: Catholics, Protestants, Baptists, Southern Baptists, Lutherans, Pentecostals, Evangelicals, Amish, Mormons, Jehovah's Witnesses, Seventh Day Adventists, Greek Orthodox, Eastern Orthodox, Russian Orthodox... well, the list might go on for a while longer. Then the scribe asks, can you contrast and compare the tenets of each of these faiths for me?

What about your political and governmental systems, asks the Martian scholar? Democracy, Fascism, Communism, Socialism, monarchies, commonwealths, duchies, emirates, kingdoms, principalities, republics, socialist republics: how do these work and how did each system evolve?

By now you might have wracked your brains for every last bit of information you think you have about life on earth, but gently, the Martian continues to ask questions: tell me, he says, about your art and culture. We know that primitive humans began painting pictures on caves, for example, and later, they began making images for worship. Later, we understand, they painted pictures to commemorate important events or to be used as social commentary, but in the last few centuries, ideas in the art world seemed to explode: there was Impressionism, Post-Impressionism, Cubism, Surrealism, Expressionism, op art, pop art, abstract art, Modernism, Post-Modernism. Can you help us understand the connections between these movements and how they influenced each other?

Well, of course, I am just telling you a story, but I am doing so to make a point about how difficult it is in our increasingly complex world to have an individual sense of how everything we see, read, hear or learn about fits together - or does not - so imagine the task of the university in trying to provide such integration to its educational offerings!

Perhaps to some degree we must accept that we live in an age of extraordinary specialization and fragmentation of knowledge, and that is not going to change. Hence, it is clear that neither society nor higher education can abandon specializations or sub-specializations or sub-sub-specializations. After all, the division of labor has greatly advanced the cause of civilization. Specialization is an instrument of progress. Complexity, by necessity, requires specialization. It is a fact that we will always need disciplines and specialists - and that without strong disciplines there cannot be effective interdisciplinary or multidisciplinary scholarship or teaching.

But for greater understanding, we also need generalists, trained in the humanities, sciences and social sciences. The challenge is to provide synthesis and systemic perspectives. We need to create a common discourse with a common vocabulary among the various disciplines. Unfortunately, generalists are not held in high regard on campus or in our society - unless, of course, they are famous or became generalists after first earning credibility as specialists.

And since our society respects specialists and sometimes suspects generalists, perhaps the way to solve the shortage of generalists is by creating a new specialty in the general area of synthesis and systems. Ortega y Gasset proposed as much in his 1944 book, *The Mission of the University*. He wrote: "The need to create sound synthesis and systemization of knowledge... will call out a kind of scientific genius which hitherto has existed only as an aberration: the genius of integration. Of necessity this means specialization, as all creative effort does, but this time, the [person] will be specializing in the construction of the whole."²⁰

I believe that the concept of wholeness must also include an understanding of context. Neither specialized nor integrated knowledge can be of deep or lasting value unless, like a valuable jewel, it is in an appropriate setting. For the jewel that is knowledge, history and historical context provide the most important setting. After all, even knowledge, just for the sake of accumulating it, means nothing, just as culture for culture's sake is shallow and ultimately, without significance. Perhaps one useful way to express the idea of context is through the analogy of the game of chess. Everybody understands how the chess game works: you have to concentrate on the techniques of the game, the different theories and moves and try to anticipate what your opponent is thinking, as well. But mastering those abilities only makes you a person who is adept at games. To be steeped in context, to thoughtfully apply the rules of the game, to build on them and develop knowledge and wisdom over time, you also have to think about the table on which the game is being played. Why? The answer is clear: although you may be a champion at chess, you also need to keep your eye on the table upon which

the game of chess is being played, because as the different pieces move around the table, the context changes, even the game itself changes. So my advice is, always know the table on which you are going to play chess. And what is that table? It is history. It is context. It is facts. It is the accumulated knowledge and experience of humankind.

Without integrating historical context into knowledge and into the way we use and draw upon knowledge in our lives we may be subject to what some have called "self-inflicted amnesia." Nobel laureate Czeslaw Milosz has commented very eloquently on this state of affairs, writing: "Certainly, the illiterates of past centuries, then an enormous majority of mankind, knew little of the history of their respective countries and of their civilization. In the minds of modern illiterates, however, who know how to read and write and even teach in schools and at universities, history is present but blurred, in a state of strange confusion; Molizre becomes a contemporary of Napoleon, Voltaire, a contemporary of Lenin. Also, events of the last decades, of such primary importance that knowledge or ignorance of them will be decisive for the future of mankind, move away, grow pale, lose all consistency..."²¹

Moreover, the consequences of such historical amnesia are destructive. As philosopher Theodor Adorno warns, "Forgetting is inhuman because man's accumulated suffering is forgotten. The historical trace of things, words, colors and sounds is always the trace of past suffering. As soon as all tradition is extinguished, inhumanity begins."²²

Let me also suggest that inhumanity begins when education is denied - or when it is provided, but without concern for the future and how teaching and learning will serve the next generation of students, and those who follow after them. Hence, today, I've outlined a daunting challenge for higher education, one that calls on our institutions to develop and enunciate a clear philosophy of education. Colleges and universities must address the reintegration of knowledge, the process and nature of life-long learning in our fast-paced times, and, most ambitiously, they must join other institutions in addressing the continuities and discontinuities of knowledge within our entire pre-K to university educational system.

In closing, I would like to say that while we must re-examine and restructure higher education, we must also treat it with the respect that is due to a national treasure, indeed, a treasure of all nations. After all, it is education that in the end will help us synthesize the innumerable strands of human history and knowledge and, one hopes, eventually lead us to a place of understanding that encompasses

all the disparate elements of our many cultures, nationalities, religions, societies and beliefs. As the Greek poet and Nobel Prize winner Giorgos S. Seferiades, wrote:

How hard to collect
The thousand fragments
Of each and every man

Seferiades was referring to the broken statues of classical Greece, but the task he reminds us of - putting together the puzzle pieces that bring about the renewal of wholeness - is one that every educator, every student, and every lover of learning must dedicate himself to. For those who believe that education is the foundation of the future for men, women and children around the world, there can be no higher calling.

Thank you very much.

- 1 Daniel J. Boorstin: *The Seekers: The Story of Man's Continuing Quest to Understand His World* (Random House, 1998).
- 2 *The Toxic Terabyte*, IBM Global Technology Services, July 2006.
- 3 *A False Wikipedia Biography*, by John Seigenthaler, USA Today, November 29, 2005.
- 4 Based on February 2007 data collected by Netcraft.com.
- 5 Netcraft.com.
- 6 Susan Jacoby, *The Age of American Unreason* (Pantheon Books, 2008).
- 7 *Greater Expectations: A New Vision for Learning as a Nation Goes to College* : Association of American Colleges and Universities, 2002.
- 8 *Integrity in the College Curriculum* (American Association of Colleges and Universities, 1985).
- 9 Forrest Cataldi, E., Fahimi, M., and Bradburn, E.M. (2005): 2004 National Study of Postsecondary Faculty (NSOPF:04) Report on Faculty and Instructional Staff in Fall 2003 (NCES 2005-172). U.S. Department of Education. Washington, DC: National Center for Education Statistics.
- 10 Alison Schneider, *To Many Adjunct Professors, Academic Freedom Is a Myth*, *The Chronicle of Higher Education*, December 10, 1999.
- 11 *Models of the Educated Man*, *American Scholar*, 44, 2, 195-212, Spr 75.
- 12 Various estimates on the half-life of knowledge. See Karl M. Kapp and Carrie McKeague, *Blended Learning for Compliance Training Success*, 2002. See also speech by Radm (NS) Teo Chee Hean, Minister for Education, at that NIE Teachers Investiture, July 4, 2001, in Singapore, <http://www1.moe.edu.sg/speeches/2001/sp04072001a.htm>.
- 13 David Lorge Parnas and Michael Soltys, *Basic Science for Software Developers*, July 18, 2006.
- 14 Maryanne Rouse, *Teaching Philosophy*, College of Business Administration, University of South Florida, <http://www.coba.usf.edu/departments/management/faculty/rouse/teach.htm>.
- 15 *Global unemployment rates in sharp rise*, *The Standard*, Nairobi, Kenya, April 10, 2009.
- 16 Gary Wolfram, *Teaching Introductory Economic Concepts*, presented at Free Market Forum, Hillsdale College, September 27-29, 2007.
- 17 Arthur Conan Doyle, in *The Adventures of Sherlock Holmes*, (George Newnes, Ltd.: London, 1892).
- 18 *Journalism in the Service of Democracy: A Summit of Deans, Faculty, Students and Journalists* (Carnegie Corporation of New York, 2008).

Ο Μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος Β΄
και η κ. Μέμα Λεβέντη.

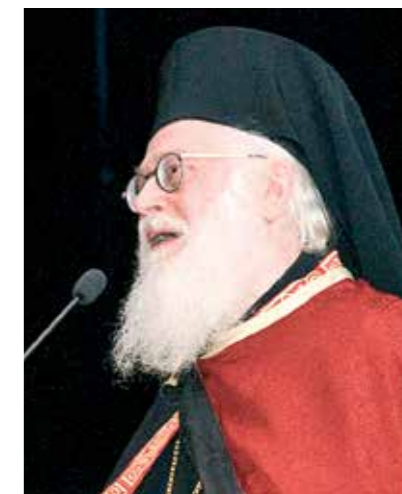

6ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

- 19 Informing Ourselves to Death, speech by Neil Postman given at a meeting of the German Informatics Society on October 11, 1990, in Stuttgart.
- 20 José Ortega y Gasset: The Mission of the University, 1944.
- 21 Czeslaw Milosz, Nobel Lecture, December 8, 1980.
- 22 T.W. Adorno, Thesen ober Tradition, in Adorno, Ohne Leitbild. Parva Aesthetica (Frankfurt am Main, 1968).

*Ομιλία από τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων,
Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας
κ.κ. Αναστάσιο,
με θέμα Τρομοκρατικές ενέργειες
και θρησκευτική συνείδηση*

Μακαριώτατε Αρχιεπίσκοπε Νέας Ίουστινιανής και Πάσης Κύπρου, προσφιλέστατε ἐν Κυρίῳ Ἀδελφέ, Κύριε Χρυσόστομε, Ἐξοχώτατε Κύριε Ἐπίτιμε Πρόεδρε τῆς ΕΔΕΚ, Ἐξοχώτατε Κύριε πρώην Πρόεδρε τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, Σεβασμιώτατοι, Θεοφιλέστατοι, Αἰδεσιμώτατοι, Ἐξοχώτατε Κύριε Πρέσβη τῆς Ἑλλάδος Ἀξιότιμοι Κύριοι Ἐκπρόσωποι τῶν κοινοβουλευτικῶν Κομμάτων, Ἀξιότιμοι Κύριοι Βουλευτές, Κύριε Ἀρχηγέ τῆς Ἐθνικῆς Φρουρᾶς, Κυρία καί Κύριοι πρώην Ὑπουργοί, Ἐλλογιμώτατοι Κύριε Πρύτανη καί Κύριοι Ἀντιπρυτάνεις τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου, Κύριε Πρόεδρε τοῦ Συμβουλίου τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου, Κύριε Κοσμήτορα καί μέλη τῆς Σχολῆς Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν καί Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς, Ἐκλεκτά μέλη τῆς οἰκογενείας Λεβέντη, Προσφιλεῖς προσκεκλημένοι, Προσφιλεῖς φοιτήτριες καί φοιτητές.

Πολύπτυχη εὐχαριστία ἀναβλύζει ἀπό τὰ βάθη τῆς καρδιάς μου καθώς βρίσκομαι στό βῆμα αὐτό. Ὁλόψυχα εὐχαριστῶ τόν διαπρεπή Καθηγητή καί Πρύτανη κ. Σταῦρο Ζένιο, τόν ἐγκριτο Καθηγητή καί Κοσμήτορα κ. Ἀθανάσιο Γαγάτση καί τούς διακεκριμένους Καθηγητές τῆς Σχολῆς Κοινωνικῶν

Ἐπιστημῶν καί Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς καί γενικά τό διδακτικό καί ἐρευνητικό προσωπικό, γιά τήν εὐμενῆ κρίση καί τήν ὁμόφωνη ἀπόφασή τους νά μέ ἀναγορεύσουν Ἐπίτιμο Διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου. Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω στόν προσφιλή Καθηγητή καί ἐξαιρετο παλιό μου φοιτητή κ. Σταῦρο Φωτίου γιά ὅσα ἐπαινετικά ἀνέφερε ὡς πρός τήν ἐπιστημονική καί ἐκκλησιαστική μου πορεία.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμῶς γιά τήν ἐξαιρετική τιμή νά εἶμαι ὁ κύριος ὁμιλητής στήν ἐβδόμη Ἐτήσια Διάλεξη εἰς μνήμην Ντίνου Λεβέντη, τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ τέκνου τῆς Κύπρου, πού ἐλάμπρυνε μέ τή φωτισμένη μορφή καί τό πολύπλευρο ἔργο του τή ζωή καί τήν πολιτιστική παράδοση τῆς προσφιλοῦς Μεγαλονήσου.

Τέλος, εὐχαριστῶ θερμά ὅλους ἐσᾶς πού παρευρίσκεσθε στήν αἴθουσα αὐτή, γιά τά φιλόφρονα αἰσθήματά σας. Ὅπως εἶναι γνωστό, οἱ δημόσιοι ἔπαινοι χρησιμοποιοῦν ἐκ παραδόσεως ζωρότερα χρώματα γιά νά τονίσουν τήν πραγματικότητα. Ἡ μέχρι τοῦδε προσπάθειά μου ὑπῆρξε ἀπλῶς μιά λιτή ἔκφραση εὐγνωμοσύνης γιά ὅσα ὁ Θεός μου ἔχει χαρίσει. “Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καί δι’ αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν τά πάντα. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τούς αἰῶνας” (Ρωμ. 11:16).

Ἀπό τήν πλευρά μου, παρακολουθῶ καί ἐγώ, μέ χαρά καί θαυμασμό, τή δημιουργική ἐξέλιξη τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου. Εἰλικρινά ΣΥΓΧΑΙΡΩ καί ὀλοψύχως εὐχομαι νά διακρίνεται πάντοτε γιά τήν ἐπιστημονική ἐπίδοση, τήν ὑψηλή ἐκπαιδευτική προσφορά καί νά συγκαταλέγεται στήν πρωτοπορεία τῶν Ἀνωτάτων Ἰδρυμάτων τῆς Εὐρώπης.

Τρομοκρατικές ἐνέργειες καί θρησκευτική συνείδηση

«Δέν θά ἀναφερθῶ μέ λεπτομέρειες σέ αὐτά πού ὄνειρεύομαι, ὅμως κατά βάση τό ὄνειρό μου εἶναι ὁ ἱερός πόλεμος». Μέ αὐτά τά λόγια ἐξήγησε τή φιλοδοξία του νά γίνει “μάρτυρας τοῦ Ἰσλάμ” ὁ νεαρός νιγηριανός φοιτητής, Ὁμάρ Φαρούκ Ἀμπντούλμουταλάμπα, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νά ἀνατινάξει ἀεροπλάνο τῆς ἀμερικανικῆς Ἐταιρείας Northwest. Καί συμπλήρωσε: «Φαντάζομαι τούς μουσουλμάνους νά νικοῦν, νά κυριαρχοῦν στόν κόσμο καί νά ἐγκαθιδρύουν τή μεγαλύτερη αὐτοκρατορία ὅλων τῶν ἐποχῶν». Εὐτυχῶς, ἡ ἐγρήγορη τῶν συνεπιβατῶν του καί τοῦ πληρώματος ματαίωσε τά σχέδιά του.¹ Ἡ ἐφημερίδα New York Times, ἐπικαλούμενη δήλωση συγγενοῦς τοῦ

ἀφρικανοῦ νεαροῦ τρομοκράτη, γράφει ὅτι ὁ τελευταῖος ἔστειλε στό κινητό τηλέφωνο τοῦ πατέρα του μήνυμα μέ τό ὁποῖο ἐνημέρωνε τήν οἰκογένειά του ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει “μιά νέα θρησκεία, αὐτή τοῦ πραγματικοῦ Ἰσλάμ”.²

Μετά τήν ἀποτυχημένη τρομοκρατική αὐτή ἀπόπειρα τά Χριστούγεννα 2009 στήν περιοχή τῶν ΗΠΑ, εἶδαμε μιά ἄλλη, παραμονές τοῦ Πάσχα 2010 στή Ρωσία, μέ τραγικά ἀποτελέσματα. Τή Μεγάλη Δευτέρα (29.3.2010), δύο νεαρές κοπέλλες αὐτή τή φορά, σκόρπισαν τό θάνατο στόν ὑπόγειο σιδηρόδρομο τῆς Μόσχας. Δέν ἄφησαν κάποιο σημεῖωμα γιά τά κίνητρά τους. Ὅμως τήν εὐθύνη γιά τή σφαγή μέ τούς 39 νεκρούς ἀνέλαβε μετά ἀπό λίγο ὁ Ντόκου Οὐμάρωφ, ὁ αὐτοαποκαλούμενος “Ἐμίρης τοῦ Καυκάσου”, ὁ ὁποῖος ὀλοκλήρωσε τή στροφή τοῦ τσετσενικοῦ ἀντάρτικου ἀπό τόν ἐθνικισμό στόν πανισλαμισμό.³ Σέ βιντεοσκοπημένο μήνυμα, πού ἀναρτήθηκε τή Μεγάλη Πέμπτη στήν ἰστοσελίδα του, ἐξαπέλυε νέες ἀπειλές κατά τῶν Ρώσων διακηρύσσοντας ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις θά ἐπεκταθοῦν καί, “μέ τή βοήθεια τοῦ Ἀλλάχ”, θά στεφθοῦν μέ ἐπιτυχία.

Ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 21ου αἰῶνος εἶναι γεμάτη ἀπό εἰδήσεις γιά τρομοκρατικά κτυπήματα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ κόσμου, ἄλλα ἀποτυχημένα, ἄλλα μέ τραγικά ἀποτελέσματα. Ἐντυπωσιακή εἶναι καί ἡ ἐμβέλεια τῶν τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν. Τό πασίγνωστο κτύπημα στοῦς δύο Πύργους τῆς Ν. Ὑόρκης στίς 11 Σεπτεμβρίου 2001, ἀκολούθησαν ἄλλα, τό 2002 στό Μπαλί τῆς Ἰνδονησίας, τό 2003 στήν Κωνσταντινούπολη, τό 2004 στή Μαδρίτη, τό 2005 στό Λονδίνο, τό 2008 στή Βομβάη καί ἀναριθμητά στό Ἰράκ, καί σέ πολλά ἀκόμη μέρη. Πρόκειται γιά ἕναν “ἀσύμμετρο πόλεμο” πού ἔχει αἰφνιδιάσει τήν παραδοσιακή στρατηγική.

Στήν παγκόσμια εἰδησιογραφία ἡ τρομοκρατία ἔχει γίνει μόνιμο θέμα, μέ λεπτομέρειες πού ἐκπλήσσουν καί τήν πιό τολμηρή φαντασία. Ἐρευνώντας τό διαδίκτυο γιά νά ἐνημερωθῶ στή σύγχρονη βιβλιογραφία, τρομοκρατήθηκε κι ἐγώ, ὅταν εἶδα ὅτι σύμφωνα μέ τό Google ἔχουν δημοσιευθεῖ 141.000 βιβλία γιά τό ζήτημα “τρομοκρατία καί θρησκεία”. Ἐνῶ οἱ ἀναφορές στό θέμα αὐτό στίς διάφορες ἰστοσελίδες ἀνέρχονται περίπου σέ 14.400.000!

¹ Τό Βῆμα τῆς Κυριακῆς, 31.12.2009.

² Thomas Freedman, *New York Times*, Ἡ Καθημερινή, 8.1.2010.

³ Ἡ Καθημερινή, 31.3.2010, 3-4.4.2010, 11.4.2010.

Α': Τρομοκρατία με θρησκευτική έμπνευση

Τό φαινόμενο τρομοκρατικών πράξεων δέν είναι κάτι νέο. Ή ιστορία τών τελευταίων εκατό χρόνων είναι γεμάτη από περιπτώσεις όπου επιδιώχθηκε ή πρόκληση τρόμου μέ τελικό στόχο διαφόρους πολιτικούς, έθνικούς άπελευθερωτικούς ή άλλους ιδεολογικούς σκοπούς (γεγονότα στην Τσαρική Ρωσία, άργότερα στη Γερμανία, στην Ίταλία, στην Ίρλανδία, στην Παλαιστίνη, στο Ίσραήλ κ.ά.).⁴

Φαινόμενα θρησκευτικής βίας, ύπῆρξαν ἤδη στό άπώτερο παρελθόν, όπως οί Έβραίοι Ζηλωτές τόν 1ο αιώνα, τό μουσουλμανικό Τάγμα τών Δολοφόνων στό 12ο και 13ο αί., τό Τάγμα τών Στραγγαλιστών τών δημοσίων δρόμων στην Ίνδία, οί όνομαζόμενοι Θάγκι (Thuggee), στό 19ο αιώνα. Στη μελέτη Inside Terrorism, ό Br. Hoffman έπισημαίνει ότι θρησκευτικές τρομοκρατικές ομάδες δέν είχαν έμφανισθεί πριν άπό τό 1980. Μέχρι τό 1994 έντούτοις, τό 1/3 (16 άπό 49 τών γνωστών τρομοκρατικών ομάδων) «θά μπορούσαν νά ταξινομηθοῦν ως θρησκευτικές και ως προς τόν χαρακτήρα ή και τά κίνητρά τους». Και αύτή ή άναλογία άλλαξε πάλι τό έπόμενο έτος, για νά φθάσει σχεδόν στό ήμισυ (26 άπό 56).⁵

Οί περιπτώσεις τρομοκρατίας μέ θρησκευτικές συναρτήσεις δέν περιορίζονται βέβαια στις άκραίες μουσουλμανικές ομάδες κατά δυτικών στόχων. Είναι επίσης γνωστές οί συγκρούσεις Προτεστάντων και Ρωμαιοκαθολικών στην Ίρλανδία οί συγκρούσεις Σουννιτών και Σηιτών, αλλά και Σηιτών κατά Σηιτών και Σουννιτών κατά Σουννιτών στό Ίράκ. Έπίσης και σέ άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα έμφανίσθηκαν περιπτώσεις θρησκευτικής τρομοκρατίας. Ύπενθυμίζουμε τή διάχυση άερίου σαρίν στό Τόκυο τό 1995 άπό τήν παραθρησκευτική αίρεση Aum Shinrikyo (Υψίστη Αλήθεια).

Ή τρομοκρατία, πού δεσπόζει στις μέρες μας στό διεθνές προσκήνιο και άπασχολεί όλο και περισσότερο τήν κοινή γνώμη τής ύψηλίου, έχει τρία χαρακτηριστικά. Πρώτον, έναν άμεσότερο

4 Ch. Townshed, *Terrorism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2002. Οί Η.Π.Α., πού πρωτοστατοῦν στόν πόλεμο έναντίον τής τρομοκρατίας, όρίζουν τήν τελευταία ως "ύπολογισμένη χρήση βίας ή άπειλή βίας, πού προορίζεται νά έμφυσησει φόβο, μέ σκοπό νά έξαναγκάσει ή νά τρομοκρατήσει τίς κοινωνίες". Ένθ' άν. σ. 3. Πρβλ. Στ. Λυγερός, *Σταυροφόροι χωρίς σταυρό. Ισλαμική τρομοκρατία, Η.Π.Α. και Νεοσθωμανισμός*, Λιβάνης, Αθήνα 2010, σ. 25-31. Επιλεκτική Βιβλιογραφία βλ. στό τέλος τοῦ άρθρου.

5 Br. Hoffman, *Inside Terrorism*, Victor Gollancz, London 1998, έρευνα άπό τήν όπτική γωνία τής Rand Corporation. Ή θρησκευτική τρομοκρατία, κατά τόν Hoffman: «Πρώτον, έχει ύπερβατική και όχι πολιτική λειτουργία: Διεξάγεται σέ άμεση άνταπόκριση προς κάποια θρησκευτική άπαίτηση ή προσαγή. Δεύτερον, άντιθετα άπό τούς κοσμικούς τρομοκράτες, οί θρησκευτικοί τρομοκράτες επιδιώκουν συχνά τόν άφανισμό εύρέως προσδιορισμένων κατηγοριών έχθρών και είναι άπτόητοι άπό τήν πολιτικά άντιπαραγωγική δυνατότητα τής γενικευμένης δολοφονίας. Τέλος, τό πιο σημαντικό, δέν προσπαθοῦν νά άπευθυνθοῦν σέ όποιαδήποτε άλλη άρμόδια άρχή, έκτός άπό τή δική τους". Γενικότερα για τίς άκρότητες βίας στις θρησκείες, βλ. M. Geoffroy et J.-G. Vaillancourt (dir), *La religion à l'extrême*, Mediaspaul, Montréal, Canada 2009. Ειδικότερα για Ίσλάμ, σ.169-218.

δεσμό με τὸ Ἰσλάμ, δεύτερον, τὴν ἀπόφαση τῶν πρωταγωνιστῶν νὰ θυσιάσθουν ἄμεσα, ὄχι ἀπλῶς μετὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ κινδύνου, ἀλλὰ μετὰ μιὰ συνειδητὴ ἐπιλογή τοῦ θανάτου. Καί τρίτον, ἄριστη χρῆση τῆς τεχνολογίας καί εὐρηματικὴ ἐπιχειρησιακὴ τακτικὴ.⁶

Ἀντιπροσωπευτικὸς τοῦ χαρακτῆρα τῆς ἰσλαμικῆς τρομοκρατίας εἶναι οἱ διακηρύξεις καί συνεντεύξεις τοῦ γνωστότερου πρωταγωνιστῆ τῆς στήν ἐποχὴ μας, τοῦ Ὀσάμα Μπίν Λάντεν. Ἰδιαίτερα τὸ κείμενο «Κήρυξη πολέμου ἐναντίον τῶν Ἀμερικανῶν πού κατέχουν τὴ γῆ τῶν δύο ἱερῶν τόπων». Μήνυμα ἀπὸ τὸν Osama bin Mohamet bin Laden στοὺς μουσουλμάνους ἀδελφούς του σὲ ὅλο τὸν κόσμον καί πιὸ εἰδικὰ σ’ αὐτούς πού ζοῦν στήν Ἀραβικὴ χερσόνησο (1996). Τὸ κείμενο αὐτό, τὸ ὁποῖο γράφηκε στὸ Ἀφγανιστάν στίς 23 Αὐγούστου τοῦ 1996, εἶναι ἓνα ἰδιότυπο μουσουλμανικὸ κήρυγμα, μετὰ πλῆθος ἀναφορῶν στὸ Κοράνιο καί στίς Χαντίθ, μετὰ ἀνάμειξη συγχρόνων οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν προβλημάτων, μετὰ ρητορικές συγκινησιακές ἐξάρσεις πού ἀπευθύνονται στοὺς νέους καί καταλήγει σὲ μακρόσυρτη προσευχὴ.

Ἐν τούτοις, ἡ θρησκευτικὴ ρητορικὴ τοῦ Μπίν Λάντεν δὲν εἶναι πρωτότυπη. Περιέργως, μοιάζει πολὺ μετὰ τὴν θρησκευτικὴ ρητορεία τοῦ διάσημου πάπα Οὐρβανοῦ Β΄, ὁ ὁποῖος, στὸ κήρυγμά του στίς 27 Νοεμβρίου 1095 στὸν Καθεδρικό Ναὸ τῆς πόλεως Κλερμόν τῆς Γαλλίας, παρότρυνε τοὺς χριστιανούς τῆς Δύσεως νὰ ξεκινήσουν γιὰ τὴν πρώτη Σταυροφορία.

Ὅπως εἶχε κάνει ὁ Οὐρβανός Β΄ στίς ἀρχές τῆς δευτέρας χιλιετίας μ.Χ., ἔτσι καί στίς μέρες μας ὁ Μπίν Λάντεν βεβαιώνει τοὺς ὁπαδούς του γιὰ τίς ἀνταμοιβές στὸν παράδεισο, οἱ ὁποῖες περιμένουν ὄσους χάνονται στὴ μάχη. Οἱ ἁμαρτίες τους θὰ συγχωρηθοῦν, ἡ γῆινὴ ζωὴ τοῦ πόνου καί τῆς λύπης θὰ παραχωρήσει τὴ θέση στὴ χαρὰ τῆς αἰωνιότητος.

Παραθέτει μάλιστα ἓνα κείμενο τῶν Χαντίθ, στὸ ὁποῖο ὁ Ἀχμντ καί ὁ Ἄτ Τριμιθὶ ἀφηγοῦνται: «Ἐνας μάρτυρας δὲν θὰ αισθανθεῖ τὸν πόνον τοῦ θανάτου παρά σαν ἓνα τσίμπημα. ... Τα προνόμια του

μάρτυρα εἶναι ἐγγυημένα ἀπὸ τὸν Ἀλλάχ. Συγχωρεμένος μετὰ τὴν πρώτη κιόλας σταγόνα τοῦ αἵματός του, θὰ οδηγηθεῖ στὴ θέση του στὸν παράδεισο καί θὰ στολισθεῖ μετὰ τὰ στολίδια τῆς πίστεως, παντρεμένος μετὰ ωραίες γυναῖκες, προστατευμένος ἀπὸ τὴ δοκιμασία τοῦ τάφου, εξασφαλισμένος τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως, στεφανωμένος μετὰ τὸ στεφάνι τῆς ἀξιοπρέπειας, ἓνα κόσμημα καλύτερο καί ἀπὸ ολόκληρο τὸν κόσμον, παντρεμένος μετὰ εβδομήντα δύο ἀγνά ουρὶ, [ὁμορφες τοῦ παραδείσου,] καί ἡ μεσολάβησή του γιὰ ἄλλους εβδομήντα συγγενεῖς του θὰ γίνῃ δεκτὴ».⁷

Οἱ τελευταῖες ἐπιθέσεις τῆς Δύσεως στὸ Ἀφγανιστάν καί τὸ Ἰράκ ἔδωσαν ἀφορμὴ νὰ ζυπνήσει ζωηρὰ στὴ σκέψη τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου ὁ ἐφιάλτης τῶν Σταυροφοριῶν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὰ κίνητρα καί στίς πολιτικο-οικονομικὲς διεργασίες πού ὁδήγησαν στίς σταυροφορίες καθὼς καί τίς ἀντίστοιχες ἰσλαμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἡ Loretta Napoleoni διατυπώνει μιὰ ἐνδιαφέρουσα γενικότερη ἄποψη πού σχετίζεται μετὰ τὴν οἰκονομία: «Πρὶν ἀπὸ χίλια χρόνια, ἡ (Ρωμαιοκαθολικὴ) Ἐκκλησία καθάγιασε μετὰ τὴν Σταυροφορίαν μιὰ συνεργασία ἀνάμεσα στοὺς ἀγρότες τῆς Δυτικῆς Ευρώπης καί τὴν ἀνερχόμενη τάξη τῶν ἐμπόρων καί τῶν τραπεζιτῶν, ἡ ὁποία ἀπέτελεσε τὸ ἐμβρυο τῆς ευρωπαϊκῆς μεσοαστικῆς τάξης. Μετὰ παρόμοιο τρόπο, σήμερον, τὸ ἰσλάμ ἔχει σφραγίσῃ τὴ σύγχρονη τζιχάντ μετὰ μιὰ θρησκευτικὴ σφραγίδα, γιὰ νὰ προωθήσει τὰ πολιτικὰ καί οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν νέων μουσουλμανικῶν δυνάμεων, τῶν φτωχῶν ἀλλὰ καί τῶν επιχειρηματικῶν τάξεων. Μιὰ νέα, ἀπροσδόκητη συμμαχία σφυρηλατήθηκε γύρω ἀπὸ τὸ ἰσλάμ γιὰ νὰ πολεμήσει τὰ μουσουλμανικὰ ὀλιγαρχικὰ καθεστῶτα καί τοὺς υποστηρικτές τους, τοὺς Δυτικούς καπιταλιστές. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπώτεροι στόχοι τῆς σύγχρονης τζιχάντ».⁸ Βεβαίως, παράλληλα μετὰ τίς ὁμοιότητες ὑπάρχουν καί πολλές διαφορῶν μεταξύ τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν συνθηκῶν τοῦ 11ου αἰ. καί τῆς παγκοσμιοποιούμενης ὑψηλῆς τοῦ 21ου.

Τὸ βασικὸ σύνθημα πού δεσπάζει στίς σύγχρονες ἐπιθετικὲς ἐνέργειες τῶν μουσουλμάνων εἶναι ὁ ὄρος τζιχάντ (jihad). Ἡ μετάφραση τῆς λέξεως ὡς «ἱερός πόλεμος», δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής. Τζιχάντ κυριολεκτικὰ σημαίνει: «τὸ νὰ ἀγωνίζεται, νὰ παλεῖται κανεὶς», καί μπορεῖ καλύτερα νὰ

6 M. Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God. The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Berkeley, London 2001. W. Laqueur, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Phoenix Press, London 2001. F. Burgat, *Face to Face with Political Islam*, I. B. Tauris, London, New York 2003. Δ. Α. Σωτηρόπουλος, Α. Χουλιάρας, Σ. Ρούσσος, Π. Σκλιός, *Ο Τρίτος Κόσμος, πολιτική, κοινωνία, οικονομία, διεθνείς σχέσεις*, Παπαζήσης, Αθήνα 2005, ἰδιαίτερα σ. 314-315. M. Desai, *Rethinking Islamism: The Ideology of the New Terror*, I. B. Tauris, London, New York 2007. Am. Blom, L. Bucaille and L. Martinez (eds), *The Enigma of Islamist Violence*, Hurst and Company, London 2007. Γιὰ τὸν παγκόσμιο τζιχαντισμό, βλ. R. Hrair Dekmejian, *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World*, Syracuse University Press 1995. Ἑλλην.: *Επαναστατημένο Ἰσλάμ: Ο φονταμενταλισμός στὸν ἀραβικὸν κόσμον*, μετφρ. Αθ. Μπαλοπούλου, εκδ. Παπαζήση Αθήνα 2007, σ. 422-447. Γιὰ τὴν ἰδεολογία καί τὴν ὀργάνωση τῶν Ταλιμπάν, βλ. Ant. Giustozzi, *Koran, Kalashnikov and Laptop: The Neo-Taliban insurgency in Afghanistan*, Hurst Co., London 2007. Γιὰ τίς ποικίλες ἀντιθέσεις στὸν ἀραβικὸν κόσμον, βλ. L. Smith, *The Strong Horse: Power, Politics and the Clash of Arab Civilizations*, Doubleday, New York, London 2010. Γιὰ τὴν ἰσλαμικὴ τρομοκρατία βλ. ἔργα μνημονεύμενα καί στίς ἄλλες ὑποσημειώσεις.

7 Ὀσάμα Μπίν Λάντεν, *Πὼς φθάσαμε στίς 11 Σεπτεμβρίου 2001*, Κάκτος, Αθήνα 2001, σ. 147. Βλ. περισσότερα σ. 103-162. Βλ. ἀναλυτικότερα: G. Kepel, *Jihad, expansion et déclin de l'islamisme*, ed. Gallimard 2000. Ἑλλην.: *Τζιχάντ, ὁ ἱερός Πόλεμος*, μετφρ. Ελ. Τσερεζόλε, Καστανιώτης, Αθήνα 2001, σ. 462-472. Ant. Basbous, *L'islamisme: Une révolution avortée*, Hachette, Paris 2002. Ἑλλην.: *Ἰσλαμισμός. Μιὰ ἀποτυχημένη ἐπανάσταση*, μετφρ. Στ. Βλουτάκη, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2003, σ. 54-76. Βλ. καί Ol. Roy, *L'Islam mondialisé*, Seuil, Paris 2002. Ἀγγλ.: *Globalised Islam The Search for a New Ummah*, Hurst and Company, London 2004. Βλ. ἰδιαίτερα κεφ. 7: On the Path to War: Bin Laden and Others, σ. 290-325.

8 L. Napoleoni, *Modern Jihad, Tracing the Dollars behind the Terror Networks*. Ἑλλην.: *Οικονομία τοῦ Τρόμου, ὁ Νέος ἱερός Πόλεμος*, μετφρ. Ερ. Μπαρτζινόπουλος, Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα 2005, σ. 182. Σχετικὰ μετὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν τρομοκρατικῶν ὀργανώσεων, βλ. E. Berman, *Radical, Religious and Violent: The New Economics of Terrorism*, The MIT Press, Cambridge, Mass., 2009.

Από αριστερά προς τα δεξιά διακρίνονται
ο κ. Βάσος Λυσσαρίδης, η κ. Φωτεινή Παπαδοπούλου,
ο κ. Τάσος Λεβέντης και η κ. Μέμα Λεβέντη.

7ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

ἀποδοθεῖ ὡς «πάλη».⁹ Ὅρισμένοι μουσουλμάνοι ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ τζιχάντ ἀναφέρεται στήν πνευματική πάλη, ἄλλοι ὅτι στηρίζει τήν ἄμυνα κατά τῆς διαφθορᾶς τῆς πίστεως καί τῆς ἠθικῆς καί ὄχι τόν ἐπιθετικό πόλεμο. Ἀλλά γιά τούς ἀκραίους, οἱ ὁποῖοι σέ πολλές χώρες ἐπηρεάζουν τή μουσουλμανική πλειοψηφία, τό νόημα τοῦ τζιχάντ εἶναι: ἀμείλικτος πόλεμος κατά τῶν «ἀπίστων». Ὁ ἡγέτης τῆς μουσουλμανικῆς ἀδελφότητος στήν Αἴγυπτο Sayyid Qutb (μέσα 20οῦ αἰ.), μέ σαφήνεια διακήρυξε: «Ὁ Θεός ἔχει ὀρίσει μόνο μία αἰτία γιά τή δολοφονία -ὄταν δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος- καί αὐτός λέγεται jihad. Ἐχει ὀρίσει τόν στόχο τοῦ πιστοῦ καί τοῦ ἄπιστου μέ τόν σαφέστερο καί ἀποφασιστικότερο τρόπο: Αὐτοί πού πιστεύουν μάχονται γιά τόν Θεό. Αὐτοί πού δέν πιστεύουν μάχονται γιά τά εἶδωλα. Πολεμήσετε λοιπόν τούς ὄπαδούς τοῦ Σατανᾶ σίγουρα, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀδύναμοι».¹⁰

Ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Mary Habeck: «Οἱ ἱεροπολεμιστές πιστεύουν ὅτι το κίνημά τους εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό μικρές ομάδες βίαιων ἀνθρώπων που ἔχουν δολοφονήσει χιλιάδες ἀνδρες, γυναῖκες καί παιδιά. Ἀπεναντίας εἶναι οἱ δοξασμένοι συμμετέχοντες σ' ἓνα δράμα συμπαντικῶν διαστάσεων, το οποίο θα ὀρίσει τή μοῖρα του κόσμου καί θα καταλήξει τελικά μέ τήν νίκη των καλῶν, των ἐνάρετων καί ἀληθινῶν πιστῶν».¹¹ Ὁ ἰσλαμικός φανατισμός εἶναι ὑπαρκτός καί μοιάζει μέ πυρκαϊά σέ δάσος, μέ δυνατό ἄνεμο.

Πέρα ἀπό τά ἄμεσα τραγικά ἀποτελέσματα, ἡ σύγχρονη ἰσλαμική τρομοκρατία ἔχει ἐπιφέρει στίς δυτικές κοινωνίες τεράστιες οικονομικές ἐπιβαρύνσεις, ἔχει ἀναστατώσει τό ρυθμό ζωῆς, κυρίως δέ ἔχει ἐκτινάξει ἠφαιστιακή λάβα φόβου ἀλλά καί ξενοφοβίας. Τελικά, δημιουργήθηκε ἕνας φαῦλος κύκλος: Ἡ τρομοκρατία προκαλεῖ φόβο. Ἀλλά καί ὁ φόβος, διαφόρων τύπων, τροφοδοτεῖ τήν

9 Ch. Townshend, *Terrorism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2002, σ. 127. Ἐγκυρη καί πολύπλευρη ἀνάλυση βλ. R. Peters, *Jihad in Classical and Modern Islam*, MarkusWiener Publ., Princeton 1996. Γενικά ἔργα γιά τόν Τζιχάντ σέ εὐρωπαϊκές γλώσσες, βλ. σ. 197-202. M. Habeck, *Knowing the Enemy*, Yale University Press 2006. Ἑλλην.: *Οἱ μαχητές τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἰδεολογία καί τα συνθήματα τοῦ ἱεροῦ πολέμου*, μετφρ. Μ. Μπενά, ἐκδ. Τουρική, Αθήνα 2008: «Οἱ τζιχαντιστές δέν πιστεύουν ὅτι πρόκειται γιά ἓνα θεωρητικό ἢ ἰδεολογικό ἀγῶνα ο ὁποῖος μπορεῖ νά διεξαχθεῖ εἰρηνικά· ἀντίθετα ἡ ὑπάρξη πολιτικῶν ἢ νομικῶν συστημάτων μέ διατάξεις που παραβιάζουν τα καθορισμένα ὅρια τῆς Σαρίας ἀποτελεῖ πράξη ἐπίθεσης ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ, ἡ οποία πρέπει νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ ἐπαναστατική βία», σ. 170. G. Kepel, *Τζιχάντ*, μν. ἔργ. Ἐκτιμήσεις ἀπό τό σύγχρονο μέτωπο στή Μέση Ἀνατολή, βλ. J. Hider, *The Spiders of Allah. Travels of an Unbeliever on the Frontline of Holy War*, Doubleday, London, Toronto 2009. Ah. Rashid, *Le retour des Talibans*, ed. Delavilla, Paris 2009.

10 Sayyid Qutb, *The East Religion of Islam*, 1967. Πρβλ. G. Kepel, *Le Prophète et Pharaon*, Paris 1993, σ. 33-72. K. Πάτελος, *Τό σύγχρονο Ἰσλάμ. Ἡ συνάντηση μέ τή Δύση. Μία ἱστορική καί πολιτική προσέγγιση*, I. Σιδέρης, Αθήνα 2005, σ. 238-241. Tariq Ali, *The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London 2002, 2003. Ἑλλην.: *Ἡ σύγκρουση τῶν φονταμεταλισμῶν: Σταυροφορίες, τζιχάντ καί νεωτερικότητα*, μετφρ. Σ. Μιχαήλ, ἐκδ. Ἄγρα, Αθήνα 2003, σ. 200: «Οἱ θιασῶτες τοῦ Κούτμπ στό ἰσλαμικό Τζιχάντ, πού ἐνώθησαν μέ τή στρατολόγηση Οὐχχαμιπῶν Ἀράβων ἀπό τόν Ὀσάμα μπίν Λάντεν γιά νά σχηματίσουν τήν Ἄλ Κάιντα, πιστεύουν ὅτι τό «Ἐμράτο τοῦ Ἀφγανιστάν» ἦταν τό μόνο μοντέλο ἀληθινοῦ Ἰσλάμ. Τό καθεστῶς τῶν Ταλιμπάν σάν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ μέλλοντος».

11 M. Habeck, *μνημ. ἔργ.*, σ. 171.

τρομοκρατία. Το αποτέλεσμα είναι ότι στις ημέρες μας έχει αυξηθεί ο φόβος τόσο στον ισλαμικό όσο και στο δυτικό κόσμο.

Το Έρευνητικό Ίνστιτούτο Pew πραγματοποίησε μία τηλεφωνική σφυγμομέτρηση σε δείγμα 14.030 ανθρώπων, σε δεκατρείς χώρες από 1ης Απριλίου έως 14ης Μαΐου 2006, με το ερώτημα: Πιστεύετε ότι οι σχέσεις μεταξύ μουσουλμάνων και κατοίκων των δυτικών χωρών είναι γενικά καλές ή γενικά κακές; «Γενικά κακές», απάντησαν οι Γερμανοί κατά 70%· οι Γάλλοι, κατά 66%· οι δέ Βρεττανοί και Ισπανοί κατά 61%. Έλαφρώς διαφοροποιημένες παρουσιάζονται οι απαντήσεις των μουσουλμάνων στις ανάλογες χώρες. Στη Γερμανία θεωρούν κακές τό 60% των μουσουλμάνων· στη Γαλλία, τό 58%· στη Μ. Βρετανία, τό 62%.¹²

Μία άλλη έρευνα από τό «Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για τή ξενοφοβία και τό ρατσισμό», πού είναι συμβουλευτικό όργανο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, έδειξε ότι ή ισλαμοφοβία στην Ευρώπη δυναμώνει. Ο αριθμός όσων διάκινται δυσμενώς έναντι του Ισλάμ παρουσίασε αύξηση κατά 60% σέ ένα χρόνο.¹³

Άσφαλώς, ή αύξηση του φόβου, τής ξενοφοβίας, τής έχθρότητας κατά του Ισλάμ δέν αποτελεί τήν ένδεδειγμένη στάση στα φαινόμενα τής τρομοκρατίας.

Β': Κατάχρηση τής θρησκευτικής συνειδήσεως και ανάνηψη

1. Μεταξύ των μουσουλμάνων δέν υπάρχει μία ένιαία στάση έναντι τής τρομοκρατίας. Μία μεγάλη ομάδα στηρίζει τήν αντίληψη ότι οι πράξεις αυτές ανταποκρίνονται στην έντολή του τζιχάντ.¹⁴

Είναι βεβαιωμένο ότι σέ πολλές τρομοκρατικές ενέργειες υπήρξε μία έντονη προετοιμασία, θά έλεγε κανείς ένα ντοπάρισμα τής θρησκευτικής συνειδήσεως. Από αντικείμενα πού βρέθηκαν ότι ανήκαν στους πρωταγωνιστές του κτυπήματος στη Ν. Υόρκη, φαίνεται ότι, παράλληλα με τήν καθαρώς τεχνική και μαχητική προετοιμασία, υπήρξε και έντονη θρησκευτική, ή όποια συνέβαλε

12 *Η Καθημερινή*, 24.6.2006, με τίτλο "Τα συστατικά της καχυποψίας Ισλάμ-Δύσης. Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί σε 12 χώρες περιγράφουν σε έρευνα της International Herald Tribune πως βλέπουν οι μεν τους δε".

13 Μ. Δεληθανάση, "Θεριεύει η ισλαμοφοβία στην Ευρώπη", *Η Καθημερινή*, 14.1.2007.

14 Βλ. Α. Basbous, *μνημ. έργ.*, Παραδείγματα άκραιών κηρύκων, σ. 270-274.

στον έλεγχο του νοητικού και του θυμικού αυτών πού ανέλαβαν τήν επίχειρηση.¹⁵ Για εκατομμύρια μουσουλμάνους, οι πράξεις οι όποιες στη Δύση αποκαλούνται "τρομοκρατικές" είναι πράξεις ήρωϊκές, "μαρτυρικές", για τήν υπεράσπιση του Ισλάμ. Έτσι, βλέπουμε μητέρες νά παρακινούν τά παιδιά τους και νά τους δίνουν τήν ευχή τους όταν αυτά ξεκινούν με τό Κοράνιο στο χέρι για μία ενέργεια, σύμφωνα με τήν πεποίθησή τους, ύψιστης αυτοθυσίας (πρβλ. περίπτωση καμικάζι στο Έϊλάλ του Ισραήλ, Ιαν. 2007). Η θρησκευτική σκέψη έχει τους δικούς της λαβυρίνθους και άπροσδόκητες δυνάμεις πού συναγωνίζονται τις πυρηνικές εκρήξεις.

Υπάρχουν, ασφαλώς, κορανικά έδάφια πού παροτρύνουν σέ μαχητική σύγκρουση με τους άπίστους. Π.χ. «Όταν παρέλθωσιν οι ιεροί μήνες, τότε φονεύετε τους πολυθειστές όπου άν συναντήσητε, ζωγρείτε δέ πολιορκούντες και ένεδρεύοντες αυτούς. Εάν όμως μετανοήσωσιν, εάν τηρήσωσι τήν προσευχήν, εάν έλεήσωσιν, άφετε αυτούς έλευθέρους, καθότι ο Θεός είναι μακρόθυμος και έλεήμων (Κοράνιο, 9:5).¹⁶ Σέ άλλο κεφάλαιο: «Όπόταν συναντάτε τους άπίστους φονεύετε και κατασφάζετε, συκρατούντες στερρώς τά δεσμά του αίχμαλώτου ... Όσοι πιστοί! Εάν συνδράμετε τον Θεόν έν τή μάχη αυτού κατά των άπίστων, και ο Θεός θά συνδράμη ύμάς, κατευθύνων τά ύμέτερα διαβήματα (47: 4, 8)».

Σήμερα, πολλοί μετριοπαθείς μουσουλμάνοι τονίζουν ότι οι κορανικοί αυτοί σίχοι πρέπει νά έξετασθούν και νά έρμηνευθούν στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο όποιο έλέχθησαν.

Διακεκριμένοι μουσουλμάνοι στοχαστές και ήγέτες καταδικάζουν τή μέθοδο τής τρομοκρατίας και τονίζουν ότι αυτή δέν μπορεί νά χαρακτηρισθεί ως τζιχάντ.¹⁷ Ταυτόχρονα όμως ζητούν έπίμονα νά καταδικασθεί και ή τρομοκρατία πού άσκειται από μη μουσουλμάνους με διάφορες μεθόδους σέ άλλα μέτωπα (π.χ. στη Γάζα). Ιδιαίτερα έπιμένουν για τή λύση του παλαιστινιακού προβλήματος.

Οί κύκλοι αυτοί ύποστηρίζουν ότι τό Κοράνιο είναι γεμάτο παροτρύνσεις για μετριοπάθεια,

15 Πρβλ. *Herald International Tribune*, *Η Καθημερινή*, 29-30.9.2001.

16 *Τό Κοράνιον*, μεταφρασθέν υπό Γ.Ι. Πεντάκη, έκδ. 2α, έκδ. Άν. Κωνσταντινίδης, Έν Αθήναις 1886. Από τήν ίδια μετάφραση καταχωρούνται και τά άλλα κορανικά χωρία.

17 Π.χ. Ο πρώην μεγάλος μουφτής τής Αιγύπτου Μουχάμαντ Σαγιέντ Τανταουί, διευθυντής του Άλ Άζχαρ, "το Μάρτη του 1996 καταδίκασε έντονα τους δράστες τρομοκρατικών πράξεων". "Αρνείται να θεωρούνται οι καμικάζι μάρτυτες αν σκοτώνουν αθώους, γυναίκες και παιδιά". Α. Basbous, *μνημ. έργ.*, σ. 277-278: Βλ. και Διαλέξεις και όμιλίες του Μεγάλου Μουφτή τής Συριακής Αραβικής Δημοκρατίας Sheikh Ahmad Kuftaro, *The Way of Truth*, World Quran School, Damascus 2004, English text, University of Arizona. Πρβλ. P. N. Trivedi, *Terrorism Has No Religion*, M.D. Publications, New Delhi 2009.

Ο Κοσμήτορας της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών Καθηγητής Αθανάσιος Γαγάτσος προσκομίζει την τήβεννο του Πανεπιστημίου Κύπρου για την περιένδυση του τιμωμένου από τον Πρύτανη.

ευσέβεια, ύποταγή στο θέλημα του Θεού. Και υπογραμμίζουν ότι αξίωμα για τό'Ισλάμ παραμένει ότι ο άνθρωπος αποτελεί «σημείο» (aya) θεϊκό. Η αξιοπρέπεια του κάθε ανθρώπου είναι συμφυής με τη φύση του. Στο αποχαιρετιστήριο προσκύνημά του στη Μέκκα, ο Μωάμεθ τόνισε: «Ω άνθρωποι! ἐπλάσαμεν ὑμᾶς ἄρσεν καὶ θῆλυ, κατατάξαντες ὑμᾶς ἀνά οἴκους καὶ φυλάς, ὅπως ἀναγνωρίζησθε μεταξύ ὑμῶν. Ὁ ἰκανότερος παρά τῷ Θεῷ εἶναι ὁ φοβούμενος τόν Κύριον (49:13). (Κατά ἄλλη, ἐρμηνευτική μετάφραση: «... Βεβαίως ὁ πιό τιμημένος ἀπό σᾶς -στά μάτια τοῦ Ἀλλάχ- εἶναι ὁ πιό ἐνάρετος»).¹⁸

Τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια ἀποδέχεται τό'Ισλάμ καὶ γιὰ τούς ὁπαδούς τῶν ἄλλων μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν.¹⁹ Σέβεται καὶ προστατεύει τὰ δικαιώματα τῶν μὴ-μουσουλμάνων, τῶν dhimmis (προστατευομένων). Τὸ Κοράνιο ὀρισμένες φορές ἀναφέρεται γενικῶς στοὺς μὴ-μουσουλμάνους καί, σέ εἰδικές περιπτώσεις, στοὺς ὁπαδούς τοῦ Ἰησοῦ. Στα κορανικά αὐτὰ ἐδάφια ἄλλοτε διαφαίνεται κάποια συμπάθεια, ἄλλοτε μιά σαφῆ ἀντίθεση. Π.χ. «Θά ἀνακαλύψης ὅτι μεταξύ τῶν ἀνθρώπων οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Πολυθεῖσται εἰσιν ἐχθροὶ ἄσπονδοι τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὅτι οἱ καλούμενοι Χριστιανοὶ εἶναι οἱ μᾶλλον διατεθειμένοι νά ἀγαπῶσι τούς πιστούς (δηλ. τούς μουσουλμάνους) (5:85)». Ὅμως ἀλλοῦ καταφέρεται ἐναντίον καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ: «Ὅσοι πιστοὶ! μὴ συνάπτετε σχέσεις μετὰ τῶν Ἑβραίων, οὔτε μετὰ τῶν Χριστιανῶν· οὗτοι εἶναι φίλοι ἀλλήλων (5:56)». Ἔτσι οἱ κατὰ καιρούς μουσουλμανικὲς ἡγεσίες ἔχουν τὴν εὐχέρεια, ἀνάλογα μετὰ τίς διαμορφούμενες συνθήκες, νά υπογραμμίζουν τὰ κορανικά χωρία πού τούς διευκολύνουν.

2. Ἄς ἔλθουμε τώρα στὴν ἐνδεδειγμένη δική μας στάση. Ἀναλύοντας τὸ δίλημμα «Ἡ Δύση καὶ τὸ Ἰσλάμ. Σύγκρουση ἢ συμβιβασμός;», ὁ Ἴω. Βαρβιτσιώτης, σέ συνεργασία μετὰ τόν Σ. Ρούσσο, καταλήγει στοὺς συμπεράσματα: «Ὁ δυτικὸς κόσμος βασισμένος στὸν ὀρθολογισμό καὶ στὴ θεσμικὴ κατοχύρωση τῆς διαφορετικότητας καὶ τῆς πολλαπλότητας καὶ ἀνοικτὸς στὶς ἀναζητήσεις καὶ στὰ καινούργια κάθε φορά ρεύματα ἰδεῶν καὶ ἠθικῶν συστημάτων, δύο τινὰ δὲν δικαιούται νὰ πράξει: δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιλέξει τὴν τυφλὴ σύγκρουση μετὰ τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον, ... οὔτε ὅμως καὶ νὰ προχωρήσει στὸν ὅποιο χωρὶς ἀρχές συμβιβασμό».²⁰

18 Τὸ Ἱερό Κοράνιο, πρωτοβουλία καὶ δαπάναις Ἰ. Σ. Λάτση, Ἀθήνα 1978 (ὑπὸ ὀμάδος ἀνωνύμων μεταφραστῶν)

19 D. Marshall, *God, Muhammad and the Unbelievers*, Curzon, U.K., 1999.

20 Βλ. Ἰ. Μ. Βαρβιτσιώτη, σέ συνεργασία μετὰ τόν Σ. Ρούσσο, *Τυφλοὶ στρατοὶ. Ἡ Δύση καὶ ἡ ἀπειλή τοῦ ἰσλαμικοῦ φονταμεταλισμοῦ*, Ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2008, κεφ. 7: Ἡ Δύση καὶ τὸ Ἰσλάμ. Σύγκρουση ἢ συμβιβασμός;, σ. 152-170. Ἐνδιαφέρουσες προτάσεις σχετικὰ μετὰ τί πρέπει νά κάνουν οἱ Μουσουλμάνοι καὶ τί ἡ Δύση, βλ. στοὺς ἐργὸ τοῦ μουσουλμάνου διανοομένου Akbar S. Ahmed, *Islam under Siege: Living Dangerously in a Post-Honor World Policy*, Polity, Cambridge U.K. 2003, σ. 152-160. Σχετικὰ μετὰ τὴ μεγάλη διαφοροποίηση τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου, τὴν ἀντίισλαμικὴ καὶ ἀντιδυτικὴ ρητορικὴ, βλ. νηφάλια ἀνάλυση F. Halliday, *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*, I. B. Tauris, London, New York, New ed. 2003. Ἐνα ἄλλο δίλημμα διατυπώνεται ὡς: Σύγκρουση ἢ συνεργασία. Amin Saikal, *Islam and the West. Conflict or Cooperation?* Palgrave Macmillan, New York 2003. Στὸ θέμα διάλογος ἢ σύγκρουση βλ. ἐπίσης H. Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2000, σ. 177-194

Άσφαλώς, τό συμπέρασμα είναι ορθό. Στο σημείο όμως αυτό θά θέλαμε νά προσθέσουμε μιά γενικότερη παρατήρηση: Συχνά αντιπαράθενται “ή Δύση καί τό Ίσλάμ”. Σέ μιά τέτοια όμως τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, προσδίδεται ιδιαίτερος τόνος στό πολιτικο-στρατιωτικό Ίσλάμ, κυρίως τό ριζοσπαστικό. Ἐνῶ, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, τίθεται σέ δεύτερη μοίρα ὁ θρησκευτικός πυρήνας καί χαρακτήρας τοῦ Ίσλάμ. Αὐτός όμως τροφοδοτεῖ, ἐμπνέει καί νευρώνει τό πολιτικό Ίσλάμ (μέ συγκεκριμένες μεταφυσικές ἀρχές καί πεποιθήσεις, μέ σύστημα δογματικῶν ἀξιωματικῶν θέσεων, ἠθική δεοντολογία, κείμενο ἱερό, ἀπολύτου, ἀδιαπραγματεύτου κύρους).²¹

Ὁ ὅρος “Δύση” περιλαμβάνει συγκεκριμένα πολιτιστικά καί πολιτικο-οικονομικά στοιχεία πού διαμορφώθηκαν ἀφετηριακά ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί μετεξελίχθηκαν ἀπό διάφορες ἄλλες τάσεις ἑνός πολύμορφου ὀρθολογισμοῦ. Σήμερα δέ ἔχουν ὀδηγήσει σέ μιά ἐκκοσμηκευμένη Δύση. Ἀπό αὐτῆς τῆς πλευρᾶς, ἡ ἀντιπαράθεση μέ τό Ίσλάμ –στή σύνθετη δυναμική θρησκευτικο-πολιτική μορφή του– θέτει στή Δύση μιά πρόκληση αὐτοκριτικῆς γιά τήν αὐτοσυνειδησία της. Ἡ αὐξανόμενη θρησκευτική της ἀδιαφορία μειώνει τό πνευματικό ἀμυντικό της σύστημα. Ἀλλά οὔτε ὁ ὅρος Δύση συμπεριλαμβάνει ὅλο τό χριστιανικό κόσμο. Ἡ Ρωσία βρίσκεται ἐπίσης στό στόχαστρο τῶν ἰσλαμιστῶν τρομοκρατῶν. Οἱ χρησιμοποιούμενοι, λοιπόν, ὅροι “Δύση”, “Ίσλάμ” δέν βρίσκονται σέ πλήρη ἀντιστοιχία. Ὁ ἕνας, κατά κυριολεξία, εἶναι γεωγραφικός, ἐνῶ ὁ ἄλλος καθαρῶς θρησκευτικός χωρίς νά περιορίζεται ἀπό γεωγραφικά σύνορα.

Σέ μιά πρόσφατη συνέντευξή του, ὁ ἱστορικός Edward Luttwak, συγγραφέας τοῦ ἐξαίρετου ἔργου Ἡ μεγαλειώδης στρατηγική τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας²², ἐξηγώντας τήν ἐπιτυχή ἀντίσταση τῶν Βυζαντινῶν στίς πιέσεις τῶν ἐπεκτατικῶν κυμάτων τοῦ Ίσλάμ, ἐπεσήμανε ὅτι στήν ἀντίσταση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «καθοριστικό ρόλο ἔπαιξε ἡ τριπλή καί ἰσχυρότατη ταυτότητα τῶν βυζαντινῶν, πού ἦταν ταυτόχρονα ἑλληνική, χριστιανική καί ρωμαϊκή. Αὐτή ἡ ταυτότητα τοὺς ἔκανε νά αἰσθάνονται ὑπερήφανοι καί δυνατοί ἐκπρόσωποι ἑνός σημαντικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶχαν βαθιά γνώση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, ἄρα ἦταν σέ θέση νά κατανοήσουν τόν κόσμο γύρω τους. Ἦταν βαθύτατα χριστιανοί: εἶχαν τόσο δυνατή πίστη στόν Χριστιανισμό, πού ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι μέ μεγάλη δυσκολία μπορούμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε.

Καί βασίζονταν στοὺς ἰσχυροὺς ρωμαϊκοὺς θεσμούς, τοὺς νόμους, τόν στρατό, τό κράτος».²³ Συγχρόνως, γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀπειλῶν, οἱ Βυζαντινοὶ χρησιμοποίησαν μέ ιδιαίτερη ἐπιδεξιότητα τή διπλωματία.

Οἱ συνθήκες, βέβαια, ἔχουν ἀλλάξει, ἀλλά οἱ βάσεις –παιδεία, θρησκευτική πίστη, θεσμοί– ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν τεράστια σημασία γιά τήν ὀρθή ἀντίσταση στή σύγχρονη τρομοκρατία. Ἄν θελήσουμε νά κάνουμε μιά αὐτοκριτική, τόσο ἡ παιδεία ὅσο καί ἡ πίστη ἔχουν σημαντικά διαβρωθεῖσόν παραδοσιακά χριστιανικό κόσμο. Καί δυστυχῶς ἐξακολουθοῦν νά ὑπονομεύονται. Ἐνῶ στόν ἰσλαμικό κόσμο παρατηρεῖται στήριξη καί ἀνάπτυξη τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, καί συχνά ἐνθουσιασμός γιά τήν ἐπιβολή τοῦ Ίσλάμ σέ νέες περιοχές μέ οἰκονομικά καί πολιτικά μέσα, στό λεγόμενο χριστιανικό κόσμο διαπιστώνεται, ἀντιθέτως, ὑποβάθμιση τῆς σημασίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καί ἀμφισβήτηση τῆς ἀξίας της.

Καιρός νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ τεχνολογική πρόοδος γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς συνοχῆς καί τῆς ἀντιστάσεως τῆς κοινωνίας μας. Ἡ ἀνάληψη, ἡ ἀναζωογόνηση καί ὄχι ἡ περιθωριοποίηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ βίωση τῆς οὐσίας της, τῆς δυνάμεως καί τοῦ κάλλους της θά βοηθήσουν τοὺς χριστιανούς, καί ιδιαίτερα τοὺς Ὀρθοδόξους, νά διατηρήσουμε τήν ταυτότητά μας καί νά ἀναπτύξουμε τίς οἰκουμενικές ἀξίες πού ἀποτελοῦν τόν πυρήνα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, τήν ἐκπληκτικὴ ἀνοχή, καθῶς καί τό δημιουργικό δυναμισμό του.

- Οἱ τρομοκρατικές ἰσλαμιστικές ἐπιθέσεις ἔδωσαν συγχρόνως νέα ὄθηση στίς ἐπαφές μεταξύ διανοουμένων τῶν διαφόρων θρησκειῶν, μέ σκοπό τό διαθρησκειακό διάλογο. Τά τελευταῖα δέκα χρόνια, ἔχουν πληθύνει τά σχετικά συνέδρια. Ἀντί γιά σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν, γιά τήν ὁποία τόσο ἔντονα ἔχει μιλήσει ὁ Samuel Huntington,²⁴ τό ζητούμενο σήμερα εἶναι ὁ διάλογος τῶν πολιτισμῶν, ἡ προσπάθεια γιά τήν ἀρμονική τους συνύπαρξη. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτὴ κινοῦνται καί μποροῦν νά συμβάλουν τά σοβαρά διαθρησκειακά συνέδρια καί οἱ παγκόσμιοι ὀργανισμοί, ὅπως ἡ “Διάσκεψη τῶν Θρησκειῶν γιά τήν Εἰρήνη”, στόν ὁποῖο μετέχουν ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν θρησκειῶν ἀπό ὀλόκληρο τόν κόσμο.

21 Βλ. ἡμέτερο, *Ίσλάμ. Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπηση*, Πορευθέντες, Ἀθήνα 1975· Ἀκρίτας, ἔκδ.15η, Ἀθήνα 2006. Ἀνάλυση τοῦ ἰσλαμικοῦ τζιχαντισμοῦ βλ. G. Weigel, *Faith, Reason and the War. Against Jihadism: A Call to Action*, Doubleday, New York 2009. Ὁ συγγραφέας ἐπιμένει ὅτι ἡ Δύση πρέπει νά λάβει στά σοβαρά ὑπόψη τίς θρησκευτικὲς ρίζες τοῦ τζιχαντισμοῦ γιά νά ἀντιμετωπίσει ἐκείνους πού ἐνεργοῦν βίαια στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

22 Ed. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Belknap of Harvard U.P., Cambridge, Mass, 2009

23 *Ἡ Καθημερινή*, 28.3.2010, Τέχνες καί γράμματα, σελ. 8. Πρβλ. Ελ. Γλυκατζή-Αρβελέρ. *Πατὶ το Βυζάντιο*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2009, σ.185

24 S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, A Touchstone Book, New York 1997

Ο Μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου
και πάσης Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιος με την κ. Μέμα Λεβέντη
και τον κ. Τάσο Λεβέντη.

7ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

Δέν τρέφουμε, βεβαίως, ψευδαισθήσεις ότι αυτές οι προσπάθειες θά προσφέρουν σύντομα αποφασιστικές λύσεις. Ούτε, ασφαλώς, διαφαίνονται πολλά περιθώρια για διάλογο σέ θεολογικά ζητήματα (π.χ. συζήτηση για τά χριστιανικά δόγματα ή τις πεποιθήσεις τών μουσουλμάνων σχετικά μέ τό Κοράνιο και τόν Μωάμεθ). Υπάρχουν όμως πανανθρώπινα προβλήματα, όπως ή προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ή ειρήνη, ή συμφιλίωση μεταξύ τών έθνών, ή οικονομική ανάπτυξη, ή διεθνής δικαιοσύνη, τά ναρκωτικά, ή βιοηθική κ.λπ., πού μπορούν νά γίνουν αντικείμενο κοινών αναζητήσεων. Οί συναντήσεις αυτές συμβάλλουν στην υπέρβαση παρανοήσεων, στην ενίσχυση μιās νηφαλιότερης θρησκευτικής συνειδήσεως, ώστε νά καταλάβουμε τίς ανησυχίες και τά επιχειρήματα τών άλλων. Ο διάλογος είναι προτιμότερος από τή σιωπή, μέσα στην όποία καλλιεργείται ή καχυποψία και συχνά τό μίσος. Επί πλέον, οί συναντήσεις αυτές, μέ τά κοινά ανακοινωθέντα και μηνύματα, έχουν ευρύτερη έμβέλεια σέ ιδέες καταλλαγής και συνεννοήσεως. Οί ιδέες διαθέτουν τή δική τους μακροπρόθεσμη δυναμική και επίδραση.

Οί Προκαθήμενοι τών Όρθοδόξων Έκκλησιών, στό τελικό Μήνυμα τής Συνάξεως πού έγινε τόν Όκτώβριο του 2008 στην Κωνσταντινούπολη τόνισαν τήν ανάγκη νά συνεχισθούν οί διαχριστιανικοί καθώς και οί διαθρησκειακοί διάλογοι, «ιδιαιτέρως μετά του Ίουδαϊσμού και του Ίσλάμ, δοθέντος ότι ό διάλογος αποτελεί τόν μόνον τρόπον επίλυσεως τών μεταξύ τών ανθρώπων διαφορών, ιδιαιτέρως εις μίαν εποχήν ως ή σημερινή, κατά τήν όποίαν αί παντοία διαιρέσεις, περιλαμβανομένων και εκείνων εν όνόματι τής θρησκείας, απειλούν τήν ειρήνην και ένότητα τών ανθρώπων».²⁵

Έδώ πρέπει νά έπισημανθεί ότι διάλογος πού σέβεται τίς θρησκευτικές αρχές και απόψεις τών άλλων δέν σημαίνει συγκρητισμό και αποχρωματισμό τής πίστεώς μας. Αντίθετα, απαιτεί ουσιαστική γνώση τής πίστεώς μας μαζί μέ συνεχή βίωσή της. Κανείς υπεύθυνος Όρθόδοξος εκπρόσωπος, πού μετέχει στίς διαθρησκειακές συναντήσεις, δέν είναι διατεθειμένος νά άρνηθεί τήν Όρθόδοξη ταυτότητά του ή νά κάνει συμβιβασμούς. Άλλωστε, ή ουσιαστική συμβολή μας δέν είναι ό συμβιβασμός ή ή σιωπή, αλλά ή σοβαρή κριτική σκέψη, ή μαρτυρία του θησαυρού τής Όρθόδοξης παραδόσεως και θεολογίας προς πāsαν κατεύθυνση.

Παράλληλα μέ τό θεωρητικό διάλογο, στίς πολυθρησκευτικές κοινωνίες προσφέρονται σημαντικές ευκαιρίες για ένα “διάλογο ζωής”. Ο τελευταίος δέν απαιτεί άποδοχή ή συμφωνία σέ

25 “Μήνυμα τών Προκαθήμενων τών Όρθοδόξων Έκκλησιών”, *Επίσκεψις*, τεύχ. 692/2008, σ. 23-28. Βλ. πλείονα, His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew, *Encountering the Mystery*, Doubleday, New York, London 2008, σ. 216-224: The Importance of Interfaith Dialogue. Αναστασίου (Παννουλάτου), *Παγκοσμιότητα και Όρθοδοξία*, Ακρίτας, Αθήνα 2000, σελ. 136-168: Ο Διάλογος μέ τό Ίσλάμ

θέματα θρησκευτικών πεποιθήσεων, αλλά επικεντρώνεται στην κοινή αντιμετώπιση των καθημερινών προβλημάτων. Στην Αλβανία π.χ., όπου ζούμε ακριβώς σε μία τέτοια πολυθρησκευτική κοινωνία, αυτό έχουμε προσπαθήσει με επιτυχία στα 20 τελευταία χρόνια δημοκρατικού βίου. Έγκατάλειψη του διαθρησκειακού διαλόγου οδηγεί στην ανάπτυξη νέων εκφράσεων θρησκευτικού φανατισμού που τελικά καταλήγουν σε έναν άλλο, φοβερό “διάλογο”, ανάμεσα στις αιφνιδιαστικές ενέργειες των τρομοκρατών και τους πυραύλους των ισχυρών.

Ένδιαφέρουσα υπήρξε το 2007 η πρόταση 138 μουσουλμάνων διανοουμένων προς το Βατικανό, τους Προκαθημένους των Ορθόδοξων Εκκλησιών, τους Άγγλικανούς κ.λπ. για την από κοινού μελέτη της σημασίας της έννοιας της αγάπης στον Χριστιανισμό και στο Ίσλάμ.²⁶ Η όποια όμως έχει μείνει χωρίς συγκεκριμένη συνέχεια.

4. Ίδιαίτερα, τά κράτη και οί λαοί που ανήκουν στον εκ παραδόσεως χριστιανικό κόσμο οφείλουν να γίνουν πιο συνεπείς στα θέματα της δικαιοσύνης και της φτώχειας στην οικουμένη. Σε ένα μεγάλο μέρος του ισλαμικού κόσμου δεσπόζει ή βεβαιότητα ότι η Δύση έχει φερθεί και εξακολουθεί να φέρεται άδικα. Αυτή η αίσθηση της αδικίας προκαλεί όργη, αγανάκτηση, διάθεση εκδικήσεως. Είναι γνωστή ή κριτική που ασκείται, ειδικότερα για τις ΗΠΑ, ότι στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής υποστηρίζει ανεπιφύλακτα το Ίσραήλ. Άλλ’ εξάλλου, και οί μουσουλμάνοι οφείλουν να καταλάβουν ότι οί τζιχαδιστές αποτελούν και γι’ αυτούς ήθικό και πολιτικό πρόβλημα. Η αναστάτωση και ή απειλή θά συνεχίζονται εφόσον οί ισλαμικές κοινωνίες δέν παύουν να χαρακτηρίζουν τίς δολοφονικές ενέργειες των βομβιστών αυτοκτονίας ως “μαρτυρικές”.

“Όσον αφορά στην ουσιαστική αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσεως, αλλά και της φτώχειας²⁷ του κόσμου, απαιτείται υπέρβαση της αδικίας, ισόρροπη ανάπτυξη και καλλιέργεια της αλληλεγγύης σε όλα τά επίπεδα. Κατά την εϋστοχη επισήμανση του Μαχάτμα Γκάντι, “ή ανέχεια είναι ή χειρότερη μορφή βίας”. Στόν προηγούμενο αιώνα, πολλές από τίς καταπιεζόμενες

26 An Open Letter and Call from Muslim Religious Leaders – October 13, 2007. Η επιστολή αρχίζει: “Muslims and Christians together make up well over half of the world’s population. Without peace and justice between these two religious Communities, there can be no meaningful peace in the world. The future of the world depends on peace between Muslims and Christians. The basis for this peace and understanding already exists. It is part of the very foundational principles of both faiths: love of the one God, and love of the neighbour. These principles are found over and over again in the sacred texts of Islam and Christianity”. Βεβαίως, ή περαιτέρω επιχειρηματολογία, επί τη βάσει του Κορανίου και αναφορών στην Άγία Γραφή, έμπεριέχει πολλές δυσκολίες

27 Πά μά γενική έννερμηση στό θέμα της φτώχειας βλ. D. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are Rich and Some so Poor*, Little, Brown and Company, London 1998. Αναστασίου(Παννουλάτου), “Οί θρησκείες και ή φτώχεια του κόσμου”, περιοδ. *Σύναξη*, τεϋχ. 94 (2005), σ. 41-52. M. Yunus, *Πά έναν κόσμο χωρίς φτώχεια*, μετφρ. από τά γαλλικά: Δ. Βούβαλη, Εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007.

κοινωνικές ομάδες προσανατολίστηκαν προς τό κομμουνιστικό σύστημα που είχε ταυτισθεί με τόν ιστορικό ύλισμό. Σήμερα έμφανίζεται ένας άλλος πόλος έλξεως για κείνους που κινούνται στα όρια της εξαθλίωσης, ιδίως στην Άσία και την Άφρική: “Ένα πολιτικό δυναμικό Ίσλάμ, που χρησιμοποιεί τή θρησκευτική πίστη χωρίς να διστάζει για τίς πιο άκραίες μεθόδους. Οί οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες, που ξεκίνησαν από τή χριστιανική παράδοση χωρίς όμως να μείνουν συνεπείς στην πληρότητα και τίς αρχές της, ιδιαίτερα στην αρχή της δικαιοσύνης και της αγάπης, πρέπει να φροντίσουν να γίνουν ουσιαστικά δίκαιες στην παγκόσμια ευθύνη τους. Άν τά πλούσια έθνη συνεχίσουν να άδιαφορούν για τήν εξαθλίωση εκατομμυρίων συνανθρώπων μας, μπορεί να δούμε πολλές έκπληξεις και πολλές αναστατώσεις σε διάφορα σημεία του πλανήτη.

5. Μέσα στα άλλεπάλληλα ρήγματα από τίς ανθρώπινες διχοστασίες, ή Όρθόδοξη Έκκλησία, ως Σώμα Χριστού, καλείται να συνεχίζει αδιάκοπα, σε κάθε τόπο και χρόνο, τή διακονία της «καταλλαγής» (2 Κορ. 5:18-20), της συμφιλίωσης παγκοσμίων διαστάσεων που πραγματοποίησε ό Χριστός. Ζώντας τό μυστήριο της έν Χριστώ σωτηρίας, της Σαρκώσεως του Λόγου, του Σταυρού και της Άναστάσεως, ή Έκκλησία διακηρύσσει τήν ανεξιχνίαστη, τήν υπερβάλλουσαν της γνώσεως αγάπην του Χριστού (Εφ. 3:19) και υπογραμμίζει τήν ιερότητα και αξιοπρέπεια του κάθε ανθρώπινου προσώπου, ανεξαρτήτως καταγωγής, εθνικότητας, θρησκείας, ένοχής ή άρετης. Επίμονα τάσσεται κατά της βίας. Πρό πάντων, τονίζει τό δικαίωμα του ανθρώπου να αγαπήσει και να αγαπηθεί, διότι έτσι μόνο ολοκληρώνεται. «Ο Θεός αγάπη έστí και ό μένων έν τή αγάπη έν τώ Θεώ μένει και ό Θεός έν αυτόω» (1ω. 4:16). Γι αυτό ή κεντρική όπτική γωνία, από τήν όποία βλέπει τήν ευθύνη του ό χριστιανός στό τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο, ή βασική πηγή έμπνεύσεως και ένεργείας παραμένει ή αγάπη με τίς άπροσμέτρητες διαστάσεις της, όπως τήν αποκαλύπτει ή μορφή του Χριστού στην Άγία Γραφή.

Έλευθερία της αγάπης δέν δεσμεύεται από τίς πεποιθήσεις του άλλου. «Μακάριος άνθρωπος ός πάντα άνθρωπον έξ ίσου αγαπήσει δύναται» (Μάξιμος ό Όμολογητής).²⁸ Η χριστιανική αγάπη έχει έξ όρισμού πανανθρώπινες, παγκόσμιες διαστάσεις. Κανένας φραγμός δέν μπορεί να τήν αναστείλει, ούτε έθνικός, ούτε θρησκευτικός. Αυτή “ή τελεία αγάπη έξω βάλλει τόν φόβον” (Α΄ 1ω. 4:18). Κάθε φόβο. Και μάς γεμίζει δύναμη και έλπίδα.

Έν κατακλείδι: Όλοι οφείλουμε να άντισταθούμε στην χρησιμοποίηση της θρησκείας για πολεμικές συγκρούσεις, καθώς και για τή στήριξη της τρομοκρατίας. Η τρομοκρατία δέν μπορεί να

28 Μαξίμου του Όμολογητού, *Έκατοντάς πρώτη των περί αγάπης κεφαλαίων*, Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, τόμ. Β΄, Άστήρ, Αθήνα 1975, σ. 5.

Από δεξιά: Ο Μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος Β',
ο Πρόεδρος του Συμβουλίου του Πανεπιστημίου κ. Χάρης Χαραλάμπους και
ο Αντιπρύτανης Ακαδημαϊκών Υποθέσεων Καθηγητής Κωνσταντίνος Χριστοφίδης

έκπροσωπεί κανένα πολιτισμό. Συνιστά την άρνηση του πολιτισμού και την επάνοδο στη νοοτροπία της ζούγκλας.

Πρέπει με κάθε τρόπο να προστατευθεί η ουσία της θρησκείας. Η θρησκευτική εμπειρία, ή φορά προς τό επέκεινα, ανοίγει τό νοῦ και τήν καρδιά του ανθρώπου προς τό Άπειρο αποκαλύπτοντας τίς πνευματικές δυνατότητές του. Τόν οδηγεί σε κοινωνία με τό Άγιο, με τόν Θεό, σε σχέσεις σεβασμού και αγάπης προς τούς συνανθρώπους του. Άλοίμονο, αν αυτή ή φορά προς τά άνω διαστρεβλωθεί και γίνει πύραυλος έκτοξεύσεως μίσους.

Στήν εποχή μας, οί θρησκείες εξακολουθοῦν νά ἔχουν ἐπιρροή, ἀλλά βεβαίως δέν καθορίζουν τίς ἀποφάσεις τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν καί τῶν οικονομικῶν παραγόντων. Αὐτές λαμβάνονται βάσει ἄλλων κριτηρίων καί συμφερόντων. Συγχρόνως, ἐν τούτοις, ἡγετικά χεῖλη τῶν ἀντιμαχομένων χρησιμοποιοῦν θρησκευτική ὀρολογία, ἐπικαλούμενοι τόν Θεό. Χρέος ὅλων τῶν ἀληθινά θρησκευομένων εἶναι νά μὴν ἀφήσουμε τή θρησκεία νά ἐμπλακεῖ στά γρανάζια τῆς τρομοκρατίας καί νά τροφοδοτήσῃ μιᾶ τέτοια σύγκρουση. Θά χρειασθεῖ νά ἐπαναλάβουμε: Κάθε ἔγκλημα στό ὄνομα τῆς θρησκείας εἶναι ἔγκλημα κατά τῆς ἴδιας τῆς θρησκείας. Κάθε μορφή βίας στό ὄνομα τῆς θρησκείας βιάζει, μέ ὅλες τίς ἔννοιες, τήν ἴδια τή θρησκεία. Κανείς πόλεμος δέν εἶναι ἱερός. Ἡ εἰρήνη μόνο εἶναι ἱερή.

Όταν ὀρισμένοι κύκλοι προσπάθησαν νά προσθέσουν θρησκευτικό τόνο στή σύγκρουση στά Βαλκάνια, εἶχαμε ἐπίμονα τονίσει (19.3.1998): «Οὐδεὶς ἔχει τό δικαίωμα νά χρησιμοποιεῖ τό ἅγιο λάδι τῆς θρησκείας γιά τήν ἐνίσχυση τῆς φωτιάς τῶν ἐνόπλων συγκρούσεων. Ἡ θρησκεία εἶναι θεῖο δῶρο γιά νά μαλακῶνει τίς καρδιές, νά ἐπουλῶνει τίς πληγές καί νά φέρνει εἰρηνικά τούς ἀνθρώπους πλησιέστερα».

Μιά τέτοια στάση προϋποθέτει συνεχή καλλιέργεια τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, πού ἐνεργοποιεῖ τίς εὐγενέστερες προσωπικές δυνάμεις καί στηρίζει τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη καί τίς προσπάθειες γιά παγκόσμια εἰρήνη. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ali, Tariq, *The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London 2002, 2003. Η σύγκρουση των φονταμενταλισμών: Σταυροφορίες, Τζιχάντ και Νεωτερικότητα, μετφρ. Σ. Μιχαήλ, έκδ. Άγρα, Αθήνα 2003.
2. Ahmed S. Akbar, *Islam under Siege: Living Dangerously in a Post-Honor World*, Polity, Cambridge, U.K., 2003.
3. Al-Khattar, A. M., *Religion and Terrorism. An Interfaith Perspective*, Praeger, Conn., Westport 2003.
4. Βαρβιτσιώτης Ί., Ρούσσος Σ., *Τυφλοί στρατοί. Η Δύση και η άπειλή του ισλαμικού φονταμενταλισμού*, Καστανιώτη, Αθήνα 2008.
5. Basbous, A., *L'Islamisme: Une revolution avortée*, Hachette, Paris 2002. Ίσλαμισμός, μιά άποτυχημένη επανάσταση, μετφρ. Σ. Γ. Βλοντάκης, Παπαδήμας, Αθήνα 2003.
6. Berman, E., *Radical, Religious, and Violent: The New Economics of Terrorism*, MIT, Cambridge, MA 2009.
7. Blom, Am., Laetitia, B., Martinez, L., *The Enigma of Islamic Violence*, C. Hurst & Co., London 2007.
8. Bobbitt, Ph., *Terror and Consent. The Wars for the Twenty-first Century*, A.A. Knopf, New York 2008.
9. Bruce, St., *Fundamentalism*, Polity, Cambridge 2008.
10. Burgat, Fr., *Face to Face with Political Islam*, I. B. Tauris, London 2003.
11. Catherwood, C., *Religion and Terrorism*, Polity, Cambridge 2009.
12. Daniel, J., *Ο Θεός είναι φανατικός*, μετφρ. Α. Πανταζόπουλος, Πόλις, Αθήνα 1998.
13. Desai, M., *Rethinking Islamism: The Ideology of the New Terror*, I. B. Tauris, New York 2007.
14. Dekmejian R. Hrair, *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World*, Syracuse University Press Έπαναστατημένο Ίσλάμ: Ο φονταμενταλισμός στον άραβικό κόσμο, μετφρ. Ά. Μπαλοπούλου, Παπαζήσης, Αθήνα 2007.
15. Gartenstein-Ross, D., *My Year inside Radical Islam: A Memoir*, Penguin, New York 2007.
16. Geoffroy, M., et Vaillancourt, J. G., *La religion à l'extrême*, Mediaspaul, Montreal, Canada 2009.
17. Giustozzi, Ant., *Koran, Kalashnikov and Laptop: The Neo-Taliban Insurgency in Afghanistan*, Hurst, London 2007.
18. Goddard, H., *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2000.
19. Habeck, M., *Knowing the Enemy*. Μετφρ. Μ. Μπενά, *Οί μαχητές του Θεού, Η ιδεολογία και τὰ συνθήματα του Ίεροῦ Πολέμου*, Τουρίκης, Αθήνα 2008.
20. Hadsell, H., Stükelberger, Chr., *Overcoming Fundamentalism. Ethical Responses from Five Continents*, Globethics.net, Geneva 2009.
21. Halliday, Fr., *Islam and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East*, I. B. Tauris, London 1996.
22. Hider, J., *The Spiders of Allah. Travels of an Unbeliever on the Frontline of Holy War*, St. Martin's Griffin, New York 2009.
23. Hoffman, Br., *Inside Terrorism*, Victor Gollancz, London 1998.
24. Jones, J. W., *Blood That Cries Out from the Earth. The Psychology of Religious Terrorism*, Oxford UP, New York 2008.
25. Juergensmeyer, M., *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, University of California Press, Berkeley, London 2001.
26. Kepel, G., *Jihad, expansion et déclin de l'islamisme*, Έλλην. Τζιχάντ - Ο ιερός πόλεμος, μετφρ. Άνδρ. Πανταζόπουλος, Ά. Μπαλοπούλου, Έ. Τσερεζόλε, Καστανιώτη, Αθήνα 2001.
27. Houry, Th., Grundmann, H-P, Ekk. Muller (hr gb), *Krieg und Gewalt in den Weltreligionen. Fakten und Hintergründe*, Herder, freiburg, Basel, Wien 2003.
28. Kuftaro, Ah., *The Way of Truth*. World Quran School, Damascus 2004.
29. Kuriakose, K. K., *Religion, Terrorism and Globalization. Nonviolence: a New Agenda*, Nova Science, New York 2006.
30. Landes, D. S., *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are so Rich and Some so Poor*, Little, Brown and Company, London 1998.

31. Laqueur, W., *Terrorism Reader*, Wild Wood House, London 1979.
32. *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford UP, New York 1999; 2nd ed. Phoenix, London 2001.
33. Luttwak, E., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Belknap of Harvard UP, Cambridge, Mass 2009.
34. Λυγερός, Σταύρος, *Σταυροφόροι χωρίς σταυρό. Ίσλαμική τρομοκρατία, Η.Π.Α. και Νεοοθωμανισμός*, Λιβάνης, Αθήνα 2010.
35. Μάζης, Ι., *Γεωγραφία του Ίσλαμικού κινήματος στην μέση Ανατολή*, Παπαζήσης, Αθήνα 2002.
36. Marshall, D., *God, Muhammad and the Unbelievers: A Qur'anic Study*, Curzon, Surrey 1999.
37. Napoleoni, Lor., *Modern Jihad: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks*, Έλλην. Οικονομία του τρόμου - Ο Νέος Ίερός πόλεμος, μετφρ. Ερρ. Μπαρτζινόπουλος, Σύγχρονοι Όριζοντες, Αθήνα 2005.
38. Όσάμα Μπίν Λάντεν, *Πώς φτάσαμε στις 11 Σεπτεμβρίου 2001*, Συλλογικό έργο, Κάκτος, Αθήνα 2001.
39. Πάτελος, Γ., *Το σύγχρονό Ισλάμ, ή συνάντηση με τή Δύση. Μία ιστορική και πολιτική προσέγγιση*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006.
40. Peters, R., *Jihad in Classical and Modern Islam*, Markus Wiener Publ., Princeton 1996.
41. Rashid, Ah., *Le retour des talibans*, Delavilla, Paris 2001.
42. Rodinson, M., *Ίσλάμ και καπιταλισμός*, μετφρ. Δ. Κούρτοβικ, Κάλβος, Αθήνα 1980.
43. Roy, Ol., *L'Islam Mondialisé*, Seuil, Paris 2002. Άγγλ. μετφρ. *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*, Hurst, London 2004.
44. Rudolph, P., *Jihad in Classical and Modern Islam. A Reader*, Markus Wiener, Princeton, NJ 1995.
45. Saikal, Am., *Islam and the West: Conflict or Cooperation?* Palgrave Macmillan, New York 2003.
46. Smith, L., *The Strong Horse: Power, Politics and the Clash of Arab Civilizations*, Doubleday, New York 2010.
47. Stauber, Ol., *Islamism, Terrorism, and the Political Distortion of Religion*, Chicago 2006.
48. Σωτηρόπουλος, Δ. Α., Χουλιάρας, Α., Ρούσσο, Σ., Σκλιάς, Π., *Ο Τρίτος Κόσμος. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία, διεθνείς σχέσεις*, Παπαζήσης, Αθήνα 2005.
49. Thomas, S., *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations. The Struggle for the Soul of the Twenty-first Century*, Palgrave Macmillan, New York 2005.
50. Townshend, Ch., *Terrorism: A Very Short Introduction*, Oxford UP, Oxford 2002.
51. Weigel, G., *Faith, Reason and the War Against Jihadism: A Call to Action*, Doubleday, New York 2007.

*Ομιλία του Ομότιμου Καθηγητή
του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου
και Πρόεδρου της Επιτροπής Συντηρήσεως
Μνημείων Ακρόπολης Χαράλαμπος Μπούρα,
με θέμα Οι διαχρονικές αξίες των μνημείων
της Αθηναϊκής Ακροπόλεως
και οι προσπάθειες για τη συντήρησή της*

8ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

16 Μαΐου 2011

Tα ίδια τα πράγματα μας υποχρεώνουν να επιβεβαιώνουμε κατά καιρούς τα αυτονόητα και να αξιολογούμε εκ νέου ότι πολύτιμο μας άφησαν οι γενιές που προηγήθηκαν.

Αυτό συμβαίνει και με την Ακρόπολη των Αθηνών και τα μνημεία της. Με το πέρασμα των χρόνων και σε ένα αρνητικό πνευματικό κλίμα αισθανόμαστε την ανάγκη να κατανοήσουμε με σύγχρονα κριτήρια πράγματα που θεωρούνται αυτονόητα. Γιατί δηλαδή τα αρχαία αυτά κτήρια είναι τόσο σημαντικά και γιατί οφείλομε, πάση θυσία, να τα συντηρούμε και να τα αναδεικνύουμε.

Την απασχόληση, την μελέτη, την μακροχρόνια επέμβαση και τις μεγάλες δαπάνες για τα μνημεία της Ακροπόλεως των Αθηνών επέβαλλε η υλική πραγματικότητα αυτών των ιδίων. Τα αρχιτεκτονικά αυτά μνημεία πέρασαν μια περίοδο πραγματικού κινδύνου μεγάλης βλάβης ή μερικών καταστροφών πριν από μισό αιώνα περίπου. Η δραστηριότητα που αναπτύχθηκε από το ελληνικό κράτος γι' αυτά δεν είχε ως αφετηρία την προβολή τους ως εθνικών συμβόλων ή την λαϊκή ρητορική προγονολατρεία

ή ακόμα την μεγάλη φόρτιση θαυμασμού που συσσωρεύσε η φιλολογία των δύο προηγούμενων αιώνων, ιδίως στον Παρθενώνα.

Στην προκειμένη περίπτωση η δραστηριότητα άρχισε υπό την πίεση της ανάγκης επεμβάσεως για την διάσωση των αρχαίων αυτών μνημείων. Αυτή προϋπέθετε την διατύπωση ορισμένων αρχών, την επανεξέταση δηλαδή όλων των παραμέτρων του πως και σε ποιό μέτρο θα ήταν σκόπιμο να γίνουν οι επεμβάσεις. Και αυτό απαιτούσε να επαναπροσδιορισθούν οι αξίες τις οποίες αντιπροσωπεύουν τα μοναδικά αυτά δείγματα κλασικής αρχιτεκτονικής και τέχνης, δεδομένης της μεγάλης ευθύνης που συνεπαγόταν κάθε μεταβολή σε αυτά.

Το γενικότερο διεθνές κλίμα πάντως δεν ευνοεί την εκ προοιμίου αποδοχή αξιών. Ζητεί αναλύσεις. Από τους ανθρώπους της διανοήσεως προτάσσεται η αποδόμηση της εννοίας του καλλιτεχνικού αριστουργήματος όπως και του σχετικού λόγου, της μεγάλης δηλαδή φιλολογίας επί των ζητημάτων που αφορούν γενικότερα τα μνημεία. Σε ζητήματα αισθητικής διαπιστώνεται επίσης σύγχυση την οποία έχουν προκαλέσει οι ακρότητες της σύγχρονης τέχνης και η πλήρης απαξίωση της ακαδημαϊκής. Συγχρόνως έχουμε διεθνή υστέρηση των ανθρωπιστικών σπουδών, τόσο των γραμμάτων όσο και της ιστορίας της κλασικής τέχνης, στα Πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα, εις όφελος νέων σπουδών, αντικειμένων αδιανόητων σε παλαιότερες εποχές.

Ευτυχώς, σε αντίθεση με όλα αυτά, γενικεύθηκε στην κοινωνία η άποψη, ότι οι αρχαιότητες, μουσεία, εκθέσεις, μνημεία, είναι σπουδαία πολιτιστικά αγαθά. Τα μαζικά μέσα επικοινωνίας και ενημερώσεως καθώς και η διάθεση περισσότερου ελεύθερου χρόνου από άλλοτε, κρατούν ψηλά το ενδιαφέρον των κοινωνιών του Δυτικού κόσμου και ιδιαίτερος της Ευρώπης και δικαιώνουν αμέσως όλες τις προσπάθειες για την αποκατάσταση, την συντήρηση και την προβολή του μνημειακού πλούτου τους.

Υπενθυμίζω εδώ τον περίφημο λόγο του André Malraux, προ σαράντα ετών, στην Ακρόπολη που κήρυξε το νέο αυτό δόγμα: «Το μείζον πνευματικό πρόβλημα της εποχής μας είναι να κάνουμε τα μεγάλα έργα προσιτά σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Να επινοήσουμε το μέλλον που το παρελθόν απαιτεί από εμάς».

Όλοι συμφωνούν ότι τα τέσσερα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας στην Ακρόπολη των Αθηνών είναι ωραία και αρμονικά. Η επιφανειακή αυτή εκτίμηση των πολλών δεν αρκεί. Επιβάλλεται μια αναλυτική αισθητική προσέγγιση ώστε να τεκμηριωθεί γιατί τα μνημεία αυτά είναι πράγματι έργα πολύ μεγάλης αρχιτεκτονικής.

Το κάλλος και η αρμονία είναι τα αποτελέσματα μακροχρονίου τελειοποίησης. Οι Έλληνες κατασκεύαζαν δωρικούς ναούς διακόσια τουλάχιστον χρόνια προ του Παρθενώνας και βελτίωναν τα θέματα αναλογιών και επί μέρους μορφών σε κάθε νέο ναό που έκτιζαν. Το πράγμα γίνεται φανερό όταν συγκρίνει κανείς τον Παρθενώνα που κτίστηκε στα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνας με ένα δωρικό ναό κατά εκατό χρόνια αρχαιότερο και αντιληφθεί σε φαινομενικώς όμοια μέλη την απελευθέρωσή τους από το βάρος τους και των στοιχείων διαρθρώσεώς τους από την υπερβολή, όπως την καμπύλη του εχίνου του κιονοκράνου ή την προβολή του γείσου. Στον ιωνικό ρυθμό του Ερεχθείου έχουμε πάλι τα άρτια αποτελέσματα της τελειοποίησης, όχι πια της αυστηρότητας του Δωρικού αλλά της τάσεως στολισμού, χάριτος, ελαφρότητας και φαντασίας που καταξιώθηκαν αισθητικά, αφού ωρίμασαν στις πόλεις και τα ιερά της Ιωνίας και ήλθαν εδώ μετά τους περσικούς πολέμους, στους Δελφούς και την Ακρόπολη.

Ανέκαθεν πρόσεξαν τον ρόλο του έντονου φυσικού φωτός της Αττικής στην διαμόρφωση των αρχαίων μνημείων και μάλιστα των Αθηναϊκών. Ο Δ. Πικιώνης έλεγε ότι «τις έντονες αντιθέσεις του κλίματος και του φωτός, οι αρχαίοι Έλληνες τις είχαν υποτάξει με την κατανομή των κυματιών και των γείσων στους ναούς των». Οι διαφορετικές φωτοσκιάσεις σε κάθε μια από τις είκοσι ραβδώσεις κάθε κίονος απέβλεπαν επίσης στην τιθάσευση του φωτός και την ανάδειξη της μορφής των κίωνων, σε μια συνεχή μεταβολή κατά το διάστημα της ημέρας, ενώ τα γλυπτά στις ζωφόρους και στα αετώματα πολλαπλασίαζαν τις εικαστικές εντυπώσεις από τις αλλαγές του φυσικού φωτός, στις ώρες και στις εποχές του έτους.

Ανέκαθεν επίσης είχαν προσέξει και την απλότητα της αρχιτεκτονικής συνθέσεως των κλασικών ναών. Δεν υπάρχουν στοιχεία έξω από ένα πλαίσιο αναλογικών σχέσεων ή που να προκαλούν την προσοχή διασπώντας την εντύπωση της ενότητας του συνόλου. Και αν η αρμονία και η γαλήνη έχουν επιτευχθεί με τις αναλογικές σχέσεις και με τον τονισμό των οριζοντίων γραμμών, η εσωτερική ζωντάνια και το σφρίγος που αποπνέουν οφείλονται στις εκλεπτύνσεις, τόσο των μορφών όσο και του συνόλου και δι' αυτών στην άρση της γεωμετρικής ψυχρότητας.

Συνήθως λέγεται ότι στον Παρθενώνα δεν υπάρχουν ευθείες γραμμές αλλά κυρτές καμπυλότητες. Αυτό είναι αλήθεια πλην όμως μετά δυσκολίας γίνεται αντιληπτό · είναι στα όρια του αισθητού. Εξ άλλου, οι εκλεπτύνσεις δεν περιορίζονται στις κυρτές γραμμές των μελών αλλά επεκτείνονται σε αδιόρατες κλίσεις των κίωνων και των τοίχων και σε εκτροπές αξόνων δευτερευόντων στοιχείων, όπως είναι οι υδρορρόες στα άκρα των αετωμάτων, και αλλού.

Ο Ομότιμος Καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου
και Πρόεδρος της Επιτροπής Συντηρήσεως Μνημείων Ακρόπολης
κ. Χαράλαμπος Μπούρας με την σύζυγό του Κορνηλία Χατζηασλάνη - Μπούρα
και τον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κύπρου Καθηγητή Κωνσταντίνο Χριστοφίδη

8n

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

Με όλα αυτά επιτυγχάνεται η εντύπωση ότι τα μαρμάρινα μέλη αντιδρούν στην καταπόνηση της βαρύτητας και έχουν κάτι από τα έμψυχα όντα. Η μελέτη της ελληνικής αρχιτεκτονικής δείχνει ότι εκλεπτύνσεις γίνονταν και σε ναούς κατά πολύ παλαιότερους, φαίνεται όμως ότι στην Ακρόπολη του 5ου αιώνα π.Χ. ολοκληρώνονται και μπορούν να διαπιστωθούν με ακριβείς μετρήσεις.

Στο Ερέχθειον και στα Προπύλαια διαπιστώνεται η συνύπαρξη πειθαρχίας και ελευθερίας. Χωρίς να παραβιάζονται οι αποκρυσταλλωμένοι κανόνες της μορφολογίας και της αρμονίας, δημιουργούνται πρωτότυπες αρχιτεκτονικές συνθέσεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες της λατρείας ή των ειδικών χρήσεων. Έτσι στο Ερέχθειον η συνύπαρξη των τεκμηρίων πανάρχαιων λατρειών της πόλεως οδήγησε σε ένα κτήριο με τέσσερις διαφορετικές προσόψεις, στο οποίο δεσπόζει η ποικιλία χωρίς την απώλεια της ενότητας, ενώ στα Προπύλαια γίνεται συγκερασμός του δωρικού και του ιωνικού ρυθμού και αξιοποίηση της μεγάλης υψομετρικής διαφοράς προκειμένου να αναδειχθεί η είσοδος στο ιερό της Αθηνάς, με εξαιρετική μεγαλοπρέπεια.

Αυτό που εντυπωσιάζει στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική είναι η αυτοτέλεια των μελών, δομική και αισθητική. Τα μέρη του ναού γίνονται από ολόσωμα κομμάτια μαρμάρου τα οποία συναρμολογούνται με ακρίβεια μεταξύ τους χωρίς συνδετικό κονίαμα αλλά συγχρόνως μπορούν να σταθούν και ως αυτοδύναμα έργα τέχνης. Τα κιονόκρανα των δύο ρυθμών, τα τρίγλυφα, οι βάσεις των ιωνικών κιόνων και τα γείσα έχουν τις δικές τους αρμονικές σχέσεις. Η ύπαρξη μεμονωμένων δωρικών και ιωνικών κιόνων ως βάθρων αφιερωμάτων στα ελληνικά ιερά αποδεικνύει ότι οι αρχαίοι πίστευαν και επεδίωκαν την αισθητική τους αυτοδυναμία, ανεξαρτήτως της τελικής συνθέσεως.

Αλλά πάντοτε, κατά την αρχαιότητα, τον Μεσαίωνα και την σύγχρονη εποχή ένας από τους παράγοντες εκτιμήσεως και θαυμασμού των μνημείων της Ακροπόλεως ήταν και το πολύτιμο υλικό της εξ ολοκλήρου κατασκευής τους. Δεν υπήρχε τίποτα το ευτελές. Το πεντελικό μάρμαρο, διαφώτιστο και λευκό, επιδεχόταν λεπτομερή λάξευση και στίλβωση ενώ μπορούσε να δώσει ολόσωμα μέλη μήκους οκτώ μέτρων και βάρους 10 τόνων. Ένας δεύτερος παράγων επίσης θαυμασμού ήταν ο απίστευτος κόπος των τεχνιτών, φανερός στις λεπτομέρειες αλλά και στα μεγέθη των έργων, ο οποίος είχε επενδυθεί κατά την κατασκευή τους.

Το τελικό αισθητικό αποτέλεσμα του ιερού της Αθηναϊκής Ακροπόλεως ως συνόλου βασιζόταν στην διαλεκτική σχέση των δύο ρυθμών, στην ποικιλία των μεγεθών και σε ένα μεγάλο αριθμό αφιερωμάτων, εξαιρετικής τέχνης, από τα οποία ελάχιστα έχουν σωθεί, που διακοσμούσαν τόσο το εσωτερικό όσο και τον πέριξ χώρο.

Την αισθητική αξία των μνημείων της Ακροπόλεως πιστοποιεί και επαληθεύει η διαχρονική τους εκτίμηση: Ήδη ο Πλούταρχος, που γράφει για τον Περικλή πέντε αιώνες αργότερα, αφού επαινέσει το κάλλος και την χάρη τους τα χαρακτηρίζει αγέραστα, ανεπηρέαστα από το πέρασμα του χρόνου. Εκφράζει δηλαδή την έννοια του κλασικού όπως την θεωρούμε και σήμερα: Ανεξαρτήτως του πνεύματος ή του γούστου ή της μόδας κάθε εποχής κάποια έργα διατηρούν το κύρος τους, την εκτίμηση της καλλιτεχνικής τους αξίας και την ακτινοβολία τους. Στην ιστορία της Αρχιτεκτονικής έχουμε την άμεση απόδειξη αυτού από την πιστή ή την ελεύθερη μίμηση των αρχαίων ελληνικών μνημείων και μάλιστα των κλασικών κατά την ελληνιστική και την ρωμαϊκή εποχή, κατά την Αναγέννηση στην Ευρώπη και, κυρίως, στα νεώτερα χρόνια από τον 18ο έως τον 20ο αιώνα, με το γενικευμένο φαινόμενο του κλασικισμού στην Ευρώπη και στην Αμερική.

Μια νέα αισθητική, τελείως ξένη προς τις αντιλήψεις των αρχαίων ελλήνων αναπτύχθηκε κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα μέσα από το βλέμμα των ρομαντικών περιηγητών και καλλιτεχνών. Τα ακρωτηριασμένα και ερειπωμένα από τις πυρκαϊές, τις εκρήξεις και τους βανδαλισμούς αρχαία κτήρια, και όχι μόνον της Ακροπόλεως, πλαισιωμένα από άλλα ερείπια και την φυσική βλάστηση έδιναν την εικόνα που έγινε οικεία στην Ευρώπη μέσω της ρομαντικής ζωγραφικής. Η μελαγχολία των ερειπίων εσκίασε την ορθολογική αισθητική ανάλυση της αρχαίας αρχιτεκτονικής, την οποία σήμερα προσεγγίζουμε με την βοήθεια των αρχαιολογικών μελετών που επιτρέπουν σωστές αναπαραστάσεις της. Κατάλοιπο του ρομαντισμού είναι σήμερα το αίτημα της διατήρησης του ερειπιώδους χαρακτήρος των μνημείων, για το οποίο θα ξαναγίνει λόγος.

Μετά την αισθητική επιχειρούμε να προσεγγίσουμε τα μνημεία της Ακροπόλεως ως φορείς ιστορικών τεκμηρίων.

Η αμφίδρομη σχέση αρχαίων γραπτών κειμένων και αρχαιολογικών διαπιστώσεων, έκανε πάντοτε τα αρχιτεκτονικά μνημεία πολύτιμες πηγές ιστορικών πληροφοριών. Ας αντιπαρέλθουμε τις τρέχουσες ιδέες απαξίωσης όλης της παλαιότερης ιστοριογραφίας και ας στραφούμε στα απτά, τα υλικά τεκμήρια που προσφέρουν τα ερείπια πάνω στον Βράχο.

Πράγματι, οι ναοί και τα Προπύλαια με την ποιότητα και με το μέγεθός τους είναι τα πολυτιμότερα τεκμήρια της πόλεως κράτους των Αθηνών κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. κατά την εποχή δηλαδή που ο αρχαίος κόσμος ζούσε την πιο ελεύθερη, παραγωγική σε ιδέες και ευνομούμενη, δημοκρατική πολιτεία. Από τα λόγια του Πλουτάρχου εννοούμε ότι η Ακρόπολη τότε ήταν ένα εργοτάξιο στο

οποίο, με την άμεση ή την έμμεση συμμετοχή των κατοίκων της πόλεως, πραγματοποιήθηκαν κορυφαία για όλη την αρχαιότητα καλλιτεχνικά και τεχνολογικά έργα.

Η ύπαρξη και μόνον των μνημείων απαντά στα καίρια ερωτήματα γιατί και πως οι Αθηναίοι θέλησαν να τα κατασκευάσουν.

Πριν από όλα τα έκτισαν για την προστάτιδα Θεά. Ήταν αφιερώματα της πόλεως σε μια εποχή που το θρησκευτικό συναίσθημα ήταν ακόμα πολύ ζωηρό και αποτελούσε στοιχείο της κοινωνικής συνοχής της πόλεως. Ως αφιέρωμα στο θεϊόν το κτήριο έπρεπε να είναι τέλειο, να μην έχει τίποτα το ευτελές. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λάξευση του μαρμάρου ήταν άψογη ακόμα και σε σημεία τελείως αφανή, όπως το πίσω μέρος των αγαλμάτων στα αετώματα των ναών. Δεν υπήρχε περίπτωση να εξαπατήσει κανείς την θεά προσφέροντας ατελή ή άσχημα αφιερώματα. Την θρησκευτική σημασία των κτηρίων της Ακροπόλεως την αντιλαμβανόμεθα και σε κείμενα στα οποία οι Αθηναίοι ανεγνώριζαν τα παριστανόμενα από τα γλυπτά πρόσωπα της μυθολογίας ενώ τα αγνοούσαν ως έργα τέχνης, όπως και πολύ αργότερα όταν ο περιηγητής Πausanias έγραφε για τα ιερά της Ελλάδος έδινε πολύ περισσότερη σημασία στους μύθους και τις τοπικές λατρείες παρά στα έργα τέχνης καθ' αυτά.

Έκτισαν επίσης τους ναούς για το γόητρο και την προβολή της πόλεως-κράτους, σε ανταγωνισμό προς τις άλλες πόλεις, ανταγωνισμό που διακρίνεται και στα αφιερώματά τους, στα πανελλήνια ιερά. Για την προβολή τους τα αρχιτεκτονικά έργα έπρεπε να είναι μεγαλοπρεπή, πλούσια και περίοπτα. Ένας ύμνος προς την πόλη ήταν και η ζωφόρος του Παρθενώνος, στην οποία αντί του συνηθισμένου θέματος του αγώνος έχουμε την απεικόνιση της λατρείας του συνόλου των πολιτών προς την πολιούχο θεά. Όταν τέλος ο Περικλής ισχυριζόταν ότι η Αθήνα έγινε της Ελλάδος παιδευσις, ασφαλώς εννοούσε την υπεροχή της και στις τέχνες, στην αρχιτεκτονική και την γλυπτική.

Τέλος οι αρχαίοι έκτιζαν για την αιωνιότητα. Είναι τόσο μεγάλη η τελειότητα των κατασκευών από μάρμαρο, ώστε είναι βέβαιο ότι τα μνημεία της Ακροπόλεως των Αθηνών θα έφθαναν άθικτα στις μέρες μας αν δεν υπήρχαν ανθρώπινες καταστρεπτικές επεμβάσεις. Πράγματι, η ακρίβεια της εφαρμογής βαρυτάτων μελών με πάχος των μεταξύ τους αρμών δύο ή τριών δεκάτων του χιλιοστού του μέτρου, μας καταπλήσσει ακόμα και σήμερα. Ισχύει το λεγόμενο από τον Ηράκλειτο «Αρμονία αφανής φανερός κρέσσων» δηλαδή είναι καλύτερα οι μεταξύ των μελών αρμοί να είναι τελείως αφανείς. Γίνονται έτσι τα αθηναϊκά μνημεία τα τεκμήρια και της πολύ υψηλής τεχνολογίας στην οποία είχαν φθάσει οι έλληνες τεχνίτες κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα.

Την αξία τους επαυξάνουν λεπτομέρειες της αρχικής κατασκευής, τα τεκμήρια για την μεταγενέστερη ιστορία τους αλλά και για τις τύχες της πόλεως των Αθηνών επί είκοσι αιώνες. Έτσι, οι ανεπεξέργαστες επιφάνειες του στυλοβάτη και οι αγκώνες των τοίχων των Προπυλαίων μαρτυρούν την διακοπή των έργων λόγω οικονομιών με την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου ενώ τα ίχνη των στηριγμάτων στα επιστύλια του Παρθενώνος μαρτυρούν τις ασπίδες που αφιέρωσε ο Αλέξανδρος στην Αθηνά από τα βάθη της Ασίας. Τα ιστορικά γεγονότα που έπονται έχουν αφήσει ανεξίτηλα πάνω στο σώμα των μνημείων μεγάλες ή μικρές καταστροφές, ζημιές από κακές χρήσεις, τραύματα από πολεμικές συγκρούσεις, άφθονα ίχνη βανδαλισμού, υπόλοιπα λεηλασιών και κακών επισκευών, κάθε είδους τεκμήρια δηλαδή τα οποία είναι συνήθως ερμηνεύσιμα. Έχουν επίσης αφήσει επιγραφές και χαράγματα, απλές μνείες γεγονότων πολύ χρήσιμες ως ιστορικές μαρτυρίες.

Μεγάλη σημασία ως αξία έχει για την αρχιτεκτονική η χρήση κάθε κτηρίου και η λειτουργικότητα, η προσαρμογή του δηλαδή στις χρήσεις που στέγαζε. Στα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας είναι προφανές ότι οι αρχικές χρήσεις έχουν εκλείψει και σήμερα απομένει μόνον ο παθητικός ρόλος τους, ως εκθεμάτων. Η διαχρονική θεώρηση του ζητήματος, ειδικότερα για την Ακρόπολη, παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί από την αρχαιότητα έως σήμερα τα μνημεία της άλλαξαν χρήσεις, ανταποκρινόμενα σε κατά καιρούς ανάγκες. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ο πολιτισμός των διαχειριστών των μνημείων κρίνεται τώρα από τον τρόπο με τον οποίο τα χρησιμοποίησαν και ενίοτε τα προσάρμοσαν με άλλες λειτουργίες σε διάφορες ιστορικές περιόδους.

Η ίδια η Ακρόπολη ήταν αρχικώς ένα οχυρό τμήμα του άστεως, αργότερα έγινε το ιερό της Αθηνάς και επανήλθε ως απόρθητο κάστρο κατά τον Μεσαίωνα και τους νεώτερους χρόνους. Την λειτουργία του Παρθενώνος ως κορυφαίου αφιερώματος στην πολιούχο θεά την διαδέχθηκε η χρήση του ως ορθόδοξης και αργότερα καθολικής εκκλησίας. Ακολούθησε η μετατροπή του σε Οθωμανικό τέμενος και η χρήση του ως πυριτιδαποθήκης με ολέθρια αποτελέσματα το 1687. Μετά την τότε ερείπωσή του χρησίμευε στους Τούρκους ως λατομείο μαρμάρων, έως το 1830. Το Ερέχθειο, αρχικώς ναός, έγινε εκκλησία από τον 6ο αιώνα και κατοικία του Τούρκου διοικητή του φρουρίου έως την απελευθέρωση. Στα Προπύλαια, την μεγαλοπρεπή είσοδο του ιερού κατά την αρχαιότητα, η βόρεια πτέρυξ ήταν επίσημος χώρος υποδοχής και συνεστίασεως της πόλεως-κράτους. Αργότερα, επί ρωμαιοκρατίας, ο ίδιος χώρος στέγαζε την πινακοθήκη με έργα ζωγραφικής. Σε συνέχεια, στους μέσους βυζαντινούς χρόνους τα Προπύλαια διασκευάστηκαν σε επισκοπικό μέγαρο και κατά την Φραγκοκρατία σε πολυτελές ανάκτορο. Η χρήση τους στην Τουρκοκρατία ως πυριτιδαποθήκη είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση μεγάλου τμήματός τους μετά από έκρηξη. Τελικώς, συμβατές

χρήσεις και ήπιες επισκευές δέχθηκαν τα αρχαία μνημεία μόνον όσο διαχειριστές τους ήταν οι ορθόδοξοι αθηναίοι υπό την Βυζαντινή διοίκηση.

Σήμερα, τόσο τα ίδια τα μνημεία όσο και τα γλυπτά τους που στεγάζονται σε μουσεία έχουν γίνει πολιτιστικά εκθέματα. Δέχονται κάθε χρόνο ένα πολύ μεγάλο αριθμό επισκεπτών οι οποίοι αναλόγως με την παιδεία και την ευαισθησία τους κατανοούν την καλλιτεχνική και την ιστορική τους αξία, διαμορφώνουν κριτήρια για την δική τους αισθητική και βιώνουν τον χώρο στον οποίο κάποτε άνθησε ο ελληνικός πολιτισμός. Συνήθης είναι η κατηγορία ότι η αποκατάσταση και η προβολή των μνημείων από το κράτος έχει σκοπό την σύγχρονη αγοραία χρήση τους, δηλαδή την τουριστική εκμετάλλευση της αρχιτεκτονικής και της καλλιτεχνικής κληρονομιάς. Αλλά ο περιηγητισμός, που έχει βαθιές ευρωπαϊκές ρίζες, σχετίζεται αμέσως με την γενική παιδεία και για πλείστους ανθρώπους είναι μία μεγάλη ευκαιρία επικοινωνίας με ότι σώζεται από ένα μεγάλο πολιτισμό και μάλιστα, προκειμένου περί των εικαστικών τεχνών, χωρίς υποχρεωτική γνώση της αρχαίας γλώσσας.

Τα θέματα του περιβάλλοντος απασχολούν τον σύγχρονο κόσμο συνεχώς και περισσότερο. Εδώ μας ενδιαφέρει το κτισμένο περιβάλλον και μάλιστα η σχέση της Ακροπόλεως με το φυσικό και το αστικό τοπίο, αυτό που αποκαλούν τώρα «πολιτιστικό τοπίο» (cultural landscape) των Αθηνών.

Για να αναλυθεί η περιβαλλοντολογική αξία των αρχιτεκτονικών μνημείων προτείνεται η εξέταση, αφ' ενός του τοπίου ως τόπου (απτού, συγκεκριμένου αλλά και επιδεχόμενου αλλαγές) και αφ' ετέρου ως του πνεύματος του τόπου (όπως αυτό αποκρυσταλλώθηκε μέσω λογοτεχνίας, τέχνης, επιστημονικών κειμένων και δυναμικής ιστορικής φορτίσεως). Και ως προς το πρώτο η Αθήνα θα ήταν αδιανόητη χωρίς την Ακρόπολη και τους πέριξ λόφους, οι οποίοι ευτυχώς διέφυγαν την οικοδόμηση κατά τα νεώτερα χρόνια. Ως προς το πνεύμα του τόπου, τα μνημεία της Ακροπόλεως θα παρέμεναν ανεμνήνευτα χωρίς την γνώση του πολιτισμού των Αθηνών κατά τον 5ο π.Χ. αιώνα. Την άμεση σχέση της αρχιτεκτονικής και των γραμμών του τοπίου, όπως αυτά ήταν κατά την Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα έχουν επανειλημένως επισημάνει διάφοροι αισθητές και ιδιαιτέρως ο Δημήτρης Πικιώνης. Σε αυτόν οφείλομε και ένα μοναδικό έργο σύγχρονης αρχιτεκτονικής τοπίου, την διαμόρφωση των υπαιθρίων χώρων στην πλευρά νοτιώς του Βράχου και στον λόφο των Μουσών, έργο υποδειγματικό σεβασμού του τόπου και του πνεύματος του τόπου.

Το άμεσο περιβάλλον των μνημείων επί του Βράχου δεν έχει διατηρήσει σχεδόν τίποτα από την λεγόμενη ιστορική διαστρωμάτωση του παρελθόντος του. Μετά την Επανάσταση οι αρχαιολόγοι του κλασικισμού εφάρμοσαν μια γενική κάθαρση, αφανίζοντας οτιδήποτε είχε εκεί κτισθεί μετά τον

5ο π.Χ. αιώνα. Στην φανερή αντίθεση των όποιων ιστορικών αξιών που διατηρούσαν τα κατάλοιπα των βυζαντινών και των οθωμανικών κτισμάτων σε σχέση με τις καλλιτεχνικές αξίες των αρχαίων κλασικών μνημείων, επεκράτησαν οι δεύτερες. Σήμερα στην Ακρόπολη μοναδικά κατάλοιπα των μετά την κλασική περίοδο κτισμάτων είναι τα ερείπια ενός ναΐσκου προς τιμήν του Αυγούστου και της Ρώμης καθώς και ένα τμήμα του κωδωνοστασίου του χριστιανικού Παρθενώνος.

Ας έλθομε τώρα στα σύγχρονα θέματα, δηλαδή στις μακροχρόνιες προσπάθειες συντηρήσεως, αποκαταστάσεως και προβολής των αθηναϊκών μνημείων.

Είναι γνωστό αλλά έγινε φανερό και από τα προηγούμενα ότι στην Ελλάδα που αναγεννήθηκε ως κράτος μετά το 1821, επεκράτησε (ίσως και μέχρις υπερβολής) υπερηφάνεια και τιμή για το απώτερο παρελθόν της, δηλαδή για την κλασική αρχαιότητα. Τα Αθηναϊκά μνημεία έγιναν εθνικά σύμβολα και το διεθνές κλίμα υποβοήθησε συναισθηματικές αξίες γι' αυτά, οι οποίες δημιουργήθηκαν τάχιστα μεταξύ των νεοελλήνων. Πάνω στον Βράχο, μετά την λεηλασία μεγάλου μέρους των γλυπτών από τον Elgin και μετά τις πολιορκίες και τις μάχες για το κάστρο των Αθηνών, τα μνημεία ήταν σε πολύ κακή κατάσταση και επρόβαλλαν ανάμεσα στα άμορφα ερείπια των σπιτιών της τουρκικής φρουράς.

Οι μεγάλες καταστροφές είχαν βεβαίως προηγηθεί. Ο Παρθενών μετά την έκρηξη του 1687 ήταν ένα ανοικτό ερείπιο με μεγάλο μέρος του σηκού και των πλαγίων κιονοστοιχιών κατεστραμμένο. Τα Προπύλαια επίσης είχαν χάσει σχεδόν ολόκληρη την δυτική τους πρόσοψη και μεγάλα τμήματα του κτηρίου κείτονταν στο έδαφος. Από το Ερέχθειο ο Έλγιν είχε πάρει μια από τις Καρνάτιδες και ένα ολόκληρο κίονα της ανατολικής προστάσεως. Τέλος ο μικρός ναός της Αθηνάς Νίκης είχε διαλυθεί εξ ολοκλήρου και τα μέλη του είχαν κτισθεί στα οχυρώματα που ανήγειραν οι Τούρκοι κατά τον 17ο αιώνα.

Για την κάθαρση που επακολούθησε, από το 1830 και μετά, έγινε ήδη λόγος. Το εθνικό αίτημα που εξέφραζαν οι νέοι διαχειριστές της Ακροπόλεως, Έλληνες με συμβούλους Ευρωπαίους, είναι τα μνημεία να συντηρηθούν και κατά το δυνατόν να αναδειχθούν. Και ναι μεν υπήρχε μεγάλος ενθουσιασμός προς αυτό το αίτημα, έλειπαν όμως τόσο οι θεωρητικές γνώσεις όσο και τα οικονομικά μέσα για την πραγμάτωσή του.

Κυρίως σε σχέση με τις θεωρητικές ιδέες αλλά και με τους τρόπους επεμβάσεως στα Αθηναϊκά μνημεία, μπορεί να διακρίνει κατά το διάστημα 1838 έως σήμερα, τρεις περιόδους εργασιών.

Από δεξιά: ο Μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, κ.κ. Χρυσόστομος Β',
ο Αντιπρόεδρος Ακαδημαϊκών Υποθέσεων, κ. Αθανάσιος Γαγάτσης,
ο Αντιπρόεδρος Διεθνών Σχέσεων, Οικονομικών και Διοίκησης, κ. Μάριος Μαυρονικόλας,
ο Πρόεδρος του Πανεπιστημίου Κύπρου, κ. Χάρης Χαραλάμπους,
ο Πρόεδρος του Πανεπιστημίου Κύπρου, κ. Κωνσταντίνος Χριστοφίδης,
η κ. Κορνηλία Χατζηασλάνη - Μπούρα και η οικογένεια Λεβέντη

8n

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

Κατά την πρώτη περίοδο πραγματοποιούνται ανασκαφές και γενικεύονται οι καθαρισμοί από τα νεωτερικά ερείπια καθώς και οι κατεδαφίσεις. Αυτές απελευθέρωσαν τον χώρο από τις νεώτερες κατασκευές (όπως τις οθωμανικές οχυρώσεις μπροστά από τα Προπύλαια) αλλά και κατέστρεψαν μεσαιωνικά μνημεία με σημαντικό ιστορικό και επιστημονικό ενδιαφέρον, όπως την μεγάλη βυζαντινή δεξαμενή, ότι απέμενε από τα βυζαντινά τείχη και τμήματα της ανωδομής του Φραγκικού ανακτόρου των Προπυλαίων.

Την διατύπωση των πρώτων θεωρητικών αρχών διαχείρισης των αρχαιοτήτων έκανε ήδη το 1837 ο κορυφαίος τότε αρχιτέκτων του κλασικισμού, Leo von Klenze, πρακτικός και οργανωτικός αλλά και θιασώτης της γραφικότητας των αρχαίων. Η πρώτη αυτή περίοδος μπορεί να χαρακτηριστεί πρόεπιστημονική και αυτοσχεδιαστική. Ο Γερμανός αρχαιολόγος Ross μαζί με τον επίσης κορυφαίο αρχιτέκτονα Χριστιανό Hansen πραγματοποίησαν τότε βιαστικά την πρώτη αναστήλωση στην Ακρόπολη του ναού της Αθηνάς Νίκης, του οποίου τα αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν σχεδόν όλα κατά τις κατεδαφίσεις ενώ οι Έλληνες Πιττάκης και Ραγκαβής έκαναν αυτοσχέδιες στηρίξεις και ανατάξεις μελών στα Προπύλαια και τον Παρθενώνα. Το έργο όλων αυτών ήταν όμως σημαντικό, δεδομένου ότι σταμάτησαν τις διαρπαγές του υλικού, συγκέντρωσαν τα κατακείμενα όμοια αρχιτεκτονικά μέλη των μνημείων και άρχισαν να δίνουν μια σαφή εικόνα στον αρχαιολογικό χώρο.

Κατά την επόμενη περίοδο, 1863 – 1909 οργανώνεται η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία και οι εργασίες γίνονται περισσότερο συστηματικές, ιεραρχούνται αναλόγως των αναγκών και διακηρύσσεται η εθνική ανάγκη διασώσεως της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Τότε οργανώθηκαν τα πρώτα μουσεία και οι αρχαιολογικοί χώροι και, για πρώτη φορά γίνεται αφ' ενός κάποια τεκμηρίωση προ των επεμβάσεων και αφ' ετέρου έρευνα για τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν. Την εκτέλεση των έργων αναλαμβάνει η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Στο Ερέχθειον έγινε μια πρώτη αποκατάσταση της προστάσεως των Καρυατίδων με αντίγραφο που εστάλει από το Βρετανικό Μουσείο και η αναστήλωση μέρους της βόρειας προστάσεως του ναού. Στον Παρθενώνα πραγματοποιήθηκαν σοβαρές επεμβάσεις στον ετοιμόρροπο οπισθόναο και στερεώθηκε με ένα ακαλαίσθητο τόξο το υπέρθυρο της δυτικής θύρας του ναού. Μια διεθνής επιτροπή με εισηγητή τον νομομηχανικό Νικόλαο Μπαλάνο εργάστηκε μεταξύ 1901 και 1903 προκειμένου να μελετήσει το σύνολο των προβλημάτων των μνημείων της Ακροπόλεως και να προτείνει τις λύσεις τους.

Τα μεγάλα και εντυπωσιακά έργα στα Προπύλαια και τους ναούς της Ακροπόλεως έγιναν μεταξύ 1909 και 1939 με πρωτοβουλία και ευθύνη του μηχανικού Νικολάου Μπαλάνου. Στόχο δεν είχε τόσο την συντήρηση όσο την αναστήλωση, την ένταξη δηλαδή αρχιτεκτονικών μελών που κείτονταν στο

έδαφος, στα αρχαία μνημεία. Επεδίωκε αφ' ενός να αναβαθμίσει τις καλλιτεχνικές τους αξίες προσεγγίζοντας την αρχαία μορφή τους και αφ' ετέρου να βελτιώσει την αναγνωσιμότητα, δηλαδή την ευρύτερη κατανόηση της αρχιτεκτονικής τους.

Τον στόχο αυτόν ο Ν. Μπαλάνος τον επέτυχε και γνώρισε τότε την γενική επιδοκιμασία επεμβαίνοντας δραστικά σε όλα τα μνημεία του βράχου. Έχοντας όμως ως γνώμονα μόνον τις καλλιτεχνικές αξίες και λαμβάνοντας μόνος του κρίσιμες αποφάσεις έκανε μεγάλα λάθη που έγιναν κατανοητά 35 χρόνια μετά τον θάνατό του και αποτέλεσαν την κύρια αιτία των σημερινών προβλημάτων.

Για να επιτύχει την στερέωση και την στατική επάρκεια των μνημείων έκανε γενική χρήση σιδηρών στοιχείων, δοκών και συνδέσμων, που ενσωμάτωσε στα αρχιτεκτονικά μέλη απολαξεύοντας βαθειές αύλακες σε αυτά, παραβλέποντας τις αρχαιολογικές τους αξίες. Δεν εδίσταζε άλλωστε να παραποθετεί όμοια αρχιτεκτονικά μέλη και να παραμελεί την φροντίδα τεκμηρίωσης των όποιων αλλαγών προέκυπταν.

Ο Νικόλαος Μπαλάνος αναστήλωσε τους πλαγίους τοίχους και τις μαρμάρινες οροφές της βορείας και της νοτίας προστάσεως του Ερεχθείου. Επίσης, την εξακίονια ανατολική πρόσταση και τμήμα της μαρμάρινης οροφής του κεντρικού χώρου των Προπυλαίων καθώς και τον ναό της Νίκης αφού τον αποσυναρμολόγησε πλήρως. Στον Παρθενώνα πραγματοποίησε στερεώσεις με γενική χρήση σιδηρών στοιχείων στις δύο στενές πλευρές του ναού και αναστήλωσε οκτώ κίονες της βορείας πλευράς του δημιουργώντας μια μεγαλοπρεπή και αμέσως κατανοητή γενική μορφή του μνημείου.

Ο Αναστάσιος Ορλάνδος, καθηγητής του Πολυτεχνείου, ακαδημαϊκός και μεγάλος γνώστης των ελληνικών μνημείων, είχε πλήρη πρωτοβουλία κατά το διάστημα 1935 έως 1965. Σε αυτόν οφείλεται η αναστήλωση της νοτίας πτέρυγος των Προπυλαίων, η ολοκλήρωση της αναστηλώσεως του ναού της Αθηνάς Νίκης και μικρότερης σημασίας επεμβάσεις στον Παρθενώνα.

Η αλόγιστη χρήση σιδήρου καιτσιμέντου στις εκτεταμένες αναστηλώσεις του Ν. Μπαλάνου υπήρξε καταστρεπτική για τα μνημεία της Ακροπόλεως. Η οξείδωση των δοκών και των συνδέσμων και η συνακόλουθη διόγκωσή τους προκάλεσε εκτεταμένες θραύσεις στα αρχαία μάρμαρα και επικίνδυνη ετοιμορροπία σε τμήματα όπως στην πρόσταση των Καρυατίδων του Ερεχθείου. Κατά την δεκαετία του '60 έγινε επίσης αισθητή και συνεχώς επιβαρυνόμενη η ρύπανση της ατμόσφαιρας των Αθηνών

με πολύ δυσμενή αποτελέσματα στις επιφάνειες του μαρμάρου, ιδίως των γλυπτών και των επιγραφών που έμεναν στο ύπαιθρον.

Όλα αυτά προκάλεσαν ζοηρή ανησυχία στους Έλληνες αρχαιολόγους αλλά και στους κύκλους της UNESCO που έστειλαν στην Αθήνα μια επιτροπή ειδικών να εξετάσει το ζήτημα. Μετά την πτώση της Δικτατορίας, με πρωτοβουλία του τότε πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, δημιουργήθηκε την άνοιξη του 1975 η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως στην διάθεση της οποίας τέθηκαν τα οικονομικά μέσα για την μελέτη και την εκτέλεση των απαραίτητων σωστικών μέτρων.

Με την υποστήριξη του Υπουργού Πολιτισμού Κωνσταντίνου Τρυπάνη (ομότιμου καθηγητή στην Οξφόρδη, διανοούμενου και ποιητή) η Επιτροπή άρχισε την δραστηριότητά της με την συγκρότηση ενός Τεχνικού Γραφείου από νέους αρχιτέκτονες, μηχανικούς και αρχαιολόγους το οποίο εγκαταστάθηκε στην Ακρόπολη και αφιερώθηκε στην μελέτη των προβλημάτων της.

Με κριτήριο τον απειλούντα κίνδυνο ορίστηκε η προτεραιότητα των προγραμμάτων στα οποία χωρίστηκε το σύνολο του έργου και άρχισε η συστηματική τεκμηρίωση, μετρήσεις, σχεδιάσεις, φωτογραφήσεις και σύνταξη αναλυτικών εκθέσεων για την παθολογία των μνημείων. Αμέσως διαπιστώθηκε ότι ήταν απαραίτητη η αποσυναρμολόγηση όλων των μερών των μνημείων τα οποία είχε αναστηλώσει ο Ν. Μπαλάνος, η αφαίρεση όλων των σκουριασμένων σιδηρών στοιχείων που είχε προσθέσει και η επανασυναρμολόγηση με την βοήθεια φορέων από ανοξειδωτο μέταλλο. Διαπιστώθηκε όμως επίσης ότι οι θραύσεις των αρχαίων μελών (που ενίοτε δεν διακρίνονταν) ήταν πολύ περισσότερες από τις οφειλόμενες στις αστοχίες του Μπαλάνου και είχαν προκύψει από τις πυρκαϊές, την έκρηξη του 1687 και τους βομβαρδισμούς που υπέστησαν τα μνημεία σε παλαιότερες εποχές. Υποχρεωτικά προχωρήσαμε έτσι σε μια διαδικασία συγκολλήσεων των θραυσμάτων και ενίοτε συμπληρώσεων με νέο μάρμαρο, η οποία αποδείχθηκε χρονοβόρος και δαπανηρή.

Μετά από ειδικές έρευνες και ατελείωτες θεωρητικές συζητήσεις έγινε φανερό ότι μοναδική λύση για την σωτηρία των γλυπτών από την ρύπανση της ατμοσφαιρας ήταν η απόσπαση από τα μνημεία, η έκθεσή τους σε κλειστό χώρο και η αντικατάστασή τους με ακριβή αντίγραφα από τεχνητό λίθο. Οι Καρυατίδες του Ερεχθείου, οι μετόπες και η δυτική ζωφόρος του Παρθενώνα καθώς και η ζωφόρος του ναού της Αθηνάς Νίκης βρίσκονται ήδη στο νέο Μουσείο Ακροπόλεως, και τα αντίγραφα έχουν τοποθετηθεί.

Η πρόθεση να αναβαθμισθούν τα μνημεία από αισθητικής πλευράς αλλά και να διασωθούν και να διατηρηθούν τα κατακείμενα στο έδαφος αρχιτεκτονικά τους μέλη, οδήγησε την Επιτροπή σε περιορισμένης κλίμακος αναστηλώσεις με γνώμονα πάντοτε τη διατήρηση της υφισταμένης γενικής μορφής και του χαρακτήρος τους ως ερειπίων, με την προσθήκη όσον το δυνατόν λιγότερων συμπληρωμάτων από νέο μάρμαρο.

Οι σπουδαιότερες από τις αναστηλωτικές ενέργειες είναι: Της εσωτερικής ανατολικής προστάσεως του Παρθενώνος, τμήματος της μαρμαρίνης οροφής των Προπυλαίων και της ανατολικής προστάσεως του Ερεχθείου με την ένταξη ακριβούς αντιγράφου του κίονος που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο. Περιλαμβάνουν επίσης την αποσυναρμολόγηση και την τρίτη κατά σειρά αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης. Σήμερα, τα προγράμματα που εκτελούνται στην Ακρόπολη είναι αυτά της δυτικής όψεως του Παρθενώνος (που έχουν σωστικό χαρακτήρα) και των πλαγίων τοίχων του σηκού του, τα οποία είναι εν μέρει αναστηλωτικά.

Εκτενώς έγινε ήδη λόγος για τις αξίες που αναγνωρίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες στα μνημεία. Αυτό έγινε για να φανεί η άμεση αντιστοιχία των αξιών αυτών με τις αρχές που εξ αρχής διατυπώθηκαν από την Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως και οι οποίες τηρούνται απαρεγκλίτως έως σήμερα. Σεβόμενοι τις καλλιτεχνικές αξίες διατηρούμε όχι μόνον τις αρχαίες μορφές στα οποία λίγα συμπληρώματα που είναι απαραίτητα αλλά και την δομική αυτοτέλεια των αρχιτεκτονικών μελών. Σεβόμενοι τις ιστορικές και τις επιστημονικές αξίες κατ' ουδένα τρόπο δεν απολαξέουμε τα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη γιατί εφαρμόζουμε σχολαστική τεκμηρίωση και επίσης σχολαστικές μεθόδους τέλειας εφαρμογής των συμπληρωμάτων στις αρχαίες επιφάνειες θραύσεως. Σεβόμενοι την αυθεντικότητα του συνόλου περιορίζουμε κατά το δυνατόν την προσθήκη νέου μαρμάρου στα μνημεία και διατηρούμε τον ερειπιώδη χαρακτήρα τους. Σεβόμενοι την χρηστική τους αξία ως εκθεμάτων βελτιώνουμε την «αναγνωσιμότητά» τους. Και το σπουδαιότερο· προκειμένου να είναι δυνατή στο μέλλον η επανόρθωση σφαλμάτων ή η περαιτέρω αναστήλωση εφαρμόζουμε την αρχή της αναστρεψιμότητος, της δυνατότητος δηλαδή να επαναφέρομε τα αρχαία μέλη στην κατάσταση που τα παραλάβαμε.

Η μακροχρόνια εργασία στην Ακρόπολη έφερε εμμέσως και άλλα κέρδη: Η έρευνα στην αρχαία αρχιτεκτονική και στην αρχαιολογία δημιούργησε νέα γνώση που έγινε κοινό κτήμα με δημοσιεύσεις. Η έρευνα στα υλικά και τους τρόπους εργασίας δημιούργησε επίσης νέα γνώση στον τομέα της τεχνολογίας για την συντήρηση και την αποκατάσταση των αρχιτεκτονικών μνημείων, ενώ οι αρχές

και οι τρόποι εργασίας των έργων της Ακροπόλεως βρήκαν εφαρμογή στην αποκατάσταση των άλλων κλασικών μνημείων στην Ελλάδα.

Συνεπώς η Επιτροπή στις σύγχρονες απαιτήσεις, ανέπτυξε ευρύτατη πληροφόρηση ως προς τα έργα της, έχοντας συνείδηση του παγκοσμίου ενδιαφέροντος για την Αθηναϊκή Ακρόπολη. Οργάνωσε πέντε διεθνείς συναντήσεις ειδικών με θέμα τα έργα, πραγματοποίησε πολλές εκδόσεις, δημοσιεύει ετήσιο ενημερωτικό δελτίο για την πρόοδο των έργων και έχει τμήμα εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τα παιδιά σε συνεργασία με την Πρώτη Εφορεία Αρχαιοτήτων και το Νέο Μουσείο. Είναι, τέλος, σε εξέλιξη η ελεύθερη πρόσβαση στην βάση δεδομένων της τεκμηρίωσης, για την άμεση πληροφόρηση όλων των ενδιαφερομένων ερευνητών.

Η Επιτροπή Συντηρήσεως των Μνημείων Ακροπόλεως εργάζεται επί 36 έως τώρα χρόνια για να διασώσει, να διατηρήσει, να αναβαθμίσει και να προβάλλει ένα μοναδικό σε αξίες πολιτιστικό απόθεμα, πολύτιμη αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ελλάδος και του κόσμου. Πρόκειται για μια προσπάθεια συλλογική, μοναδική σε διάρκεια για τα ελληνικά δεδομένα.

*Ομιλία της μουσικοσυνθέτριας
Ενανθίας Ρεμπούτσικα, με θέμα
Μουσική. Η θεία κοινωνία των ηρώων*

Είναι αληθινά μεγάλη μου τιμή που με προσκαλέσατε απόψε εδώ, στην ένατη ετήσια διάλεξη στη μνήμη του Ντίνου Λεβέντη. Σε αυτή την όμορφη και τυραννισμένη πατρίδα που γεννά ποιητές, ήρωες και ιστορία μου δίνεται απόψε η ευκαιρία να μοιραστώ μαζί σας κάποιες σκέψεις για την τέχνη που πάντα ονειρευόμουν να υπηρετήσω: τη μουσική. Σε αυτό το θαυμάσιο νησί του φωτός καλεσμένη σας λοιπόν ήρθα να σας μιλήσω. Να καταθέσω την αγάπη και τη συγκίνηση μου, να σας εξομολογηθώ τις σκέψεις και τα συναισθήματά μου και όλα όσα η μουσική επηρεάζει και καθορίζει καταλυτικά και ζωοφόρα στην κοινωνία.

Η Κύπρος είναι ένα μικρό ευλογημένο καράβι ακουμπισμένο από το χέρι του Θεού στη Μεσόγειο για να δώσει στην ανθρωπότητα το μέτρο του ωραίου. Η Κύπρος είναι ένα γερό καλοτάξιδο σκαρί που έμαθε χιλιάδες χρόνια τώρα να χαίρεται τις καλοσύνες αλλά και να αφηφά τις φουρτούνες...

Όλα τα παραμύθια έχουν μέσα τους μια κρυμμένη μουσική και η Κύπρος είναι πλούσια από φως, πέτρες, θάλασσες, ανθρώπους και αγώνες που έχουν να διηγηθούν παραμύθια. Αληθινά παραμύθια... Για αυτό και η Κύπρος είναι γεμάτη από μουσική. Αληθινή μουσική...

Από εκείνη τη μουσική που με την αλήθεια της θα δίνει παντοτινά και πανανθρώπινα πρόσωπο στα συναισθήματα, που θα φέγγει λυτρωτικά την ενότητα, που θα μας θυμίζει το μέγεθος της αρμονίας του σύμπαντος, που θα μαρτυράει την αρχή της ύπαρξης και θα αποτελεί, όσο υπάρχει ζωή, την κορυφαία έκφραση της ψυχής.

Τη μουσική που αποτελεί αναμφισβήτητη την ιστορία των ανθρώπινων κοινωνιών... Και αυτό γιατί όλοι και το ξέρουμε και το νοιώθουμε... ο γαλαξίας της μουσικής είναι το μέγα, της καρδιάς, μυστήριον...

Πρώτα-πρώτα θα ήθελα να σας πω δυο λόγια για μένα. Δέθηκα με το παρελθόν σαν σταγόνα που πέφτει μες στην θάλασσα... Από τις τέσσερις εποχές διάλεξα να έρθω στον κόσμο τούτο, φθινόπωρο. Ήταν μια βροχερή νύχτα του Νοέμβρη με τον πατέρα μου επάνω στην καμπίνα του σινεμά να προβάλλει την ταινία της ημέρας και τη μητέρα μου κάτω στο ταμείο έγκυο να περιμένει υπομονετικά τον ερχομό μου. Προτού πέσουν οι τίτλοι τέλους της ταινίας εκείνης της βραδιάς έφυγε με τους πόνους της γέννας για το σπίτι της μαμής και μετά από λίγη ώρα ήρθα αδιαμαρτύρητα στην ζωή, σαν το τρίτο από τα τέσσερα παιδιά της οικογένειας!

Δεν ήμουν ούτε καν ενός έτους, όταν ξαναβρέθηκα σε εκείνη την ίδια αίθουσα του σινεμά του πατέρα μου και από τότε θυμάμαι τον εαυτό μου να μεγαλώνει μέσα σε αυτόν, πότε βλέποντας ασπρόμαυρες ταινίες πότε έγχρωμες. Και δεν ήταν μόνο οι ταινίες. Ήταν τα μπουλούκια με τις πρόχειρες αλλά μαγικές για τα μάτια μου παραστάσεις τους, ήταν κι οι караγκιοζοπαίχτες που με τις καλοσηματισμένες σκιές τους με αποκοίμιζαν άπειρα βράδια στις πάνινες καρέκλες και από την άλλη το φωτεινό σπίτι μας με το κουκλοθέατρο του πατέρα, την ψαλτική του, τη ζωγραφική του και το ανοικτό ραδιοφωνάκι όλη μέρα να παίζει, επιτρέποντας να εισβάλλουν στη ζωή μου νότες, φωνές και μικρές τραγουδισμένες ιστορίες, κυρίως αγάπης... κι όμως δεν γίναμε ηθοποιοί, γίναμε μουσικοί... το κουαρτέτο αδελφών Ρεμπούτσικα.

Όλη την παιδική μου ηλικία την έζησα σε δυο παράλληλα σύμπαντα, με τη μουσική πάντα βασικό και κοινό τους ήλιο!

Τη ζωή μου πάντα την έβλεπα και τη βλέπω σαν μια ταινία που γράφω τη μουσική της, σε σκοτεινές αίθουσες με το φως της κινηματογραφικής προβολής. Μια ταινία γεμάτη από μουσικές που με συντρόφευαν όταν ήταν η ώρα να αγαπήσω και να κλάψω, να ενωθώ και να αποχωριστώ. Τυχερή, έτσι θέλω και έτσι αισθάνομαι να λέω τον εαυτό μου μέχρι σήμερα, όταν ένα μουσικό κομμάτι, μια μελωδία με λόγια δίνει ψυχή στο κόσμο μου, ενώνει με τρόπο μαγικό τα γεγονότα και τα πρόσωπα της ζωής μου, ανεξάρτητα από φυλή και γλώσσα και έτσι σιγά-σιγά άρχισε μέσα μου να αναδύεται η ιδέα της μουσικής ως κοινωνίας των λαών. Και κάπως έτσι ξεκίνησαν όλα...

Εν αρχή ην ο ρυθμός, ο ρυθμός της καρδιάς, ο ρυθμός της ανάσας. Έτσι πριν ακόμα μιλήσει εκείνος ο άνθρωπος των σπηλαίων, πριν αρθρώσει την πρώτη του λέξη, δημιούργησε τους πρώτους του ήχους και πολύ αργότερα ένοιωσε την ανάγκη να τους συνοδεύσει με λόγια. Έτσι νομοτελειακά άρχισε να τραγουδάει ...

Δεν είναι τυχαίο που οι Αρχαίοι Έλληνες, με τον ευφάνταστο στοχασμό τους έδιναν θεϊκή προέλευση στη μουσική. Έτσι έπλασαν τις Μούσες, που στην αρχή ήταν θεές του τραγουδιού και κατοπινά της ποίησης και των άλλων τεχνών και επιστημών. Οι Μούσες υπήρξαν κόρες του Δία και της Μνημοσύνης και κατοικούσαν στον Όλυμπο με κύριο μέλημα τους να διασκεδάζουν στα συμπόσια τους θεούς! Όμως, σε κάποια στιγμή άπειρης φιλευσπλαχνίας του, ο Δίας τους έδωσε την άδεια να μοιράσουν τα μυστικά της μουσικής και στους ανθρώπους. Όχι μόνο για την τέρψη των πιστών του, ή με την θεϊκή ιδιοτέλεια μέσω της τέρψης να τον ευγνωμονούν και να θυσιάζουν συχνότερα στη χάρη του, αλλά και κυρίως για να μάθουν στη συνέχεια μέσα από τη μουσική να τον ανακαλύπτουν στην καρδιά και στο μυαλό τους.

Πέρα όμως από τη μυθολογία, η μουσική της Αρχαίας Ελλάδος αποτελεί βασικό στοιχείο ενός πολιτισμού που συνέβαλε άμεσα τις μεταγενέστερες εξελίξεις της μουσικής.

Αντίθετα με τους αρχαίους προγόνους μας, που η λέξη μουσική γι αυτούς σήμαινε την αδιάλειπτη ενότητα ήχου και λόγου, γι' αυτό άλλωστε η αρχαία ελληνική ήταν καθαρά μουσική γλώσσα, γλώσσα τραγουδιστή, στην σημερινή εποχή μουσική σημαίνει η τέχνη των ήχων. Οι μουσικοί φθόγγοι δίνουν τις λεπτές χορδές του συγκινησιακού μας οργάνου, που δεν είναι άλλο από την ψυχή, και έτσι δημιουργούν μέσα μας δονήσεις και, σε εκείνες τις σπάνιες εξαιρετικές στιγμές, ψυχική ανάταση.

Η Ευανθία Ρεμπούτσικα συνοδευόμενη από τους
Πάνο Δημητρακόπουλο στο κανονάκι και Θάνο Σταυρίδη
στο ακορντεόν

9ⁿ

Δ Ι Α Λ Ε Ξ Η Ε Ι Σ Μ Ν Η Μ Η
Ν Τ Ι Ν Ο Υ Λ Ε Β Ε Ν Τ Η

Στα χρόνια της ζωής μου, που συμμετέχω και 'γω σ' αυτή την κοινωνία των λαών παρακολουθώντας πάνω στο σανίδι και κάτω απ' αυτό την καταλυτική επίδρασή της στον κόσμο, έζησα σε απόλυτο βαθμό τους δεσμούς συγγένειας που μπορεί να δημιουργήσει ανάμεσα στους ανθρώπους η τέχνη.

Μόνο και μόνο μέσα απ' την κοινή συμμετοχή σε ένα γνήσιο μουσικό γεγονός, τη στιγμή που η λογική έχει παραδοθεί, μπορεί να συμβεί ένα θαύμα τέτοιο που ολόκληρη η ιστορία των πολιτισμών στην προσπάθεια για ειρήνη και συνεννόηση δεν κατάφερε να δημιουργήσει: μέσα σε μόνο μια στιγμή, ξάφνου, άνθρωποι ολότελα ξένοι μεταξύ τους, συνεπαρμένοι από την μουσική και παραδομένοι απόλυτα σ αυτήν, μπορούν να νοιώσουν καταλυτικά, ότι ανήκουν σε έναν δεύτερο κύκλο οικογένειας. Τα εγχειρίδια της ψαλτικής λένε, στη μουσική μετέχουμε όλοι εξ αδιδάκτου. Η μουσική είναι η γλώσσα της επικοινωνίας των ψυχών και δεν χρειάζεται κανένας να εκπαιδευτεί σ αυτήν. Αυτή τη γλώσσα την ξέρει η ψυχή και τη μιλάει αιώνες πριν...

Η ιστορία της μουσικής είναι αναπόσπαστο τμήμα της ιστορίας του πολιτισμού και της ιστορίας των ανθρώπινων κοινωνιών. Κοινωνίες χωρίστηκαν και ενώθηκαν υπό τη συνοδεία του ήχου της.

Ο κινηματογράφος ξεκίνησε βωβός. Δεν είχε ανάγκη από λόγια. Αρκούσε η μουσική για να εντείνει και να ντύνει την εικόνα. Όταν οι ταινίες απέκτησαν λαλιά... χωρίς τη μουσική ήταν μισές... γιατί απλά δεν αρκούσε η ανθρώπινη ομιλία. Χρειαζόταν και η συγκινησιακή φόρτιση που μόνο η μουσική μπορούσε να υπογραμμίσει και να εκβιάσει...

Η μουσική μπορεί να υπερπηδά τις διαφορές των πολιτισμών, να νικά τις προκαταλήψεις και να ξεπερνά τις θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές.

Η πολιτική χωρίζει ενώ η μουσική ενώνει. Υπάρχει μια διαφορά μεταξύ τέχνης και πολιτικής. Σε μια εποχή, όπως είναι η σημερινή, με τόσα αδιέξοδα και ιδεολογίες που έχουν φθαρεί, όπου ο άνθρωπος αισθάνεται πολλές φορές μόνος μέσα στον κόσμο που ζει, τότε η μουσική μπορεί να παίξει τον δικό της "θεραπευτικό" ρόλο.

Τώρα, περισσότερο από ποτέ, τη χρειαζόμαστε σαν μεσολαβητή να μπει ανάμεσα στις διαφορές μας και να ενώσει τις καρδιές μας. Τώρα, έρχεται η μουσική να ανακτήσει το ρόλο της σαν τη θεία κοινωνία των λαών...ένα από τα μυστήρια...

Η μουσικοσυνθέτρια ολοκλήρωσε την παράστασή της με το μουσικό κομμάτι «Καλοκαιρινή βροχή» προσεγγίζοντας το πλήθος, το οποίο την καταχειροκρότησε.

9ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

Πάντα από εκείνη την εποχή του μικρού ονειροπόλου παιδιού, έβλεπα το γαϊτανάκι να πετάει τις πολύχρωμες κορδέλες του και να με φέρνει πιο κοντά στον άλλο μέσα από ένα μουσικό σκοπό πότε τραγουδώντας και πότε χορεύοντας. Ένοιωθα ότι ένωνε τη δύση με την ανατολή, τον ουρανό του βοριά και του νότου. Τις θάλασσες, τον ήλιο και το φεγγάρι. Μεγαλώνοντας και μαθαίνοντας κατάλαβα ότι ζούσα σε ένα ευλογημένο τόπο, στη θάλασσα της Μεσογείου, που τα πελάγη της ήταν ένα σταυροδρόμι, ένας κοινός δρόμος, ένας κοινός προορισμός πολιτισμού των λαών. Με τη μουσική στην πρωτοκαθεδρία των τεχνών να ακυρώνει αυτό που έχουν ανάγκη τα συμφέροντα: τα σύνορα και τα όρια...

Ένα από τα σημαντικότερα σταυροδρόμια, είναι ο τόπος που βρίσκομαι σήμερα... Μια πιο μακρινή Ελλάδα, αλλά πάντα Ελλάδα. Όχι γιατί μιλάει την ίδια γλώσσα, όχι γιατί έχει την ίδια θρησκεία, ούτε επειδή συνδέεται συχνά με την ίδια ιστορία, αλλά γιατί έχουμε εκτός από το αίμα και την συγγένεια της τέχνης, κυρίως της μουσικής...

Είναι η μόνη αγάπη που με κάνει και νοιώθω αληθινά πλούσια χωρίς να χρειάζομαι τίποτα σπουδαίο, αφού μου έμαθε ότι εγώ ολόκληρη και όλα τα υπάρχοντα μου χωράνε σε μια βαλίτσα... Αρκεί μέσα σ' αυτή τη βαλίτσα να χωράει κι ένα βιολί... Μια βαλίτσα που μου επιτρέπει να συνεχίσω να αναζητώ. Εικόνες. Νέες αφορμές. Νέες συγκινήσεις. Να ταξιδεύω γυρίζοντας τις δικές μου ταινίες, από τόπο σε τόπο, από χώρα σε χώρα, από εμπειρία σε εμπειρία. Και ταυτόχρονα τις ντύνω με μελωδίες, γεμίζω από μελωδίες, ζω απ' τις μελωδίες.

Δεν ξέρω τι θα ήμουν πραγματικά αν δεν μπορούσα να ντύνω την ταινία της ζωής μου με μελωδίες... Και ναι, σε ένα πρόχειρο μικρό απολογισμό ξέρω πια ότι είμαι ευτυχημένη, όσο και ευλογημένη, που νοιώθω ότι όσο αντέχω θα προσπαθώ να μεταλαμπαδεύω τη μουσική, τη θεία κοινωνία των λαών...

Σας ευχαριστώ,
Ευανθία Ρεμπούτσικα

*Ομιλία του Νομπελίστα
Καθηγητή Οικονομίας
του Πανεπιστημίου Κύπρου
Χριστόφορου Πισσαρίδη με θέμα:
Η απασχόληση στην Ευρώπη
μετά την κρίση*

10ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

24 Απριλίου 2013

Εξοχότατε κύριε Πρόεδρε της Κυπριακής Δημοκρατίας, Μακαριότατε, κύριε Πρύτανη και οικογένεια του αειμνήστου Ντίνου Λεβέντη, φίλες και φίλοι.

Μου δίνει ιδιαίτερη χαρά, τιμή θα μπορούσα να πω, που δίνω την αποψινή διάλεξη εις μνήμη του Ντίνου Λεβέντη. Είχα γνωρίσει προσωπικά τον Ντίνο και την σύζυγό του στο Λονδίνο, και είναι από τους ανθρώπους που εκτίμησα ιδιαίτερα, πόσο καλοί, καλοπροαίρετοι, ανοιχτοί και πόσα πολλά έκαναν για την Κύπρο. Μου δίνει ιδιαίτερη χαρά που βλέπω τα παιδιά του εδώ. Ίσως να μην το ξέρουν, αλλά όταν γνώρισα τον Ντίνο ήταν βρέφη κι έτρεχαν γύρω-γύρω, και λυπούμαι που δεν βλέπω την μητέρα τους εδώ, αλλά, απ' ότι ακούω, έχει εγγονάκια στο Λονδίνο και πρέπει να τα προσέξει, όπως κάνουν όλες οι γιαγιάδες. Μαζί με άλλα συναφή θέματα, θα σας μιλήσω απόψε και για αυτό το φαινόμενο και για τις οικονομικές επιπτώσεις αυτής της συνήθειας που έχουμε εμείς οι Έλληνες, να έχουμε δηλαδή τις μητέρες και τις γιαγιάδες να προσέχουν τα παιδιά στο σπίτι.

Το θέμα, το οποίο επέλεξα σήμερα, είναι η απασχόληση στην Ευρώπη μετά την κρίση. Θα μιλήσω για την Ευρώπη σαν σύνολο χρησιμοποιώντας παραδείγματα από διάφορες χώρες. Είναι ένα θέμα το οποίο δεν έχει σχέση με την κρίση που ακόμα περνούμε σήμερα. Νομίζω ακούσαμε πολλά για την κρίση: όπως άκουσα να λέγεται σε μια σατιρική εκπομπή στην τηλεόραση τελευταία: «Μα πού βρέθηκαν όλοι αυτοί οι οικονομολόγοι ξαφνικά στην Κύπρο; Όποτε ανοίξουμε την τηλεόραση βλέπουμε οικονομολόγους να μιλούν για την κρίση».

Οπότεν λέω να σας μιλήσω για το τι γίνεται μετά την κρίση. Είναι ένα θέμα το οποίο έχω μελετήσει αρκετά τα τελευταία δέκα χρόνια τουλάχιστον και έχω μιλήσει και στους Επιτρόπους για τα συμπεράσματα της μελέτης μου. Είναι με ιδιαίτερη χαρά που ανακοινώνω απόψε για πρώτη φορά ότι έχω εξασφαλίσει ένα μεγάλο ερευνητικό έργο από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αξίας 2,2 εκατομμυρίων ευρώ, για να μελετήσω πιο εκτεταμένα αυτό ακριβώς το θέμα. Τα λεφτά θα τα φέρω στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, γιατί πιστεύω πως έχει τις υποδομές και το προσωπικό που θα χρειαστώ. Θα απασχοληθούν κάπου δέκα νέοι και νέες για τα επόμενα πέντε χρόνια. Πιστεύω πως το Πανεπιστήμιο μπορεί να προσφέρει όλα όσα χρειάζονται. Το εισηγηθήκαμε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Έρευνας, τον οργανισμό που είναι υπεύθυνος για αυτά τα ερευνητικά έργα, και μόλις πριν μερικές μέρες πήραμε την έγκριση.

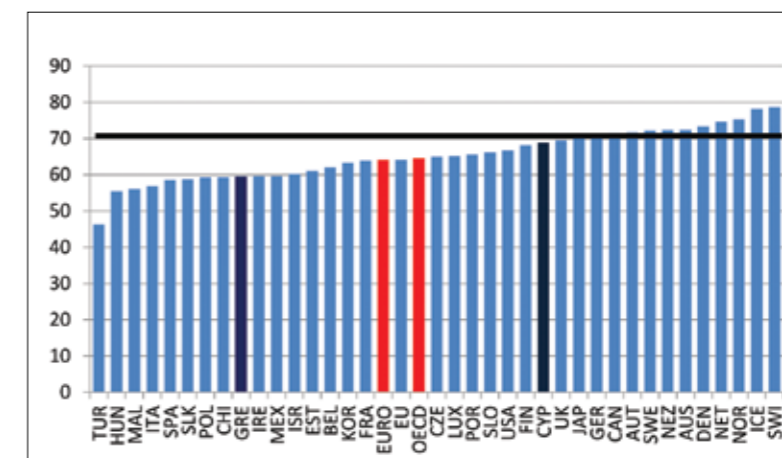
Αυτά που θα σας πω σήμερα είναι υπό μορφή εισαγωγής στο ερευνητικό έργο το οποίο θα διαρκέσει για τα επόμενα πέντε χρόνια. Βασίζεται πάνω στις εργασίες τις οποίες έκαμα τα τελευταία δέκα χρόνια, κυρίως με τη συνάδελφό μου στο London School of Economics, Rachel Ngai. Θα θίξω πέντε θέματα. Το πρώτο είναι οι στρατηγικοί στόχοι στην Ευρώπη για τον 21ο αιώνα πάνω στην απασχόληση. Το δεύτερο θέμα σκέφτηκα αρκετά πριν το συμπεριλάβω και τελικά αποφάσισα να το συμπεριλάβω γιατί η αποψινή διάλεξη είναι μέρος των προγραμμάτων του Πανεπιστημίου. Θέλω να τεκμηριώσω αυτά που θα πω, οπότεν θα μιλήσω για λίγο για τις μεθόδους έρευνας που χρησιμοποιούμε πάνω σε αυτό το θέμα. Μετά θα αναπτύξω λίγο την ιστορία της απασχόλησης. Μετά θα μιλήσω για τις εμπειρίες κρατών στην Ευρώπη και στο τέλος θα μιλήσω για τους πιθανούς κλάδους απασχόλησης στο παρόν και το μέλλον. Δηλαδή, πού μπορούμε να περιμένουμε πως θα δημιουργηθούν οι θέσεις εργασίας εις το μέλλον; Εκεί θα έχω να πω και μερικά πράγματα για την Κύπρο γιατί υπάρχουν στοιχεία τα οποία είναι στην ίδια βάση με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά στοιχεία και έτσι είναι συγκρίσιμα.

Ξεκινούμε με τους στρατηγικούς στόχους της Ευρώπης για τον 21ο αιώνα. Η αγορά εργασίας είναι στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής της Ευρώπης και τους στόχους τους οποίους έχει για το

μέλλον. Η πρώτη στρατηγική συμφωνία που έθεσε κάτω στόχους για την αγορά εργασίας είναι η στρατηγική της Λισαβόνας 2000, η οποία είχε πολλούς στόχους, μεταξύ των οποίων: 70% απασχόληση ατόμων ηλικίας 15 με 64 ετών, 60% απασχόληση γυναικών στις ίδιες ηλικίας και 50% απασχόληση ατόμων 50 έως 64 ετών. Επειδή η αποψινή διάλεξη είναι πάνω στην απασχόληση θα ασχοληθώ μόνο με αυτούς τους στόχους. Π' αυτό να κοιτάξουμε τώρα τις στατιστικές, τί έχει πετύχει η Ευρώπη με αυτή την στρατηγική; Η στρατηγική όπως είχα πει είχε συμφωνηθεί το 2000 και οι στόχοι θα έπρεπε να είχαν επιτευχθεί μέχρι το 2010, μια δεκαετία αργότερα.

Στο πρώτο σχεδιάγραμμα (βλ. **σχεδιάγραμμα 1**) βλέπουμε την απασχόληση όλων των ατόμων ηλικίας 15 με 64 ετών. Όπως βλέπετε ο μέσος όρος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωζώνη και ΟΟΣΑ είναι λίγο πιο πάνω από το 64%, που είναι πολύ πιο πίσω από το απαιτούμενο 70%. Οι χώρες που υστερούν ιδιαίτερα είναι η Τουρκία (που βρίσκεται εδώ εξ' αιτίας της αίτησης που έχει κάνει για να γίνει μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης) με την πιο χαμηλή απασχόληση, κάπου 45% αντί 70%, και ακολουθούν Ουγγαρία, Μάλτα και μετά άλλες χώρες, κυρίως του Νότου. Στη δεξιά μεριά βρίσκονται οι χώρες που έχουν την μεγάλη επιτυχία στην απασχόληση. Οι τρεις πιο μεγάλες δεν ανήκουν καν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ελβετία, Ισλανδία και Νορβηγία, αλλά μετά έχουμε Ολλανδία και Δανία. Η Κύπρος στην γενική απασχόληση έχει καλή απόδοση με ποσοστό πολύ κοντά στο 70%.

Σχεδιάγραμμα 1

Ο Πρύτανης καλωσορίζει το Δήμαρχο Λευκωσίας κ. Κωνσταντίνο Γιωρκάτζη.
Στο βάθος ο Νομπελίστας Καθηγητής Χριστόφορος Πισσαρίδης
με τον Πρόεδρο του Συμβουλίου του Πανεπιστημίου Κύπρου κ. Χάρη Χαραλάμπους

10ⁿ

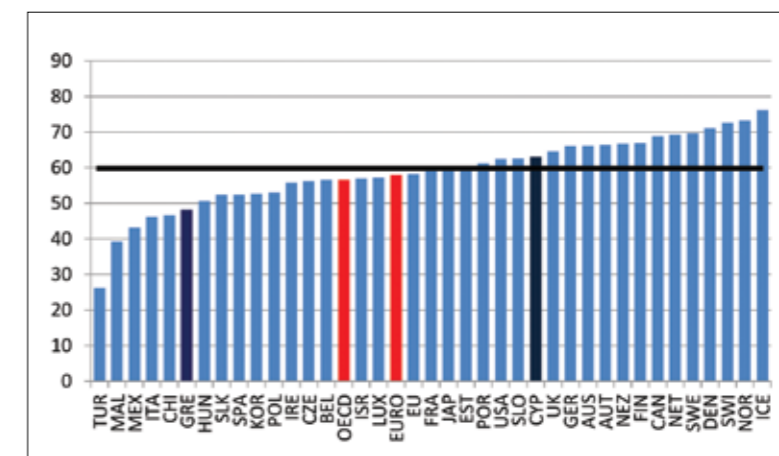
ΔΙΑΔΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

Στο δεύτερο σχεδιάγραμμα (βλ. **σχεδιάγραμμα 2**) βλέπουμε την απασχόληση γυναικών 15 με 64 ετών και βλέπουμε πως και εδώ η Κύπρος ικανοποιεί τα κριτήρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με απασχόληση πάνω από 60%. Οι χώρες με την πιο υψηλή απασχόληση είναι οι σκανδιναβικές χώρες και η Ολλανδία, όπου προσφέρονται πολλές θέσεις μερικής απασχόλησης. Κοντά στη Κύπρο βρίσκονται και η Μεγάλη Βρετανία, Γερμανία και Αυστρία. Ακολουθούν μετά οι αποτυχίες, οι πιο μεγάλες από τις οποίες είναι η Τουρκία και η Μάλτα, και ακολουθούν η Ιταλία, Χιλή, Ελλάδα και Ουγγαρία. Κατά μέσο όρο η απόδοση πάλι είναι κάτω της απαιτούμενης.

Στις ηλικίες 50 ως 64 χρόνων (βλ. **σχεδιάγραμμα 3**) η Ευρωπαϊκή Ένωση ικανοποιεί τον στόχο της Λισαβόνας, η Κύπρος βρίσκεται πάλι πιο πάνω αλλά και πάλι οι σκανδιναβικές χώρες επιτυγχάνουν τα πιο ψηλά επίπεδα απασχόλησης. Αυτό που βλέπουμε εδώ πάλι είναι γενική αποτυχία του Ευρωπαϊκού Νότου κυρίως Μάλτα, Τουρκία αλλά και Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα.

Η διάδοχος στρατηγική μετά την Λισαβόνα είναι η στρατηγική Ευρώπη 2020. Ο στόχος για απασχόληση ανεβαίνει στο 75%, αλλά για ηλικίες 24-64 ετών. Για νέους κάτω των 24 ετών υπάρχει μεγάλη ενθάρρυνση για μόρφωση και φυσικά οι φοιτητές δεν μετρούν στην αγορά εργασίας. Βασικά είναι πάνω σε αυτή την στρατηγική που έχουμε πάρει το ερευνητικό πρόγραμμα στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τί χρειάζεται για να πετύχει η στρατηγική του 2020, που εκτός από τους αριθμούς θέσεων

Σχεδιάγραμμα 2

έχει θέσει και άλλους στόχους, όπως οι «καλές» θέσεις εργασίας με χρήση ηλεκτρονικής τεχνολογίας, η δια βίου μάθηση, κλπ.

Τώρα θα μιλήσω λίγο πιο θεωρητικά, πιο συγκεκριμένα πώς αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της απασχόλησης οι οικονομολόγοι; Μιλούμε όπως πάντα για κανονικές οικονομικές συνθήκες, όχι για κατάσταση κρίσης. Σε κανονικές συνθήκες η απασχόληση καθορίζεται από την χρήση του χρόνου που μπορεί και θέλει να ασκήσει ο κάθε πολίτης. Ταξινομούμε όλες τις χρήσεις χρόνου σε τρεις κατηγορίες. Πρώτη είναι εργασία με απολαβές, που είναι η απασχόληση, η οποία γίνεται συνήθως έξω στην αγορά. Η δεύτερη χρήση χρόνου είναι η εργασία πάλι, αλλά χωρίς απολαβές, και η οποία γίνεται συνήθως στο σπίτι. Η τρίτη χρήση του χρόνου είναι ο ελεύθερος χρόνος, η ψυχαγωγία. Η ανάλυση που κάνουν οι οικονομολόγοι πάνω στην απασχόληση ασχολείται με το πώς κατανέμει ο κάθε πολίτης το χρόνο του μεταξύ αυτών των τριών χρήσεων. Αυτό που θέλουμε να ξέρουμε εμείς είναι τι θα κάνει τους πολίτες να δώσουν περισσότερο χρόνο στην πρώτη χρήση, στην εργασία με απολαβές, γιατί αυτή είναι η απασχόληση.

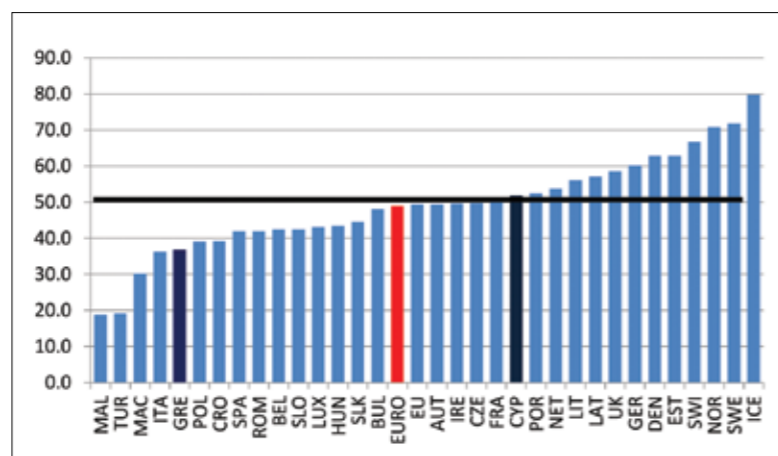
Γιατί επιμένει η Ευρωπαϊκή Ένωση τόσο για ενθάρρυνση της πρώτης κατηγορίας εργασίας και όχι της δεύτερης που γίνεται στο σπίτι; Ο πρώτος λόγος είναι ότι η τεχνολογία και η παραγωγικότητα είναι ανώτερες στην πρώτη κατηγορία, στην εργασία που γίνεται στην αγορά παρά στο σπίτι. Έτσι θα αυξήσουμε την παραγωγή και κυρίως την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητά μας,

όταν έχουμε περισσότερες ώρες στην αγορά εργασίας και λιγότερες στο σπίτι. Αλλά υπάρχει και δεύτερος λόγος που μπορεί να είναι και ο πιο σημαντικός σε πολλές περιπτώσεις. Η πρώτη κατηγορία εργασίας φορολογείται, ενώ η δεύτερη δεν φορολογείται, και για λόγους δικαίου αλλά και σωστής οικονομικής κατανομής πόρων, όλη η εργασία πρέπει να φορολογείται με τους ίδιους συντελεστές. Εξ άλλου χρειαζόμαστε τους φόρους και τα εισοδήματα που αφήνουν για χρηματοδότηση των δαπανών του κράτους, κυρίως όσο γερνά ο πληθυσμός και αυξάνονται οι υποχρεώσεις σε συντάξεις και υγεία. Είναι προτιμότερο, αντί να αυξάνουμε τους συντελεστές φορολογίας, να αυξάνουμε την φορολογήσιμη βάση με την αύξηση της φορολογούμενης απασχόλησης και ελάττωση της σπιτικής μη φορολογήσιμης εργασίας.

Ποια κριτήρια είναι που μας προτρέπουν στο να επιλέξουμε την εργασία στην αγορά παρά την εργασία στο σπίτι ή την ψυχαγωγία; Το πρώτο είναι η παραγωγικότητά μας, που καθορίζει τον ακάθαρτο μισθό. Ο ακάθαρτος μισθός εξαρτάται από το πόσο παραγωγικός είναι ο εργαζόμενος και πόσες ώρες θα δώσει στην αγορά εργασίας. Ο δεύτερος παράγοντας που επηρεάζει την επιλογή απασχόλησης είναι η φορολογία, η οποία καθορίζει τον καθαρό μισθό, γιατί αυτό που μας ενδιαφέρει σαν εργαζόμενοι είναι ο καθαρός μισθός, είναι πόσα μπορούμε να ξοδέψουμε για κατανάλωση. Αυτό καθορίζεται από την παραγωγικότητα πλην την φορολογία. Το τρίτο είναι το επίπεδο ζωής, το οποίο επηρεάζει την εκλογή ωρών ελεύθερου χρόνου για διακοπές και αναψυχή. Το τέταρτο είναι το διεθνές εμπόριο και η ανταγωνιστικότητα, γιατί όταν μας λείπει η ανταγωνιστικότητα θα χάσουμε τις θέσεις σε ξένες χώρες, οπότε δεν έχουμε και πολλές επιλογές να αυξήσουμε την απασχόληση. Τέλος πρέπει να λάβουμε υπ' όψη και τις προσωπικές μας προτιμήσεις: μπορεί κάποιος να προτιμά να εργάζεται στο σπίτι παρά στην αγορά.

Οι συγκρίσεις τις οποίες κάνουμε για αυτές τις επιλογές είναι ότι μια ώρα στην αγορά εργασίας θα αποδώσει μισθό, μια ώρα απασχόλησης στο σπίτι θα αποδώσει κάποιο προϊόν, παραδείγματος χάριν θα αποδώσει ένα καθαρό σπίτι εάν η απασχόληση είναι ο καθαρισμός, και μια ώρα ελεύθερου χρόνου, που σήμερα ξοδεύεται συνήθως είτε σε διακοπές είτε στην τηλεόραση, αποδίδει ψυχική ευχαρίστηση. Υπάρχουν πολλά στοιχεία πάνω στην κατανομή χρόνου, βασισμένα πάνω σε Time Use Surveys που έχουν γίνει στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Οι μελέτες αυτές ζητούν από τους πολίτες να καταγράψουν πώς ξοδεύουν τον χρόνο τους ανά δεκαπεντάλεπτο την προηγούμενη ημέρα. Στην Κύπρο οπωσδήποτε δεν έχει γίνει τέτοια μελέτη, ούτε και στην Ελλάδα νομίζω, αλλά έχει γίνει στην Ιταλία που είναι πολύ κοντά στην Ελλάδα στην κατανομή χρόνου.

Σχεδιάγραμμα 3

Η ερώτηση που έχουμε θέσει είναι τι μπορούμε να κάνουμε για να επιλέξουμε περισσότερες ώρες στην αγορά εργασίας; Για να πετύχουμε αυτό θα πρέπει να βρεθεί κάποιος τρόπος για να γίνει η αμοιβή στην αγορά εργασίας πιο ελκυστική από τις άλλες δύο εναλλακτικές λύσεις. Οι πιο μεγάλες διαφορές μεταξύ χωρών κρατών που βρίσκουμε στην Ευρώπη είναι στην απασχόληση στην αγορά και στην απασχόληση στο σπίτι, όχι τόσο στον ελεύθερο χρόνο. Πάνω-κάτω όλοι μας παίρνουμε τον ίδιο ελεύθερο χρόνο στην Ευρώπη, εκεί που διαφέρουμε είναι ότι οι χώρες που έχουν λιγότερη αμειβόμενη απασχόληση στην αγορά συνήθως έχουν μεγαλύτερη απασχόληση στο σπίτι χωρίς αμοιβή. Οπότε για να πετύχουμε τους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην απασχόληση, αυτό που πρέπει να προσπαθήσουμε να πετύχουμε είναι να δημιουργήσουμε τις συνθήκες που προτρέπουν να δουλεύουμε λιγότερο στο σπίτι και περισσότερο στην αγορά. Φυσικά αυτό θα επηρεάσει περισσότερο τις γυναίκες παρά τους άντρες, γιατί οι γυναίκες όπως ξέρετε εργάζονται πολύ περισσότερο στο σπίτι παρά οι άντρες, με περισσότερες ώρες μαγειρέματος, καθαρισμού, ψωνίσματος για το σπίτι, φροντίδα μικρών παιδιών κλπ. Μια χώρα, παρεμπιπτόντως, που οι άντρες εργάζονται στο σπίτι όσο και οι γυναίκες είναι η Νορβηγία και η χώρα που οι άντρες εργάζονται λιγότερο στο σπίτι παρά οπουδήποτε αλλού είναι η Ιταλία, από αυτές που έχουμε στοιχεία τουλάχιστον. Όπως έχω πει, οι ώρες αναψυχής είναι πάνω κάτω οι ίδιες στις χώρες της Ευρώπης. Αυτά που θα πω τώρα, για το πώς μπορεί να πετύχει η μετατροπή ωρών εργασίας από το σπίτι στην αγορά, βασίζεται πάνω σε μια νέα θεωρία για την αγορά εργασίας, την οποία έχω αναπτύξει με την συνάδελφο για την οποία σας έχω πει πιο πριν. Η θεωρία λέγεται marketization of home production, δηλαδή ασχολείται με το πώς μπορούμε να πάρουμε μια υπηρεσία από το σπίτι και να τη μεταφέρουμε στην αγορά. Μεταφράζω το marketization σε αγοραποίηση. Αναφέρω δύο παραδείγματα.

Το ένα παράδειγμα είναι από την ιστορία. Ίσως σας κάνει εντύπωση αλλά όταν το σκεφτείτε πιο καλά είναι πολύ φυσιολογικό. Η ώρα που ξοδεύουμε ψωνίζοντας τρόφιμα είναι σπιτική εργασία, δεν είναι κάτι που είναι ευχάριστο σαν ψυχαγωγία. Το κάνουμε γιατί θέλουμε τα τρόφιμα, όχι γιατί μας αρέσει να κάνουμε βόλτα στην υπεραγορά. Τώρα μια νέα τεχνολογία ανακαλύπτεται, η οποία είναι η κατάψυξη, και η οποία επιτρέπει σε νοικοκυριά να αγοράσει ψυγείο σε χαμηλή τιμή. Πρώτη η Αμερική ξεκίνησε αυτή την καινοτομία στην δεκαετία του 30 και φυσικά τώρα δεν υπάρχει σπίτι στη χώρα μας χωρίς ψυγείο. Το ψυγείο απελευθέρωσε πολύ χρόνο εργασίας γιατί τώρα το νοικοκυριό μπορεί να ψωνίζει μόνο μια φορά την εβδομάδα αντί κάθε μέρα. Οπότεν τεράστιος χρόνος ο οποίος ξοδεύταν στον παρελθόν πηγαίνοντας κάθε μέρα στον μανάβη και στον κρεοπώλη τώρα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για περισσότερη απασχόληση στην αγορά εργασίας, κυρίως από γυναίκες που κάνανε τα ψώνια. Δηλαδή αυτό που βλέπουμε εδώ είναι ότι η ανακάλυψη της κατάψυξης, το πώς να συντηρούμε φαγητό, επηρεάζει την απασχόληση στην αγορά εργασίας. Μπορεί να πει κανείς πια η

σχέση τώρα μεταξύ ψυγείου και δουλειάς, και όμως το ψυγείο είναι η τεχνολογική ανακάλυψη που είχε την μεγαλύτερη επίδραση πάνω στην προσφορά εργασίας από τις γυναίκες την δεκαετία του 30 και μετά στην Ευρώπη στις δεκαετίες του 50 και 60.

Κάτι τέτοιες τεχνολογίες είναι που ψάχνουμε να βρούμε, πώς να απελευθερωθεί ο χρόνος από το σπίτι και να βγει έξω στην αγορά. Τώρα ένα σημερινό παράδειγμα το οποίο δεν θα σας κάνει εντύπωση γιατί είναι πιο σχετικό στη σημερινή ζωή που ζούμε. Η ώρα που χρησιμοποιείται για φροντίδα βρεφών είναι σπιτική εργασία, όχι όταν παίζουμε με τα βρέφη αλλά όταν τα φροντίζουμε, για παράδειγμα όταν αναγκαστικά καθόμαστε στο σπίτι γιατί κοιμούνται. Αυτή η ώρα είναι ώρα σπιτικής εργασίας. Αν το κόστος τώρα της βρεφοκομίας πέσει, παραδείγματος χάριν με επιχορήγηση, τότε περισσότερες μητέρες θα πάρουν τα παιδιά τους σε παιδικούς σταθμούς και θα απασχοληθούν στην αγορά εργασίας. Υπάρχει δηλαδή εδώ αγοραποίηση παιδικής φροντίδας, παίρνει η μητέρα το παιδί σε βρεφοκομικό σταθμό και απελευθερώνει το χρόνο της για να απασχοληθεί στην αγορά εργασίας.

Σας είχα πει στην αρχή ότι οι χώρες που έχουν την μεγάλη επιτυχία στην αγορά εργασίας είναι οι σκανδιναβικές χώρες κυρίως σε σχέση με την νότια Ευρώπη. Ένας λόγος που επηρεάζει αυτό που παρατηρούμε είναι ότι υπάρχουν πολύ καλής ποιότητας επιχορηγημένοι βρεφοκομικοί σταθμοί στην Σουηδία, Δανία, Νορβηγία αλλά όχι στην Ιταλία και Ισπανία.

Ιστορικά πως φτάσαμε στα σημερινά δεδομένα; Στο τέλος του 19ου αιώνα οι σημερινές προηγμένες χώρες του κόσμου, με εξαίρεση την Αγγλία είχαν περίπου 50% του εργατικού δυναμικού τους στην γεωργία. Τι έκανε το νοικοκυριό; Στο τέλος του 19ου αιώνα το νοικοκυριό καλλιεργούσε πολλά από τα δικά του τρόφιμα, μεγάλωνε ζώα για δική του διατροφή και έφτιαχνε τα περισσότερα ρούχα του στο σπίτι. Πολύ πιθανόν υπήρχε οικιακή βοήθεια υπό μορφή πλύστρας, ράπτριας κλπ, δηλαδή υπήρχε πολύ παραγωγή στο σπίτι για την κατανάλωση της οικογένειας, αλλά υπήρχαν και θέσεις εργασίας οικιακών βοηθών, ακόμα περισσότερες από ότι υπάρχουν σήμερα. Στην Αμερική που ξέρουμε περισσότερα γιατί υπάρχουν περισσότερα στοιχεία, τις οικιακές δουλειές τις έκαναν συνήθως οι Ιρλανδέζες μετανάστριες. Στην Ευρώπη του νότου μάλλον γυναίκες από τα χωριά.

Τι αλλαγές βλέπουμε να γίνονται στις αρχές του 20ου αιώνα στις σημερινές ανεπτυγμένες χώρες; Βλέπουμε μια επανάσταση στη γεωργία που αύξησε με ταχύ ρυθμό την παραγωγή, η αποκαλούμενη πράσινη επανάσταση. Σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες η οικονομική ανάπτυξη ξεκινά πάντα με μια πράσινη επανάσταση στη γεωργία, η οποία απελευθερώνει ένα μεγάλο εργατικό δυναμικό που

φεύγει για τις πόλεις (και πιο παλιά για τον νέο κόσμο) και δουλεύουν στην βιομηχανία και στις υπηρεσίες. Η απασχόληση στη γεωργία πέφτει και στη βιομηχανία και υπηρεσίες ανεβαίνει. Στο δεύτερο στάδιο ανάπτυξης η τεχνολογία φέρνει αύξηση της παραγωγικότητας στη βιομηχανία, δηλαδή την γεωργική επανάσταση την διαδέχεται μια βιομηχανική επανάσταση, και παρατηρούμε ακριβώς το ίδιο πράγμα που είχαμε παρατηρήσει πιο πριν στη γεωργία. Η βιομηχανική απασχόληση αρχίζει να πέφτει γιατί ο κάθε εργαζόμενος τώρα μπορεί να προσφέρει πολύ περισσότερα στην παραγωγή, διογκώνοντας την απασχόληση στις υπηρεσίες. Έτσι βλέπουμε την ανάπτυξη της οικονομίας προς μια οικονομία υπηρεσιών, πρώτα εξ αιτίας της επανάστασης στη γεωργία και αργότερα εξ αιτίας της επανάστασης στη βιομηχανία.

Με την γεωργική επανάσταση η καλλιέργεια στο σπίτι σταματά τελείως, η κατασκευή αντικειμένων, κυρίως ρούχων σταματά επίσης σε ένα δεύτερο στάδιο, διότι τώρα υπάρχουν ανώτερης ποιότητας προϊόντα με χαμηλές τιμές στην αγορά. Αυτό που παρατηρείται είναι το ότι λόγω τεχνολογικής προόδου, η παραγωγή που γινόταν πριν στο σπίτι γίνεται τώρα στην αγορά, σε εργοστάσια ή μεγάλες φάρμες. Θέσεις εργασίας στην αγορά έχουν αντικαταστήσει την παραγωγή στο σπίτι λόγω τεχνολογικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα αρχίζει η αποβιομηχανοποίηση του δυτικού κόσμου και ταυτόχρονα αρχίζει το κράτος να παίζει πιο μεγάλο ρόλο στην οικονομία με πιο ψηλή φορολογία, κοινωνικές παροχές, γραφειοκρατία, εθνοκοιμήσεις και αυξανόμενο εθνικό χρέος. Οι μελέτες μας δείχνουν πως σήμερα στη Ευρώπη οι μεγαλύτερες διαφορές στην απασχόληση οφείλονται κυρίως στις δραστηριότητες τους κρατικού μηχανισμού. Στη γεωργία, βιομηχανία και υπηρεσίες βρισκόμαστε πάνω-κάτω στο ίδιο επίπεδο στις χώρες της ΕΕ, με την εξαίρεση ίσως μερικών από τις πρώην χώρες της Σοβιετικής Ένωσης οι οποίες βρίσκονται λίγο πίσω ακόμα. Εκεί που διαφέρουμε είναι στο ρόλο που παίζει ο κρατικός μηχανισμός στις οικονομίες μας.

Θέλω τώρα να μιλήσω για τις εμπειρίες των κρατών και πιο συγκεκριμένα πού βρίσκεται η Ευρώπη στο διεθνή χάρτη με βάση αυτά που έχω πει ως τώρα; Τα κύρια χαρακτηριστικά στην Ευρώπη, εκτός από αυτά που έχω πει, είναι ότι ο 20ος αιώνας χαρακτηρίζεται από τεράστια αύξηση του επιπέδου ζωής και μεγάλη αύξηση στο ρόλο της αγοράς στη ζωή μας. Δηλαδή, τώρα ξοδεύουμε πολύ περισσότερο χρόνο στην αγορά παρά στο σπίτι, και σαν κατασκευαστές και σαν καταναλωτές. Αγοράζουμε πολύ περισσότερα προϊόντα και υπηρεσίες, πίνουμε τους καφέδες μας σε καφεενία, πηγαίνουμε σε εστιατόρια περισσότερο από πιο παλιά, πράγματα που κάναμε στο σπίτι. Οι άντρες ξοδεύουν λιγότερο χρόνο στη δουλειά και βοηθούν περισσότερο στο σπίτι, αυξάνοντας λίγο και την ώρα ξεκούρασης.

Ο πρώην Διευθυντής του Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης»
κ. Βάσος Καραγιώργης συνομιλεί με τον Καθηγητή κ. Χριστόφορο Πισσαρίδη,
τον πρώην Δήμαρχο Λευκωσίας κ. Λέλλο Δημητριάδη
και τον κ. Αναστάση-Ιωάννη Λεβέντη

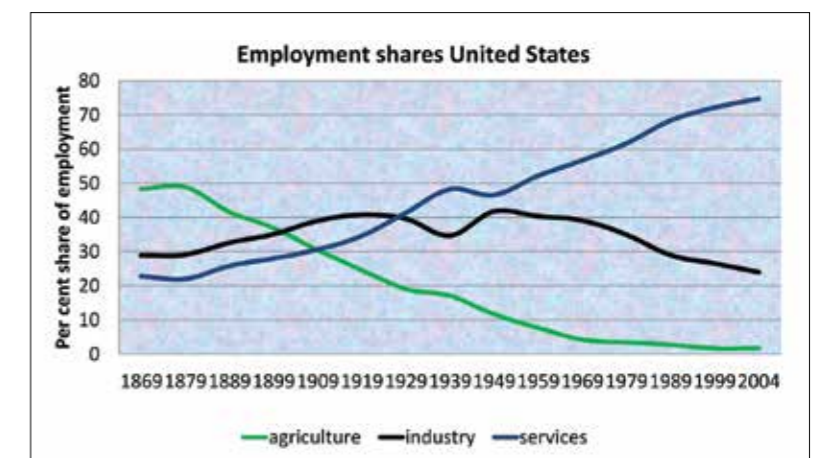
10ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

Ο ρόλος της γυναίκας έχει αλλάξει πολύ περισσότερο από τον ρόλο του άντρα. Το νοικοκυριό χρησιμοποιεί περισσότερο την τεχνολογία της αγοράς για κατανάλωση, π.χ. τα έτοιμα φαγητά. Η γυναίκα απελευθερώθηκε από την σπιτική εργασία εξαιτίας της νέας τεχνολογίας, σαν τη κατάψυξη, ηλεκτρικές κουζίνες, κλπ, και επίσης απελευθερώθηκε πολύς χρόνος με την διαθεσιμότητα χαμηλού κόστους οικιακών βοηθών. Η γυναίκα τώρα ξοδεύει λιγότερο χρόνο δουλεύοντας στο σπίτι, περισσότερο στην αγορά εργασίας και αυξάνεται και ο ελεύθερος της χρόνος.

Η γενική τάση που παρατηρείται είναι η νέα τεχνολογία στην βιομηχανία και τη γεωργία να αντικαθιστά τα ανθρώπινα χέρια, τα οποία μεταφέρονται στις υπηρεσίες. Στο **σχεδιάγραμμα 4** βλέπουμε την απασχόληση στην Αμερική στους τρεις κλάδους που έχω αναφέρει. Η πράσινη γραμμή είναι η γεωργία και όπως βλέπετε στο τέλος του 19ου αιώνα απασχολούσε περίπου το 50% του πληθυσμού και οι άλλες δύο γραμμές είναι για την απασχόληση στην βιομηχανία και υπηρεσίες, που απασχολούν περίπου 25% η κάθε μια. Έρχεται η πράσινη επανάσταση, η απασχόληση στη γεωργία πέφτει στο σημερινό 3-4% του πληθυσμού, και παρά ταύτα παράγει περισσότερα γεωργικά προϊόντα από ότι χρειάζεται η χώρα και κάνει εξαγωγές: τόσο ψηλή είναι η παραγωγικότητα της γεωργίας της. Στη βιομηχανία βλέπουμε μια αύξηση γύρω στα 1910 στο 40%, παραμένει στο 40% ως το 1970 εκτός από τη μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 30, και μετά το 1970 αρχίζει η αποβιομηχανοποίηση. Εν αντιθέσει προς τις υπηρεσίες που ξεκινούν πιο κάτω από την βιομηχανία στις αρχές του 20ου αιώνα αλλά ανεβαίνουν τώρα σε ένα ποσοστό 78%.

Σχεδιάγραμμα 4

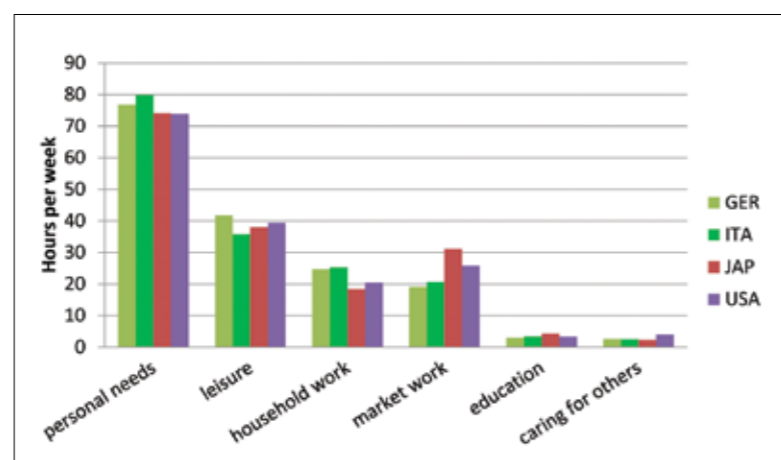

Αυτή είναι βασικά η ιστορία της απασχόλησης σε όλες τις χώρες και τώρα αυτό που θέλουμε να ερευνήσουμε είναι πώς να ενθαρρύνουμε τους νέους και νέες να επιδιώξουν θέσεις εργασίας στις υπηρεσίες, γιατί αυτός είναι ο κλάδος που μπορεί να δημιουργήσει θέσεις στο μέλλον, και πώς να εγκαταλείψει τη δουλειά στο σπίτι στις χώρες που η απασχόληση είναι χαμηλή.

Θα απαντήσω αυτό το ερώτημα σε τρία στάδια. Πρώτα θα δούμε πώς ξοδεύει το χρόνο του το νοικοκυριό στην Ευρώπη, μετά θα δούμε τη σχέση μεταξύ δουλειάς στο σπίτι και δουλειάς στην αγορά, όπου θα δείξω πως ο κυριότερος παράγοντας που επηρεάζει την επιλογή μεταξύ των δύο είναι ο ρόλος του κρατικού μηχανισμού. Από αυτή την σύγκριση θα συμπεράνουμε τι μπορεί να βοηθήσει την απασχόληση στην αγορά.

Αρχίζουμε με το ερώτημα πώς ξοδεύει το χρόνο του το νοικοκυριό στη Ευρώπη; Αυτά που θα πω ίσως ανήκουν στο πιο δύσκολο κομμάτι της δουλειάς μας, γιατί δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Αλλά έχουμε πετύχει να πάρουμε στοιχεία για 19 χώρες, κυρίως Ευρωπαϊκές. Στο **σχεδιάγραμμα 5** βλέπουμε 4 χώρες που είναι αντιπροσωπευτικές για αυτά που θέλω να πω, τη Γερμανία, Ιταλία, Αμερική και Ιαπωνία. Από τις 168 ώρες της εβδομάδας οι 78 κατά μέσο όρο ξοδεύονται στις «φυσιολογικές» μας ανάγκες: για ύπνο, μπάνιο και διατροφή. Η Ιταλία φαίνεται να ξοδεύει δύο ώρες την εβδομάδα περισσότερο από τις άλλες χώρες σε αυτές τις δραστηριότητες, που οφείλεται κυρίως στο χρόνο στο μπάνιο. Η δεύτερη χρήση χρόνου είναι ο ελεύθερος χρόνος που είναι κυρίως

Σχεδιάγραμμα 5

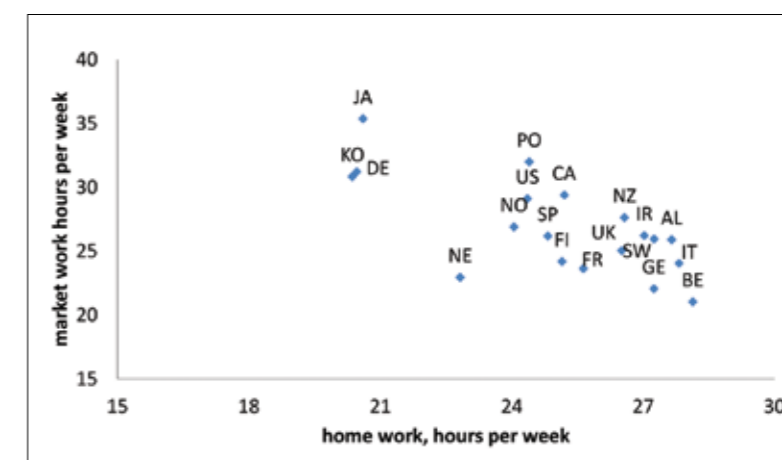

τηλεόραση και άλλες μορφές ψυχαγωγίας, και εδώ βλέπουμε πως η Γερμανία έχει την πιο ψηλή χρήση, παρά την φήμη που έχουν οι Γερμανοί για δουλειά (το οποίο οφείλεται κυρίως στις διαφορές μεταξύ ωρών εργασίας, ημερών εργασίας και παραγωγικότητας, που είναι πολύ ψηλή στη Γερμανία). Τρίτη χρήση χρόνου είναι η δουλειά στο σπίτι. Η δουλειά στο σπίτι συμπεριλαμβάνει ψώνια, καθαρισμό, μαγείρεμα, φροντίδα μελών της οικογένειας και συναφείς ασχολίες. Σε αυτό τον τομέα υπερτερούν οι Ευρωπαίοι, με την Ιαπωνία (και άλλες χώρες της Ασίας) να είναι πολύ πιο πίσω.

Η επόμενη κατηγορία είναι η απασχόληση στην αγορά, που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα. Η Γερμανία έχει πολύ χαμηλό αριθμό ωρών απασχόλησης στην αγορά, ακόμα πιο κάτω και από την Ιταλία. Αλλά έχει υψηλά επίπεδα απασχόλησης προσώπων. Τα άτομα κατά μέσο όρο εργάζονται μικρό αριθμό ωρών, γιατί η παραγωγικότητα τους είναι τόσο ψηλή που τους επιτρέπει να έχουν μεγάλες απολαβές και πιο πολύ ελεύθερο χρόνο. Η Ιαπωνία έχει πολύ πιο μεγάλη απασχόληση στην αγορά, όπως και η Αμερική. Θα μιλήσω αργότερα για μόρφωση και φροντίδα για μέλη της οικογένειας.

Βλέποντας αυτές τις στατιστικές καταλήγουμε πως για να αυξηθούν οι ώρες εργασίας στην Ευρώπη θα πρέπει να πάρουμε χρόνο από την δουλειά στο σπίτι και να τον μεταφέρουμε στην αγορά εργασίας. Στο **σχεδιάγραμμα 6** βλέπουμε τη σχέση σε κάθε χώρα μεταξύ της δουλειάς στο σπίτι και της δουλειάς στην αγορά. Βλέπουμε ότι υπάρχει αρνητική σχέση, δηλαδή οι χώρες που έχουν ψηλά ποσοστά ωρών στην αγορά εργασίας έχουν χαμηλά ποσοστά στην δουλειά στο σπίτι. Αυτή η σχέση

Σχεδιάγραμμα 6

Ο Καθηγητής Χριστόφορος Πισσαρίδης συνομιλεί με τη σύζυγο του Προέδρου Αναστασιάδη, Άντρη, λίγο πριν αρχίσει η τελετή

10ⁿ

ΔΙΑΛΕΞΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
ΝΤΙΝΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ

έχει επηρεάσει πολύ τον τρόπο σκέψης των εταιρών. Ας πάρουμε για παράδειγμα το Βέλγιο, με 28 ώρες την εβδομάδα δουλειά στο σπίτι και 21 ώρες στην αγορά, και να το συγκρίνουμε με την Δανία, όπου έχουμε 20 ώρες δουλειά στο σπίτι και 33 στην αγορά. Γι' αυτό η Δανία θεωρείται η βιτρίνα της Ευρώπης σε αυτά τα θέματα, ενώ το Βέλγιο είναι μια αποτυχία. Και η Ιταλία είναι αποτυχία σε αυτά τα θέματα γιατί έχει πολλές ώρες δουλειά στο σπίτι και όχι στην αγορά. Η Ελλάδα όπως έχω πει δεν έχει στοιχεία πάνω στο χρόνο που ξοδεύεται στο σπίτι για δουλειά.

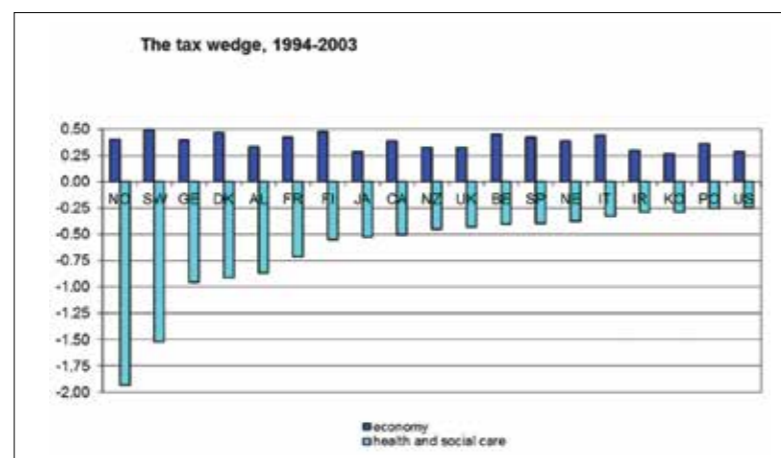
Τι μας λέει το προηγούμενο διάγραμμα; Μας λέει πως υπάρχει ένα trade off (για το οποίο δεν έχω βρει δυστυχώς μια ελληνική λέξη) μεταξύ απασχόλησης στην αγορά και απασχόλησης στο σπίτι χωρίς αμοιβή. Επομένως για να αυξήσουμε την απασχόληση στη Ευρώπη πρέπει πρώτα να ερευνήσουμε τι δουλειά γίνεται στο σπίτι, να βρούμε τον λόγο που γίνεται στο σπίτι και αποφεύγεται η αγορά και να ενθαρρύνουμε την ανάπτυξη της αγοράς. Λοιπόν τι κάνουμε στο σπίτι χωρίς αμοιβή; Πρώτα-πρώτα ψωνίζουμε, μαγειρεύουμε, καθαρίζουμε, οδηγούμε τα παιδιά και φίλους και συγγενείς στο σχολείο και αλλού, κάνουμε μεταφορές βασικά χωρίς πληρωμή, και φροντίζουμε παιδιά, αρρώστους και ηλικιωμένους. Μέρος αυτών όλων μπορούν να γίνουν και στη αγορά. Οι χώρες που έχουν πετύχει να φτάσουν τους στόχους στην απασχόληση είναι χώρες που έχουν καταφέρει να μεταφέρουν πολλές από αυτές τις ασχολίες στην αγορά. Πώς μπορούμε να μεταφέρουμε τα ψώνια στην αγορά; Με περισσότερους υπαλλήλους στα καταστήματα. Όταν πας σε ένα μεγάλο κατάστημα και βλέπεις μόνο ένα υπάλληλο να εξυπηρετεί πολλούς πελάτες αναγκαστικά θα πας να πάρεις μόνο σου το προϊόν, θα σου πάρει πολύ χρόνο και θα χάσεις περισσότερο χρόνο παρά αν υπήρχαν πιο πολλοί υπάλληλοι. Αυτό τον χρόνο θα μπορούσες να τον χρησιμοποιήσεις πιο παραγωγικά, κάπου αλλού. Μια χώρα η οποία έχει αγοραποιήσει το ψώνισμα έχει πολλούς υπαλλήλους σε κάθε κατάσταση και σε εξυπηρετούν αμέσως. Για μαγείρεμα και καθάρισμα στο σπίτι έχουμε εστιατόρια και καθαριστήρια, εταιρίες που καθαρίζουν σπίτια και γραφεία κλπ. Στις μεταφορές υπάρχει η συγκοινωνία, τραίνα και λεωφορεία. Εάν πάμε παντού μόνοι μας με τα αυτοκίνητα μας δεν χρησιμοποιούμε την προσφορά εργασίας κάποιου άλλου για να εξοικονομήσουμε χρόνο. Εάν όμως πάμε κάπου με λεωφορείο χρησιμοποιούμε την εργασία του οδηγού και ελευθερώνεται χρόνος μας που μπορεί να κάνουμε κάτι άλλο, π.χ., να διαβάσουμε εφημερίδα.

Ένα από τα πιο σημαντικά θέματα που θα ήθελα να θίξω είναι η φροντίδα για παιδιά, αρρώστους και ηλικιωμένους. Πολλές φορές αυτά γίνονται στο σπίτι ενώ θα μπορούσαν να γίνουν σε κέντρα φροντίδας, βρεφοκομικούς σταθμούς ή σταθμούς για ηλικιωμένους. Η φροντίδα στο σπίτι αναγκαστικά κρατά κάποιο νέο μακριά από την αγορά. Οι σταθμοί φροντίδας δημιουργούν θέσεις για εξειδικευμένους παιδαγωγούς και άλλους και ελευθερώνουν τον χρόνο της μητέρας.

Γιατί αποφεύγεται η αγορά σε πολλές χώρες και γιατί όχι σε άλλες; Αποφεύγεται στα καταστήματα όταν είναι λιγότεροι οι υπάλληλοι, όταν είναι ακριβά τα εστιατόρια και τα ξενοδοχεία, ακριβές οι οικιακές υπηρεσίες, ανεπαρκής συγκοινωνία, ακριβά ταξί - αυτά όλα μας προτρέπουν προς το σπίτι. Οι παράγοντες που επηρεάζουν αυτά είναι: η υψηλή φορολογία που ακριβαίνει τις ασχολίες στην αγορά, η γραφειοκρατία, κυρίως σε διορισμούς και απολύσεις, γιατί όταν υπάρχει γραφειοκρατία αποφεύγεις την πρόσληψη, οι περιορισμοί στις ώρες ανοίγματος των καταστημάτων και οι περιορισμοί στα συμβόλαια των εργαζομένων. Τέτοιας μορφής περιορισμοί δυσκολεύουν την χρήση της αγοράς. Τα καταστήματα τα επηρεάζει κυρίως η γραφειοκρατία, οι ψηλοί μισθοί λόγω περιορισμών, οι ώρες ανοίγματος, στα ξενοδοχεία είναι οι περιορισμοί στα συμβόλαια και οι δυσκολίες πρόσληψης και απόλυσης όταν αλλάζει η σεζόν, και για καταναλωτές το ψηλό κόστος της υπηρεσίας που προκαλείται από παράγοντες σαν το ψηλό ΦΠΑ.

Όλες οι χώρες επιχορηγούν την φροντίδα παιδιών και άλλων ατόμων με ανάγκες. Για αυτό, για να καταλάβουμε τις διαφορές απασχόλησης στις χώρες σε αυτό το κλάδο, πρέπει να κοιτάξουμε τι επιχορηγήσεις γίνονται σε συνδυασμό με τη φορολογία η οποία χρειάζεται για να τις χρηματοδοτήσει. Εδώ βλέπουμε κάτι πολύ ενδιαφέρον (βλ. **σχεδιάγραμμα 7**). Οι κολώνες στο πάνω μέρος είναι ο μέσος όρος φορολογίας στις 19 χώρες που είχα χρησιμοποιήσει πιο πριν. Η χώρα που έχει την πιο υψηλή φορολογία στον ΟΟΣΑ είναι η Σουηδία στην οποία κατά μέσο όρο το μισό ακάθαρτο εθνικό εισόδημα εισπράττεται σε φόρους. Οι άλλες χώρες με παρόμοια υψηλή φορολογία είναι επίσης οι σκανδιναβικές, Νορβηγία, Δανία και Φινλανδία. Αλλά και το Βέλγιο και η Ιταλία έχουν πολύ υψηλή

Σχεδιάγραμμα 7

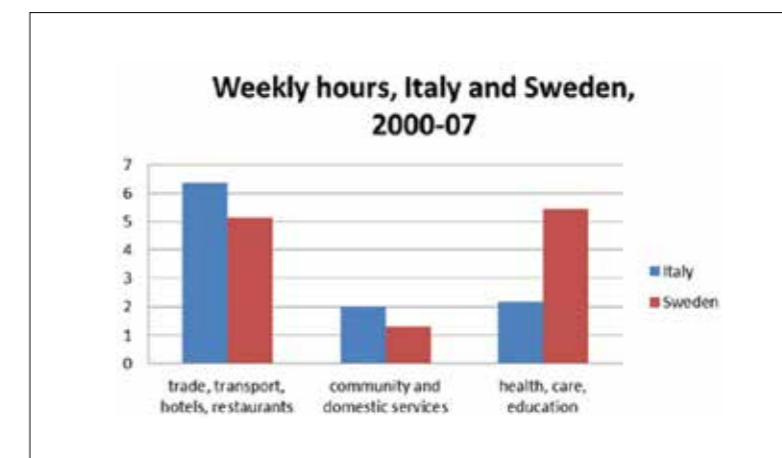

φορολογία. Οι χώρες με την πιο χαμηλή φορολογία είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, όπου ο μέσος όρος εισπράξεων από φόρους είναι στα 26-27%, το μισό της Σουηδίας, και οι χώρες τις Ασίας: Κορέα και Ιαπωνία. Οι μεγάλες διαφορές μεταξύ κρατών είναι στις κάτω κολώνες, οι οποίες μας δείχνουν τις επιχορηγήσεις που δίνονται για κοινωνικές υπηρεσίες που προσφέρονται μέσω της αγοράς, δηλαδή κατά κύριο λόγο επιχορηγημένα κέντρα φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων και νοσοκομεία. Η χώρα που προσφέρει τις περισσότερες επιχορηγήσεις, με τεράστια διαφορά από τις άλλες, είναι η Νορβηγία, δεύτερη είναι η Σουηδία και τρίτη η Γερμανία. Οι χώρες που δίνουν τις λιγότερες επιχορηγήσεις είναι η Αμερική και μετά Πορτογαλία, οι Ασιατικές χώρες, Ιρλανδία, Ιταλία, Ισπανία.

Σε γενικές γραμμές οι χώρες του Νότου δεν επιχορηγούν κοινωνικές υπηρεσίες μέσω της αγοράς, αν και μπορεί να ξοδεύουν πολλά σε κοινωνικές παροχές, οι σκανδιναβικές χώρες επιβάλλουν υψηλή φορολογία την οποία χρησιμοποιούν για να επιχορηγήσουν υπηρεσίες μέσω της αγοράς και η Αμερική έχει χαμηλή φορολογία και χαμηλές επιχορηγήσεις. Εδώ βρίσκουμε τον λόγο που οι σκανδιναβικές χώρες έχουν την πολύ υψηλή απασχόληση στην αγορά εργασίας. Η Αμερική και οι ασιατικές χώρες επίσης έχουν υψηλή απασχόληση, κυρίως γιατί η χαμηλή φορολογία ενθαρρύνει θέσεις στον ιδιωτικό τομέα. Η μεγάλη αντίθεση είναι με χώρες σαν την Ιταλία και το Βέλγιο, όπου βλέπουμε φορολογία σχεδόν όσο υψηλή και στις σκανδιναβικές χώρες αλλά με ελάχιστες επιδοτήσεις και γι αυτό το λόγο δεν δημιουργούν πολλές θέσεις στον κοινωνικό κλάδο.

Ας συγκρίνουμε πιο ευθέως την Ιταλία με την Σουηδία. Στο **σχεδιάγραμμα 8** συμπεριλαμβάνονται

Σχεδιάγραμμα 8

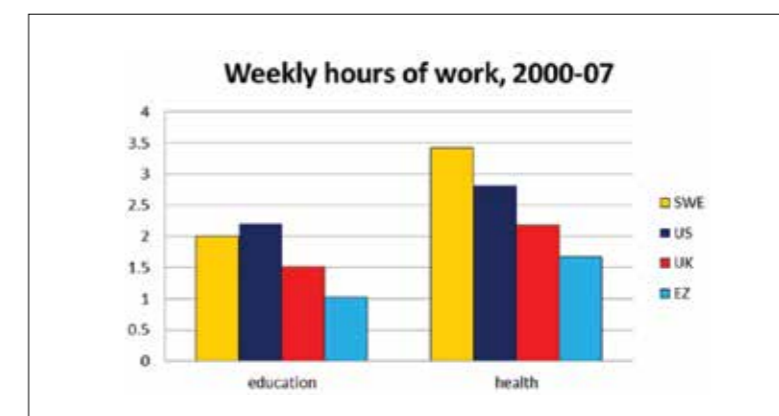
Ο Πρύτανης καλωσορίζει την κα Λουίζα Λεβέντη-Williamson
και τον κ. Αναστάση-Ιωάννη Λεβέντη.
Μαζί τους και η κα Άρτεμις Γιορδαμλή

οι υπηρεσίες, δηλαδή το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές, ξενοδοχεία, εστιατόρια, οικιακές υπηρεσίες, κοκ. Στην Ιταλία υπάρχει μεγαλύτερη απασχόληση στα εστιατόρια, ξενοδοχεία και εμπόριο, αλλά στην υγεία, φροντίδα και μόρφωση η Σουηδία έχει πολύ πιο μεγάλη απασχόληση. Όταν προσθέσουμε την απασχόληση σε όλους τους κλάδους στην Ιταλία και Σουηδία αντιστοίχως, θα δούμε το σύνολο απασχόλησης στις δύο χώρες. Παρά τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης σε πολλούς κλάδους η Σουηδία στο σύνολο της έχει πολύ πιο ψηλή απασχόληση από την Ιταλία. Το μήνυμα που παίρνουμε από αυτή την σύγκριση είναι πως όταν βλέπουμε τις σκανδιναβικές χώρες να πετυχαίνουν στην απασχόληση, πετυχαίνουν γιατί επιχορηγούν τις κοινωνικές υπηρεσίες μέσω της αγοράς, και όχι απλώς με παροχές. Δημιουργούν κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων και παιδιών τα οποία απασχολούν πολύ κόσμο, κυρίως γυναίκες, και εξ αιτίας αυτού έχουν την πιο ψηλή απασχόληση γυναικών στην Ευρώπη.

Κατά πόσο αυτό είναι το μέλλον της απασχόλησης στην Ευρώπη ή όχι εμείς το αποφασίζουμε, αλλά πριν αποφασίσουμε πρέπει να ξέρουμε γιατί έχουν πετύχει οι σκανδιναβοί στον βαθμό που το έχουν κάνει. Το βλέπουμε αυτό και στο **σχεδιάγραμμα 9**, που ξεχωρίζει τη μόρφωση από την υγεία. Βλέπουμε την ευρωζώνη να έχει πολύ χαμηλή απασχόληση στη μόρφωση και στην υγεία, γιατί δεν επιχορηγούνται όσο στη Σουηδία, και βλέπουμε την Σουηδία να έχει πολύ ψηλή απασχόληση - κυρίως στην υγεία και φροντίδα αλλά και στη μόρφωση. Οι άλλες χώρες, Αμερική και Αγγλία, είναι μεταξύ των δύο.

Σχεδιάγραμμα 9

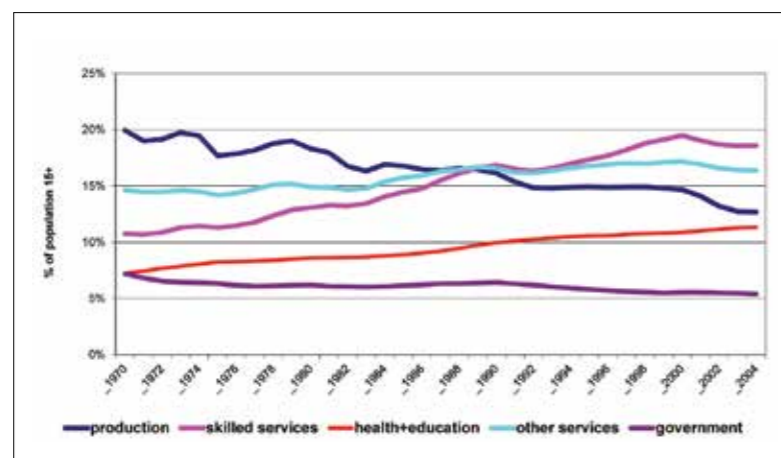

Το συμπέρασμα είναι ότι για να πετύχει τους στόχους της η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται να μεταρρυθμιστεί το σύστημα φορολογίας σε πολλές χώρες – κυρίως στις χώρες του νότου – γιατί το σύστημα που έχουν χώρες σαν την Ιταλία, Βέλγιο και Ισπανία δεν βοηθά την απασχόληση. Το κράτος πρόνοιας μπορεί να συνυπάρξει με αυξημένη απασχόληση αλλά οι κοινωνικές υπηρεσίες πρέπει να παραχωρούνται μέσω τις αγορές και όχι με κοινωνικές παροχές προς τα νοικοκυριά. Η σωστή πολιτική είναι να παρέχεται η βοήθεια προς ομάδες σαν τις πολύτεκνες οικογένειες κυρίως μέσω κέντρων φροντίδας, και όχι με επιταγές που στέλνονται στο σπίτι. Η χρηματική βοήθεια μπορεί να είναι η ίδια στις δύο περιπτώσεις.

Πολλοί λένε με απαισιοδοξία, όταν μιλούν για τη Ευρώπη, πως αφού χάσαμε τη πρωτοβουλία στη βιομηχανία, ποτέ δεν θα μπορέσουμε να ξαναφτάσουμε τα ψηλά επίπεδα απασχόλησης που είχαμε τη δεκαετία του 1960. Και σε αυτό πιστεύω πως κάνουν λάθος, γιατί υπάρχουν κλάδοι στις υπηρεσίες που θα δημιουργήσουν αρκετές θέσεις, αν τους χειριστούμε σωστά. Και με αυτό είναι που θέλω να κλείσω.

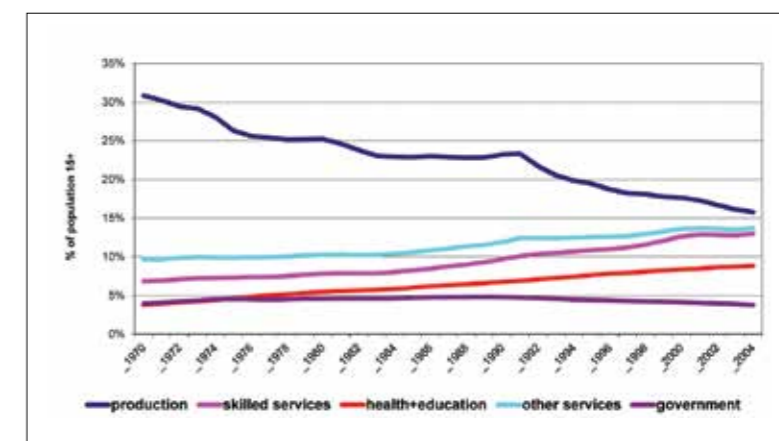
Οι κλάδοι που θα δημιουργήσουν θέσεις, όπως έχω πει, είναι το λιανικό εμπόριο, υγεία και φροντίδα, η μόρφωση και κοινωνικές και οικιακές υπηρεσίες. Δηλαδή είναι κυρίως ασχολίες που βγαίνουν στην αγορά ενώ πιο παλιά μπορεί να γινόντουσαν κυρίως στο σπίτι. Θέσεις θα δημιουργηθούν επίσης και στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις που δεν έχω συζητήσει λόγω έλλειψης χρόνου. Αυτό που μπορώ να πω για υπηρεσίες προς επιχειρήσεις είναι ότι επηρεάζονται θετικά από μια ευνοϊκή φορολογία και έλλειψη υπερβολικής γραφειοκρατίας. Η Αμερική είναι πρωτοπόρος σε νέους κλάδους δημιουργίας θέσεων και, όπως βλέπουμε στο **σχεδιάγραμμα 10**, η απασχόληση στη

Σχεδιάγραμμα 10

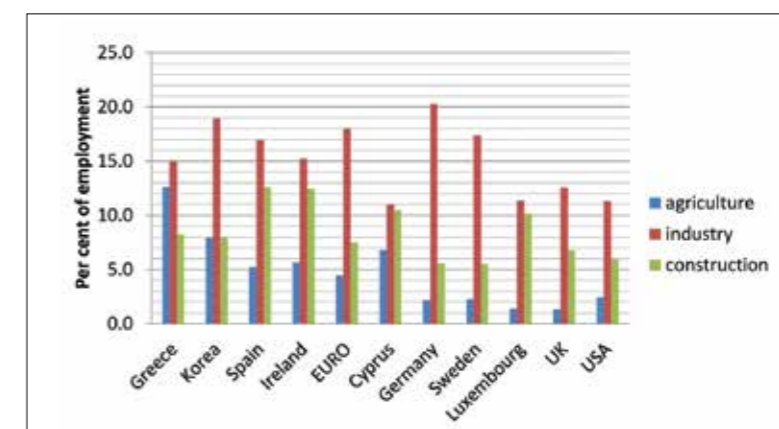

βιομηχανία συνέχεια πέφτει (τώρα βρίσκεται στο 14% του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας) και αυξάνεται με ταχύ ρυθμό σε εξειδικευμένες υπηρεσίες, σε μόρφωση και υγεία. Η απασχόληση από το κράτος όλο και πέφτει, παρά το ότι είναι ήδη χαμηλή. Το ίδιο βλέπουμε και στη Γερμανία στο **σχεδιάγραμμα 11**, αλλά η Γερμανία ακόμα έχει αρκετά υψηλή απασχόληση στην βιομηχανία: έχει απασχόληση 16-17%, αλλά πέφτει συνέχεια και ανεβαίνει η απασχόληση σε όλους τους άλλους κλάδους εκτός από τη δημόσια υπηρεσία που επίσης πέφτει. Η αντίθεση με την Αμερική είναι ότι η Γερμανία ακόμα δεν έχει εξειδικευμένες υπηρεσίες, αλλά έχει περισσότερες θέσεις σε μη εξειδικευμένες υπηρεσίες και οικιακές υπηρεσίες. Στο **σχεδιάγραμμα 12** βλέπουμε κάτι σημαντικό. Βλέπουμε τους τρεις κλάδους που χάνουν θέσεις εργασίας, τη γεωργία, βιομηχανία και κατασκευές. Οι χώρες που

Σχεδιάγραμμα 11

Σχεδιάγραμμα 12

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Β' χαιρετίζει
τους παρευρισκόμενους στην αίθουσα τελετών, μεταξύ αυτών
και τον Δήμαρχο Λευκωσίας κ. Κωνσταντίνο Γιωρκάτζη

βρίσκονται στα αριστερά είναι οι χώρες που έχουν την πιο μεγάλη απασχόληση στο σύνολο αυτών των κλάδων. Αφού αυτοί είναι κλάδοι που χάνουν θέσεις, στην Ευρώπη του αύριο δεν έχουν μέλλον στην απασχόληση. Επομένως, οι χώρες που θα αντιμετωπίσουν την μεγαλύτερη πρόκληση μετά την κρίση στην δημιουργία θέσεων σε νέους κλάδους είναι αυτές που βρίσκονται στα αριστερά του σχεδιαγράμματος, ενώ αυτές στα δεξιά θα αντιμετωπίσουν λιγότερες δυσκολίες. Αρχίζοντας από τα δεξιά, η Αμερική και Αγγλία δεν θα έχουν κανένα πρόβλημα μετά την κρίση. Λουξεμβούργο, Σουηδία δεν θα έχουν πρόβλημα, Γερμανία όχι. Η Κύπρος κανονικά δεν πρέπει να έχει προβλήματα αλλά ακόμα δεν ξέρουμε πώς αλλάζει η κατάσταση με το μνημόνιο του 2013. Η χώρα που θα έχει τα περισσότερα προβλήματα από όλες είναι η Ελλάδα.

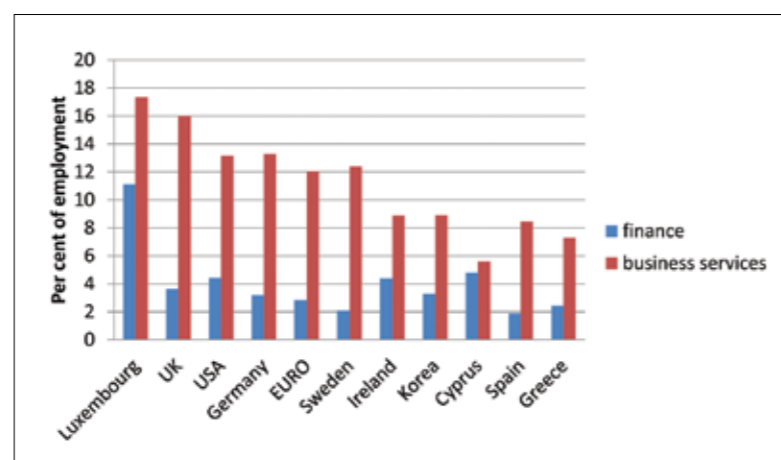
Όπως είχα πει και στην αρχή η Ελλάδα είναι χώρα με χαμηλή απασχόληση και απέχει ακόμα από τους στόχους της Ευρώπης του 2020. Σε συνδυασμό με αυτά που βλέπουμε εδώ δεν δικαιολογείται πολλή αισιοδοξία για το τι μπορεί να πετύχει η Ελλάδα τα επόμενα μερικά χρόνια. Το ίδιο συμβαίνει και με την Ισπανία. Η Κύπρος βρίσκεται σε καλύτερη θέση παρά ο μέσος όρος της ευρωζώνης.

Ας δούμε τώρα κλάδους οι οποίοι δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας στο διάγραμμα 13. Τέτοιοι κλάδοι είναι τα χρηματοπιστωτικά και υπηρεσίες προς επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανόμενων και ενοικιάσεων γης και κτηρίων. Εδώ πρώτη χώρα με τεράστια διαφορά είναι το Λουξεμβούργο, το οποίο απασχολεί 11% του εργατικού δυναμικού σε τράπεζες και 18% σε υπηρεσίες προς επιχειρήσεις. Μετά έρχονται το Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένες Πολιτείες, Γερμανία, η οποία έχει πολύ χαμηλά ποσοστά απασχόλησης στο τραπεζικό σύστημα αλλά πολύ ψηλή σε υπηρεσίες προς επιχειρήσεις. Η Ελλάδα έχει την χαμηλότερη απασχόληση στους «νέους» αυτούς κλάδους και αυτό μας λέει πως χρειάζεται κάποια ριζική μεταρρύθμιση στην οικονομία προς εκσυγχρονισμό της απασχόλησης. Τα ίδια περίπου μπορούμε να πούμε και για την Ισπανία.

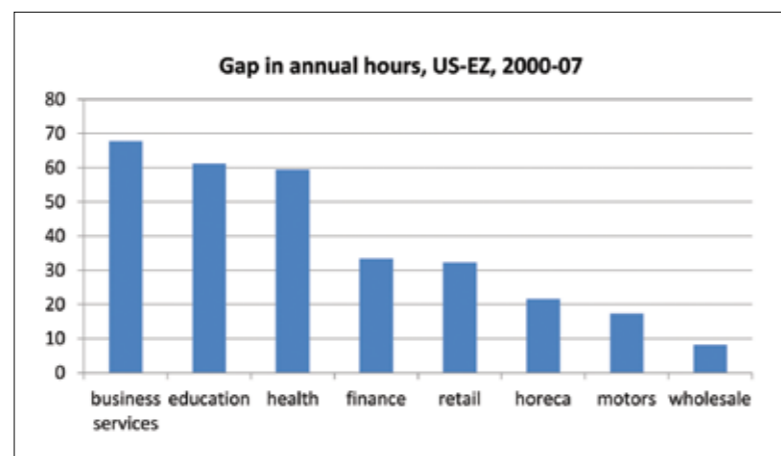
Η Κύπρος έχει το πολύ περίεργο, που προφανώς τράβηξε τη προσοχή της τρόικας, της πολύ ψηλής απασχόλησης στο χρηματοπιστωτικό τομέα αλλά της κάπως χαμηλής απασχόλησης στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις. Στην έρευνα (R&D) επίσης ασχολούνται πολύ λίγα άτομα στη Κύπρο, όπως και στην ψηφιακή τεχνολογία και πιο γενικά στο management and consultancy. Το Λουξεμβούργο εν αντιθέσει έχει πολύ ψηλή απασχόληση και στους δυο κλάδους. Από τα στοιχεία στο **σχεδιάγραμμα 13** μπορούμε να συμπεράνουμε πως υπάρχει καλό μέλλον στις θέσεις εργασίας που προσφέρουν υπηρεσίες σε επιχειρήσεις αλλά όχι χρηματοπιστωτικής φύσης. Κατά μέσο όρο στην Ευρώπη απασχολούνται 12% του εργατικού δυναμικού σε υπηρεσίες προς επιχειρήσεις ενώ στην Κύπρο το ποσοστό είναι μόνο 6%.

Υπάρχουν φυσικά και άλλοι κλάδοι της οικονομίας που μπορούν να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας. Στο **σχεδιάγραμμα 14** συγκρίνουμε την απασχόληση κατά κλάδο στην Αμερική και Ευρωζώνη. Η Αμερική βρίσκεται πιο μπροστά από την Ευρωζώνη στην ανάπτυξη νέων κλάδων απασχόλησης οπότε με αυτή την σύγκριση μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για την πορεία της απασχόλησης στην Ευρωζώνη. Βλέπουμε πως οι μεγαλύτερες διαφορές είναι και πάλι στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις, στην εκπαίδευση, στην υγεία και φροντίδα, στα χρηματοπιστωτικά, στο λιανικό εμπόριο, ξενοδοχεία, εστιατόρια και φροντίδα, αυτοκίνητα και χονδρικό εμπόριο.

Σχεδιάγραμμα 13

Σχεδιάγραμμα 14

Οι μεγαλύτερες διαφορές είναι στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις, για το οποίο έχουμε μιλήσει, στην εκπαίδευση και στην υγεία. Στην εκπαίδευση η Αμερική έχει κάποιο πλεονέκτημα λόγω γλώσσας και ψηλής τεχνολογίας στην οικονομία της, που διδάσκεται στα πανεπιστήμια της.

Αλλά υπάρχει και ο παράγοντας χρήμα: στην Αμερική ξοδεύονται πολύ περισσότερα στη εκπαίδευση παρά σε άλλες χώρες. Η πιο ψηλή χρηματοδότηση στα καλά πανεπιστήμια είναι από ιδιωτικές χορηγίες αλλά και από συνεργασίες μεταξύ βιομηχανίας και πανεπιστημίου.

Στην Ευρώπη υπάρχει ακόμα προοπτική ανάπτυξης της παιδείας αλλά δύσκολα θα φτάσουμε τα επίπεδα της Αμερικής για τους λόγους που ανέφερα. Αλλά εκεί που περιμένω να υπάρχει αντίστοιχη ανάπτυξη είναι στην υγεία και φροντίδα, λόγω ανάπτυξης του επιπέδου ζωής και πιο απαιτητικής ζήτησης για περίθαλψη, γήρανσης του πληθυσμού και αγοραποίηση της φροντίδας, όπως γίνεται στις σκανδιναβικές χώρες.

Σαν τελευταία συμπεράσματα μπορούμε να πούμε πως στην Ευρώπη είμαστε ακόμα πίσω στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις και στα χρηματοπιστωτικά, κυρίως στις υπηρεσίες προς επιχειρήσεις. Για τις πιο πολλές χώρες στην Ευρώπη οι κλάδοι που μπορούν να δημιουργήσουν θέσεις εκτός από υπηρεσίες σε επιχειρήσεις είναι η εκπαίδευση, η υγεία και φροντίδα και το λιανικό εμπόριο. Αλλά για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται η αγορά εργασίας να γίνει πιο ευέλικτη, με πιο χαμηλή φορολογία, ή τουλάχιστον, αν είναι ψηλή η φορολογία, να γίνεται περισσότερη επιχορήγηση στις κοινωνικές υπηρεσίες μέσω της αγοράς παρά με επιταγές. Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται στους κλάδους της εκπαίδευσης και υγείας, γιατί στην Ευρώπη αυτή οι κλάδοι βασίζονται κυρίως σε ψηλή κρατική επιχορήγηση. Τα σχολεία, πανεπιστήμια, νοσοκομεία και παιδικοί σταθμοί είναι κατά κύριο λόγο κρατικοί και όταν βλέπουμε την ζήτηση να αυξάνεται με πιο γρήγορο ρυθμό από το εθνικό προϊόν τότε υπάρχουν πραγματικές ανησυχίες πως δεν θα μπορέσει το κράτος να διατηρήσει τα ψηλά επίπεδα παροχής αυτών των υπηρεσιών. Το κράτος έχει τρεις επιδιώξεις που δεν συνδυάζονται εύκολα, δηλαδή, τη χαμηλή φορολογία, την υψηλής ποιότητας ιατρική περίθαλψη και εκπαίδευση και το χαμηλό χρέος. Ένα αν όχι περισσότερα από αυτά τα τρία θα πρέπει να υποχωρήσει και αυτό που υπάρχει φόβος πως μπορεί να γίνει είναι πως θα υποχωρήσουν τα επίπεδα παροχής στην εκπαίδευση και περίθαλψη, που είναι πολιτικά η πιο εύκολη λύση. Ελπίζω να μην έχω δίκαιο!

Σας ευχαριστώ που με ακούσατε.

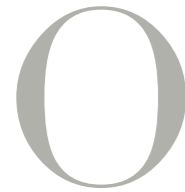
Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ιωάννης (Ζηζιούλας), είναι Ομότιμος Καθηγητής Συστηματικής Θεολογίας των Πανεπιστημίων Γλασκώβης, και Θεσσαλονίκης, τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών και Πρόεδρος της κατά το έτος 2002. Διδάσκει επίσης στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου (King's College) ως Επισκέπτης Καθηγητής.

Για το έργο του έχουν εκπονηθεί δεκαοκτώ διατριβές σε Πανεπιστήμια όπως της Σορβόνης, της Οξφόρδης, του Λουβαίν, κ.ά. Υπήρξε ο εμπνευστής και εισηγητής των οικολογικών πρωτοβουλιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου και Πρόεδρος της επιστημονικής επιτροπής των διεθνών οικολογικών συμποσίων υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριάρχου και του Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Ο Σεβασμιώτατος δημοσίευσε πλειάδα άρθρων για τη σχέση Χριστιανισμού, Ελληνισμού και Ευρώπης καθώς και για το θέμα της παγκοσμιοποίησης και της προστασίας των πολιτιστικών ταυτοτήτων. Το 2003, τιμήθηκε από τον Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας με το παράσημο του Ανώτατου Ταξίαρχη του Φοίνικος για τη Συμβολή του στην επιστήμη των πολιτισμών και την κοινωνία.

Ο sir John Boardman αφυπηρέτησε από την Έδρα Κλασσικής Αρχαιολογίας και Τέχνης του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το 1994. Έχει συγγράψει πολλά εγχειρίδια με θέμα τα ελληνικά αγγεία και γλυπτά, καθώς και μονογραφίες γύρω από διάφορα άλλα θέματα, ειδικότερα γύρω από τη χάραξη πολύτιμων λίθων στην Αρχαία Ελλάδα, τις σχέσεις Ελλήνων με μη ελληνικά φύλα, τη διάχυση των ελληνικών ιδεών και της ελληνικής τέχνης, αλλά και μερικές εργασίες σχετικές με την Περσική Αυτοκρατορία και την Κεντρική Ασία. Πρόσφατα εξέδωσε βιβλίο με τίτλο «The Archaeology of Nostalgia» (2002). Έχει πραγματοποιήσει ανασκαφές στη Χίο, την Κρήτη και τη Λιβύη και είναι επίτιμος διδάκτωρ των Πανεπιστημίων Αθηνών και Παρισιού.

Η σχέση του καθηγητή Boardman με την Κυπριακή Αρχαιολογία υπήρξε διαρκής από το 1964, οπότε δημοσίευσε το βιβλίο «The Greeks Overseas» (Υπερπόντιος Ελληνισμός). Έχει επίσης δημοσιεύσει αρκετά άρθρα με θέμα σφραγίδες και πολύτιμους λίθους που βρέθηκαν σε ανασκαφές στην Κύπρο, ενώ έχει γράψει άρθρα στο «The Report of the Department of Antiquities» (Δελτίο του Τμήματος Αρχαιοτήτων) για διάφορα θέματα Κυπριακής Αρχαιολογίας. Το 2001, το Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου εξέδωσε τη διάλεξή του με θέμα «Η Κύπρος μεταξύ Ανατολής και Δύσης». Είναι ένας από τους πρώτους κλασσικούς ερευνητές που αντελήφθη το σημαντικό ρόλο της Κύπρου στις σχέσεις μεταξύ Ανατολής και Δυτικού κόσμου, ενώ συνέλαβε με πολύ εξισορροπημένο τρόπο το χαρακτήρα του Κυπριακού πολιτισμού, ιδίως κατά την κρίσιμη περίοδο του πρώτου μισού της πρώτης μ.Χ. χιλιετηρίδας.

Ο Noam Chomsky γεννήθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 1928 στη Φιλαδέλφεια και το 1955 έλαβε διδακτορικό δίπλωμα στη Γλωσσολογία από το Πανεπιστήμιο της Πεσυλβανίας των ΗΠΑ. Υπήρξε υπότροφος του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ από το 1951 μέχρι το 1955 κα έπειτα έγινε μέλος του ακαδημαϊκού Προσωπικού του Ινστιτούτου Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης (MIT). Το 1961 διορίστηκε τακτικός Καθηγητής στο Τμήμα Σύγχρονων Γλωσσών και Γλωσσολογίας, το οποίο σήμερα ονομάζεται Τμήμα Γλωσσολογίας και Φιλοσοφίας. Από το 1966 μέχρι το 1976 κατείχε την έδρα Ferrari P. Ward στις Σύγχρονες Γλώσσες και τη Γλωσσολογία και το 1976 διορίστηκε Καθηγητής του Ινστιτούτου.

Ο Chomsky είναι ο ιδρυτής της γενετικής γραμματικής η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η σημαντικότερη συνεισφορά στον τομέα της θεωρητικής γλωσσολογίας στον 20ο αιώνα. Υπήρξε επίσης πρωτοπόρος στην οικοδόμηση της γνωστικής επανάστασης στην ψυχολογία μέσω της κριτικής του στο έργο του B.F. Skinner Verbal Behaviour, στην οποία κριτική αμφισβήτησε την προσέγγιση πνεύματος και γλώσσας από το συμπεριφορισμό, θεωρία που επικράτησε κατά τη δεκαετία του 1950. Η νατουραλιστική του προσέγγιση στη μελέτη της γλώσσας επηρέασε επίσης και τη φιλοσοφία της γλώσσας και του πνεύματος. Του αποδίδεται επίσης και η δημιουργία της ούτω αποκαλούμενης 'ιεραρχίας Chomsky', μιας ταξινόμησης επίσημων γλωσσών με κριτήριο τις γενετικές τους ιδιότητες.

Ο Chomsky είναι επίσης ευρέως γνωστός για τον πολιτικό του ακτιβισμό και για την κριτική που ασκεί στην εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών αλλά και άλλων κυβερνήσεων. Χαρακτηρίζει τον εαυτό του ως φιλελεύθερο σοσιαλιστή, οπαδό του αναρχο-συνδικαλισμού.

Ο Chomsky έχει γράψει πληθώρα άρθρων σε ακαδημαϊκά περιοδικά, σε επιμελημένους τόμους αλλά και σε εφημερίδες. Το έργο του έχει επίσης παρουσιαστεί και σε άλλα μέσα όπως συνεντεύξεις και ταινίες. Όσον αφορά τη γλωσσολογία έχει δημοσιεύσει πέραν των 30 βιβλίων τα οποία έχουν εξέχουσα σημασία στο επιστημονικό αυτό πεδίο. Έχει επίσης δημοσιεύσει πέραν των 40 βιβλίων που πραγματεύονται πολιτικά θέματα.

Πάνω από είκοσι πανεπιστημιακά ιδρύματα διεθνώς απένειμαν στο Noam Chomsky τον τίτλο του επίτιμου Διδάκτορα. Είναι μέλος της Αμερικάνικης Ακαδημίας Γραμμάτων και Επιστημών, της Εθνικής Ακαδημίας Επιστημών των ΗΠΑ, καθώς και πληθώρας άλλων επαγγελματικών και ακαδημαϊκών συλλόγων. Έλαβε πολυάριθμες τιμητικές διακρίσεις και έδωσε διαλέξεις ανά το παγκόσμιο σε θέματα που αφορούν τη Γλωσσολογία, τη Φιλοσοφία, την ιστορία της Διανόησης, αλλά και τις Διεθνείς σχέσεις και την εσωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων και εκατοντάδων άρθρων και έχουν ήδη εκδοθεί αρκετές βιογραφίες που παρουσιάζουν τη ζωή και το έργο του.

Για τον Chomsky έχουν ήδη δημοσιευθεί τουλάχιστο 6 βιογραφίες ενώ πολλά άρθρα και βιβλία αναλύουν τον Noam Chomsky ως άνθρωπο, ακτιβιστή και γλωσσολόγο.

O Francesco Bandarin, Καθηγητής Αστικού Σχεδιασμού του Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής Βενετίας, είναι, από το Σεπτέμβριο του 2000, διευθυντής του Κέντρου Κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ.

Γεννήθηκε στη Βενετία το 1950 και αποφοίτησε από το Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονική της Βενετίας. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές σε θέματα Αστικού και Περιφερειακού Σχεδιασμού στο Πανεπιστήμιο Καλιφόρνιας, Μπέρκλεϋ (ΗΠΑ). Έχει εκπονήσει ερευνητικά και επιμορφωτικά προγράμματα σε πολυάριθμα πανεπιστήμια στην Ιταλία και στο εξωτερικό, ειδικότερα στα πανεπιστήμια John Hopkins και Χάρβαρντ στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Έχει δώσει διαλέξεις σε πολλά πανεπιστήμια στον αναπτυσσόμενο κόσμο, όπως στο Αλγέρι (Αλγερία), το Λουάντα (Αγκόλα) και το Μαπούτο (Μοζαμβίκη).

Είναι σύμβουλος επί θεμάτων αστική διαχείρισης της Διεθνούς Τράπεζας, με την οποία συνεργάζεται από το 1997 σε θέματα που αφορούν στον τομέα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εργάστηκε επί πολλά έτη για τη διεθνή εκστρατεία για την προστασία της Βενετίας, διατηρώντας μια σειρά τεχνικών αρμοδιοτήτων. Επίσης, διετέλεσε (1995-2000) Τεχνικός Διευθυντής της αντιπροσωπείας, που ανέλαβε τους εορτασμούς της χιλιετηρίδας στην πόλη της Ρώμης.

O Δρ John Brademas είναι Επίτιμος Πρόεδρος του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης στο οποίο διετέλεσε Πρόεδρος από το 1981 έως το 1992. Γεννήθηκε το 1927 στην Ινδιάνα από Έλληνα πατέρα, μετανάστη και Αμερικανίδα μητέρα. Αποφοίτησε από το Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ με πτυχίο Β.Α., magna cum laude, το 1949. Στη συνέχεια, σπούδασε, με υποτροφία του Ιδρύματος Rhodes, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, από όπου πήρε το διδακτορικό του. Έχει λάβει τιμητικά πτυχία από 52 κολέγια και πανεπιστήμια, συμπεριλαμβανομένων του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (2003) και του Πανεπιστημίου Κύπρου (1998).

Ο Δρ Brademas υπήρξε ο πρώτος Ελληνοαμερικανός, ο οποίος εξελέγη στο Αμερικανικό Κογκρέσο, εκπροσωπώντας την 7^η Περιφέρεια της Ινδιάνας για 22 χρόνια (1959-81), τα τελευταία τέσσερα χρόνια εκ των οποίων ως Majority Whip στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Το 1994 διορίστηκε από τον Πρόεδρο Κλίντον, πρόεδρος της «Επιτροπής του Προέδρου για τις Ανθρωπιστικές Τέχνες». Ο καθηγητής Brademas είναι ιδρυτικό στέλεχος και διευθυντής του «Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη» (CDRSEE).

Επιπλέον, συμμετέχει στα διοικητικά συμβούλια της «Εταιρείας για τη Διατήρηση της Ελληνικής Κληρονομιάς» και του «The Pharos Trust», του Εκτελεστικού Συμβουλίου της «Διεθνούς Πρωτοβουλίας Κύπρου για το Περιβάλλον και τη Δημόσια Υγεία – Σχολή Δημόσιας Υγείας Χάρβαρντ», και του «Παγκόσμιου Συνεδρίου των Θρησκειών για την Ειρήνη». Επίσης, υπηρετεί στα συμβούλια του Χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης και του Κοινωφελούς Ιδρύματος Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης. Διετέλεσε, ακόμη, Πρόεδρος του Συμβουλίου της Ομοσπονδιακής Τράπεζας Αποθεμάτων της Νέας Υόρκης.

Ο Δρ Brademas είναι συγγραφέας του βιβλίου Washington, D.C. to Washington Square, και μαζί με τη Lynne P. Brown του βιβλίου The Politics of Education: Conflict and Consensus on Capitol Hill και του Anarcosindicalismo y revolución en España (1930-1937). Το 2007 παρασημοφορήθηκε από τον τότε Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Τάσσο Παπαδόπουλο με το Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Μακαρίου Γ'. Είναι νυμφευμένος με τη Mary Ellen Brademas, ιδιώτη γιατρό στη Νέα Υόρκη.

Vartan Gregorian is the twelfth president of Carnegie Corporation of New York, a grant-making institution founded by Andrew Carnegie in 1911. Prior to his current position, which he assumed in June 1997, Gregorian served for nine years as the sixteenth president of Brown University.

He was born in Tabriz, Iran, of Armenian parents, receiving his elementary education in Iran and his secondary education in Lebanon. In 1956 he entered Stanford University, where he majored in history and the humanities, graduating with honors in 1958. He was awarded a Ph.D. in history and humanities from Stanford in 1964.

Gregorian has taught European and Middle Eastern history at San Francisco State College, the University of California at Los Angeles, and the University of Texas at Austin. In 1972 he joined the University of Pennsylvania faculty and was appointed Tarzian Professor of History and professor of South Asian history. He was founding dean of the Faculty of Arts and Sciences at the University of Pennsylvania in 1974 and four years later became its twenty-third provost until 1981.

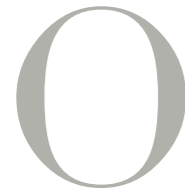
For eight years (1981-1989), Gregorian served as a president of the New York Public Library, an institution with a network of four research libraries and eighty-three circulating libraries. In 1989 he was appointed president of Brown University.

Gregorian is the author of *The Road to Home: My Life And Times*, *Islam: A Mosaic, Not A Monolith*, and *The Emergence of Modern Afghanistan, 1880-1946*. A Phi Beta Kappa and a Ford Foundation Foreign Area Training Fellow, he is a recipient of numerous fellowships, including those from the John Simon Guggenheim Foundation, the American Council of Learned Societies, the Social Science Research Council and the American Philosophical Society. He is a Fellow of the American Academy of Arts and Sciences, and the American Philosophical Society. In 1969, he received the Danforth Foundation's E.H. Harbison Distinguished Teaching Award.

He serves on the boards of the Institute for Advanced Study at Princeton, Brandeis University, Human Rights Watch, The World Trade Center Memorial Foundation, and the Museum of Modern Art. He served on the boards of the J. Paul Getty Trust, the Aga Khan University, The McGraw-Hill

Companies, and the Bill and Melinda Gates Foundation. He has been decorated by the French, Italian, Austrian and Portuguese governments. His numerous civic and academic honors include over sixty honorary degrees, including those from Brown, Dartmouth, Drew, Johns Hopkins, University of Pennsylvania, the Jewish Theological Seminary, the City University of New York, Rutgers, Tufts, New York University, University of Aberdeen, The Juilliard School, the University of Illinois at Urbana-Champaign, Fordham University, San Francisco State University and most recently, University of Notre Dame, and Carnegie Mellon University.

In 1986, Gregorian was awarded the Ellis Island Medal of Honor and in 1989 the American Academy and the Institute of Arts and Letters' Gold Medal for Service to the Arts. In 1998, President Clinton awarded him the National Humanities Medal. In 2004, President Bush awarded him the Presidential Medal of Freedom, the nation's highest civil award. He has been honored by various cultural and professional associations, including the Urban League, the League of Women Voters, the Players Club, PEN-American Center, Literacy Volunteers of New York, the American Institute of Architects and the Charles A. Dana Foundation. He has been honored by the city and state of New York, the states of Massachusetts, Texas, Pennsylvania, and Rhode Island, and the cities of Fresno, Austin, Providence and San Francisco.

Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος είναι Ομότιμος Καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Επίτιμο Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Γεννήθηκε στον Πειραιά στις 4 Νοεμβρίου του 1929. Σπούδασε Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θρησκευολογία, Ιεραποστολική και Εθνολογία στα Πανεπιστήμια Αμβούργου και Μαρβούργου Γερμανίας, ως υπότροφος του Ιδρύματος Alexander von Humboldt. Χειροτονήθηκε Διάκονος (1960), Πρεσβύτερος (1964) και Επίσκοπος Ανδρούσης (1972) για τη θέση του Γενικού Διευθυντή της “Αποστολικής Διακονίας» της Εκκλησίας της Ελλάδας (1972-92). Αριστούχος Διδάκτωρ της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1970), Καθηγητής της Ιστορίας των Θρησκευμάτων (1972-92), διετέλεσε Κοσμήτωρ της Σχολής (1983-86), Πρόεδρος της “Επιτροπής Συμπαραστάσεως Κυπριακού Αγώνος” (1975-84), Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1993-2005). Αναγορεύθηκε επίτιμος διδάκτωρ Θεολογίας και διδάκτωρ Φιλοσοφίας δεκαεπτά Πανεπιστημίων, Πανεπιστημιακών Σχολών ή Τμημάτων. Είναι μέλος πολλών Διεθνών επιστημονικών Εταιρειών.

Πρωτοστάτησε στη σύγχρονη αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για την Ορθόδοξη Εξωτερική Ιεραποστολή (1958 εξ.). Ιδρυτής και Πρόεδρος του Διορθόδοξου Ιεραποστολικού Κέντρου “Πορευθέντες” (1961 εξ.). Οργάνωσε και διηύθυνε το “Κέντρον Ιεραποστολικών Σπουδών” στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1971-75) και το “Διορθόδοξο Κέντρο” της Εκκλησίας της Ελλάδος. Συντονιστής- Πρόεδρος της “Επιτροπής Παγκοσμίου Ιεραποστολής και Ευαγγελισμού” (1984-91), Αντιπρόεδρος του “Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών” (2003-09). Πρόεδρος του «Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών» (2006). Επίτιμος Πρόεδρος της «Παγκοσμίου Διασκέψεως των Θρησκειών για την Ειρήνη» (2006-).

Ως Γενικός Διευθυντής της Αποστολικής Διακονίας προώθησε διάφορα θεολογικά, εκπαιδευτικά και εκδοτικά προγράμματα της Εκκλησίας της Ελλάδος· ιδιαίτερα, ανέπτυξε τον τομέα Εξωτερικής Ιεραποστολής. Ως Τοποτηρητής της Ιεράς Μητροπόλεως Ειρηνουπόλεως, Ανατολική Αφρική (Κένυα, Ουγκάντα, Τανζανία) (1981-90), οργάνωσε και ανέπτυξε την ορθόδοξη ιεραποστολή σε διάφορες αφρικανικές φυλές.

Ως Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας (1992 εξ.), μέσα σε τεράστιες δυσκολίες επανίδρυσε και ανασυγκρότησε την επί 23 έτη διαλυμένη Ορθόδοξο Αυτοκέφαλο Εκκλησία της Αλβανίας. Παράλληλα, ανέπτυξε πρωτοποριακά προγράμματα στους τομείς της υγείας, εκπαίδευσης, κοινωνικής προνοίας, αγροτικής αναπτύξεως, πολιτισμού και οικολογίας. Συγχρόνως αγωνίσθηκε για την άμβλυνση των αντιθέσεων στα Βαλκάνια. Το 2000, κατόπιν προτάσεως 33 Ακαδημαϊκών της Ακαδημίας Αθηνών και πολλών προσωπικοτήτων της Αλβανίας, υπήρξε υποψήφιος για το Βραβείο Νόμπελ Ειρήνης.

Έχει δημοσιεύσει 18 βιβλία, μεταξύ των οποίων τα: Ισλάμ (15η έκδ.), Ίχνη οπό την αναζήτηση του Υπερβατικού (3η έκδ.), Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία (6η έκδ.), Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού (2η έκδ.), Έως εσχάτου της γης, Στην Αφρική. Επίσης, συνέγραψε 240 μελετήματα και άρθρα θεολογικό και θρησκευολογικού περιεχομένου. Κείμενά του έχουν μεταφρασθεί σε 12 ξένες γλώσσες.

Έχει τιμηθεί με βραβεία και παράσημα (24) πολλών Ορθοδόξων Εκκλησιών και διαφόρων χωρών, μεταξύ των οποίων το Αργυρούν Μετάλλιο της Ακαδημίας Αθηνών, “ως εμπνευστής και πρωτοπόρος της ιεραποστολικής θεολογίας και δράσεως” (1987), τον Μεγαλόσταυρο τού Τάγματος της Τιμής (1997) της Ελληνικής Δημοκρατίας· το Athenagoras Human Rights Award 2001 (Νέα Υόρκη), το Βραβείο “διακεκριμένων δραστηριοτήτων για την ενότητα των Ορθοδόξων Εθνών” 2006 (Μόσχα), το Μέγα Χρυσούν Παράσημο τού Αποστόλου Βαρνάβα της Εκκλησίας της Κύπρου, τον Μεγαλόσταυρο τού Αποστόλου Μάρκου τού Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής (2009).

Ομιλεί Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, διαβάξει Λατινικά, Ιταλικά, Ισπανικά, Αλβανικά και ασχολήθηκε με δύο αφρικανικές γλώσσες.

M

Ο Χαράλαμπος Θ. Μπούρας (γενν. 1933) σπούδασε Αρχιτεκτονική στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και Ιστορία της Τέχνης στο Παρίσι. Είναι διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (τρίτου κύκλου σπουδών, 1964) και του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1965). Ως αρχιτέκτων της Διευθύνσεως Αναστηλώσεως της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (1959-1966) μελέτησε και εκτέλεσε εργασίες συντηρήσεως και αναστηλώσεως αρχαίων και βυζαντινών μνημείων στην Ελλάδα (Στοάς της Βραυρώνος, ναού του Επικουρείου Απόλλωνος, Ωδείου Ηρώδου του Αττικού, κτισμάτων της μονής Οσίου Λουκά, Επισκοπής Σκύρου).

Δίδαξε Ιστορία της Αρχιτεκτονικής στην Πολυτεχνική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1966-1974) και στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου (1974-2000). Μετείχε στην οργάνωση των μεταπτυχιακών σπουδών του προγράμματος Αποκαταστάσεως των Αρχιτεκτονικών Μνημείων στο Πολυτεχνείο, είχε την επίβλεψη της εκπονήσεως 25 περίπου διδακτορικών διατριβών και αναδιοργάνωσε το Σπουδαστήριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής.

Ήταν μέλος του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου του Υπουργείου Πολιτισμού (1974-2005). Είναι μέλος της Επιτροπής Συντηρήσεως των Μνημείων Ακροπόλεως (από το 1975) και πρόεδρος της (από το 1985). Είναι επίσης μέλος άλλων πολυεπιστημονικών Επιτροπών του Υπουργείου Πολιτισμού (αποκαταστάσεως των μνημείων Επιδαύρου, Μαραθώνος, Πρωτάτου Αγίου Όρους, Διονυσιακού Θεάτρου, Λίνδου Ρόδου) και των Διοικητικών Συμβουλίων των Μουσείων Ακροπόλεως και Μπενάκη.

Είναι μέλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, και ιδρυτικό της Ελληνικής Εταιρείας Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Είναι επίσης ξένο μέλος της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών. Έχει τιμηθεί με τον Ταξίαρχη του Φοίνικος, το 2002

Στα δημοσιεύματά του περιλαμβάνονται βιβλία:

- Βυζαντινά σταυροθόλια με νευρώσεις (1965)
- Η αναστήλωσις της Στοάς της Βραυρώνος (1967)
- Churches of Attica (σε συνεργασία, 1970)
- Νέα Μονή της Χίου. Ιστορία και Αρχιτεκτονική (1981)
- Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος (σε συνεργασία, 1983)
- Byzantine and Post Byzantine Architecture in Greece (2001)
- Η ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα (σε συνεργασία, 2002)
- Βυζαντινή Αθήνα, 10ος – 12ος αι. (2010)
- Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, I, II (διδασκτικά εγχειρίδια)

Περιλαμβάνονται επίσης περισσότερα από 60 άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους, σχετικά με την αρχαία, την βυζαντινή, την μεσαιωνική και την μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική καθώς και με θέματα συντηρήσεως και αποκαταστάσεως αρχιτεκτονικών μνημείων. Επιμελήθηκε την έκδοση των συλλογικών δημοσιευμάτων, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση (6 τόμοι, 1979-2002), Επώνυμα Αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας (1986) και Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση στην Ελλάδα 1950-2000 (2010). Μετείχε ακόμα της επιτροπής συντάξεως του συλλογικού έργου Economic History of Byzantium (2001).

Γεννήθηκε στην Κάτω Αχαΐα Πατρών. Από πολύ μικρή είχε ακούσματα από κινηματογραφικές μουσικές, αφού ο πατέρας της ήταν ιδιοκτήτης κινηματογράφου. Σε ηλικία έξι ετών, ξεκίνησε μαθήματα βιολιού στο Ωδείο της Πάτρας. Φοίτησε στο Ωδείο Αθηνών, στο Ελληνικό Ωδείο και στην Ecole Normale De Musique στο Παρίσι. Από μικρή έκανε συναυλίες με τα αδέρφια της σαν κουαρτέτο.

Έγραψε μουσική για τις τηλεοπτικές σειρές «Εσύ αποφασίζεις», «Πέτρινα λιοντάρια» του Κώστα Κατσαρόπουλου, «Αθήνα-Θεσσαλονίκη» του Χρήστου Παλληγιαννόπουλου, «Αίθουσα του θρόνου» της Πηγής Δημητρακοπούλου, «Μεγάλοι Έλληνες», κ.ά., και για τις θεατρικές παραστάσεις «Στάση κουταλιού», «Η τρελή του Σαγιώ», «Οι φάλαινες του Αυγούστου» του Κοραή Δαμάτη, «Η φθινοπωρινή ιστορία» της Ιωάννας Μιχαλακοπούλου κ.ά.

Έγραψε επίσης μουσική για πολλά ντοκιμαντέρ, ξεχώρισαν της Λυδίας Καρρά «Φωνή Αιγαίου» και το «Ληλατώντας μια ματωμένη χώρα» του Τάκη Παπαγιαννίδη. Σημαντική είναι και η συμμετοχή της σε κινηματογραφικές ταινίες.

Η μουσική που έγραψε για την ταινία «Πολίτικη Κουζίνα» του Τάσου Μπουλμέτη απέσπασε το κρατικό βραβείο στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης. Αργότερα συνεργάστηκε με τον Τούρκο σκηνοθέτη Çagan Irmak για το soundtrack της ταινίας «Babam ve Oglum» η οποία πήρε το βραβείο «soundtrack της χρονιάς» από το ραδιοφωνικό σταθμό του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου.

Αμέσως μετά έγραψε τη μουσική για το soundtrack της ταινίας «Ulak» του ίδιου σκηνοθέτη. Την ίδια χρονιά της απονέμεται το παγκόσμιο βραβείο «Discovery» από την Ακαδημία της World Soundtrack Awards για το 2006 στη Γάνδη του Βελγίου.

Έχει κάνει σημαντικές εμφανίσεις στο εξωτερικό, στο Διεθνές Φεστιβάλ κινηματογράφου στην Αττάλεια της Τουρκίας, στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης υπό την Αιγίδα του Πατριαρχείου, έχει ταξιδέψει τις μουσικές της στην Αίγυπτο, στο Βέλγιο, στην Αμερική, στη Ρωσία, στην Κύπρο, στη Μάλτα, στην Ιταλία και στη Ρουμανία. Αρκετοί σημαντικοί τραγουδιστές έχουν ερμηνεύσει τραγούδια της.

Καθηγητής Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κύπρου και School Professor, London School of Economics Ο Χριστόφορος Πισσαρίδης είναι Καθηγητής Ευρωπαϊκών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου και School Professor of Economics and Political Science στο London School of Economics. Σούδασε στα πανεπιστήμια του Essex και London School of Economics, όπου πέρασε τα περισσότερα χρόνια της καριέρας του. Διετέλεσε ως Επισκέπτης Καθηγητής στα πανεπιστήμια του Harvard, Princeton και California at Berkeley και συνεργάστηκε με κεντρικές τράπεζες και διεθνείς οργανισμούς.

Το 2010 ο κ. Πισσαρίδης τιμήθηκε με το Νόμπελ Οικονομίας μαζί με τους Αμερικανούς καθηγητές Peter Diamond και Dale Mortensen για την εργασία τους (που ανέπτυξαν ανεξάρτητα) σε αγορές, στις οποίες υπάρχουν τριβές μεταξύ των εταίρων. Ειδικεύεται στην αγορά εργασίας, τη μακροοικονομική πολιτική, την οικονομική ανάπτυξη και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, κυρίως στη σχέση τους με την ανεργία. Το 2005, ήταν ο πρώτος Ευρωπαίος οικονομολόγος που τιμήθηκε με το νέο διεθνές βραβείο IZA, για την εργασία του με τον Dale Mortensen στην αγορά εργασίας. Το 2011 τιμήθηκε με τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Ο Χριστόφορος Πισσαρίδης είναι Πρόεδρος του νεοσυσταθέντος Συμβουλίου Εθνικής Οικονομίας της Κύπρου. Από το 2000 μέχρι το 2007 υπηρέτησε ως μέλος της Επιτροπής Νομισματικής Επιτροπής της Κεντρικής Τράπεζας της Κύπρου.

Ποητισμική διαφορετικότητα και αμοιβαία κατανόηση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Θα μπορούσε, λοιπόν, συνοπτικά να θεωρήσει κανείς την παγκοσμιοποίηση ως ένα επινόημα ή κατασκεύασμα του σύγχρονου δυτικού ανθρώπου, ο οποίος δανείστηκε από τη φιλοσοφική και πολιτιστική παράδοσή του και συνέθεσε σε μια ενότητα τη γνωσιοκρατία, τη χρηστικότητα και την ατομοκρατία, προκειμένου να δημιουργήσει μια παγκόσμια κοινωνία ατόμων συνδεδεμένων μεταξύ τους με την επιδίωξη της ατομικής ευδαιμονίας, δια μέσου της χρησιμοποίησης της γνώσεως ως εργαλείου αυξήσεως της παραγωγής δια της οικονομικής προόδου.

Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης

The Universality of Classical Art

Classical art has pervaded the whole western world, and much outside it, since antiquity, thanks largely to the Roman Empire and later to Enlightenment and European colonialism. In antiquity the arts of Greece and Rome also travelled far and had their effect even in places where the arts had flourished longer even than in Greece.

John Boardman

Imminent Crises: Social, Political, Ethical

The two crises that literary threaten human survival are nuclear war and environmental catastrophe. [...] let's turn to the two crises that are the peak of current concern: Iraq and Iran. The crises are severe, and could easily escalate. There are also opportunities to mitigate them, but they will not be pursued unless they are openly and frankly discussed, and I think they are not- which leads to the fifth crisis, within the intellectual and moral culture of the privileged.

Καθηγητής Noam Chomsky

The Conservation Predicament in the age of Globalization: Heritage values today and tomorrow

In reality, there is a gap between the tools for heritage protection that have been made available and the challenges posed by the global society. This gap is a risk, and a challenge, for those who believe that heritage is an irreplaceable value of modern societies.

Καθηγητής Francesco Bandarin

Reflections on a Life of Politics and the Academy

If a Senator or a Representative is skillful, and if the configuration of political forces at the time makes action possible, that Senator or Representative can, without picking up the telephone to call the White House, write the laws of the land.

Δρ John Brademas

Education in an Era of Specialized Knowledge

More than ever, these institutions [universities, colleges, libraries] and individuals have a fundamental historical and social role to play in ensuring that as a society, we provide not just training but education, and not just education but culture as well. And that we teach students how to distill the bottomless cornucopia of information that is spilled out before them twenty four hours a day, seven days a week, into knowledge that is relevant, useful, and reliable and that will enrich both their personal and professional lives.

Καθηγητής Vartan Gregorian

Τρομοκρατικές ενέργειες και θρησκευτική συνείδηση

Πρέπει με κάθε τρόπο να προστατευθεί η ουσία της θρησκείας. Η θρησκευτική εμπειρία, η φορά προς το επέκεινα, ανοίγει το νου και την καρδιά του ανθρώπου προς το Άπειρο αποκαλύπτοντας τις πνευματικές δυνατότητές του. Τον οδηγεί σε κοινωνία με το Άγιο, με τον Θεό, σε σχέσεις σεβασμού και αγάπης προς τους συνανθρώπους του. Αλοίμονο αν αυτή η φορά προς τα άνω διαστρεβλωθεί και γίνει πύραυλος εκτοξεύσεως μίσους.

Μακαριότατος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας κ.κ. Αναστάσιος

Οι διαχρονικές αξίες των μνημείων της Αθηναιϊκής Ακροπόλεως και οι προσπάθειες για τη συντήρησή της

Σεβόμενοι τις καλλιτεχνικές αξίες διατηρούμε όχι μόνον τις αρχαίες μορφές στα οποία λίγα συμπληρώματα που είναι απαραίτητα αλλά και την δομική αυτοτέλεια των αρχιτεκτονικών μελών. Σεβόμενοι τις ιστορικές και τις επιστημονικές αξίες κατ' ουδένα τρόπο δεν απολαξεύομε τα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη γιατί εφαρμόζομε σχολαστική τεκμηρίωση και επίσης σχολαστικές μεθόδους τέλειας εφαρμογής των συμπληρωμάτων στις αρχαίες επιφάνειες θραύσεως. Σεβόμενοι την αυθεντικότητα του συνόλου περιορίζομε κατά το δυνατόν την προσθήκη νέου μαρμάρου στα μνημεία και διατηρούμε τον ερειπιώδη χαρακτήρα τους. Σεβόμενοι την χρηστική τους αξία ως εκθεμάτων βελτιώνομε την «αναγνωσιμότητά» τους. Και το σπουδαιότερο, προκειμένου να είναι δυνατή στο μέλλον η επανόρθωση σφαλμάτων ή η περαιτέρω αναστήλωση εφαρμόζομε την αρχή της αναστρεψιμότητας, της δυνατότητας δηλαδή να επαναφέρομε τα αρχαία μέλη στην κατάσταση που τα παραλάβαμε.

Καθηγητής Χαράλαμπος Μπούρας

Μουσική. Η θεία κοινωνία των ψαλμών

Μόνο και μόνο μέσα απ' την κοινή συμμετοχή σε ένα γνήσιο μουσικό γεγονός, τη στιγμή που η λογική έχει παραδοθεί, μπορεί να συμβεί ένα θαύμα τέτοιο που ολόκληρη η ιστορία των πολιτισμών στην προσπάθεια για ειρήνη και συνεννόηση δεν κατάφερε να δημιουργήσει: μέσα σε μόνο μια στιγμή, ξάφνου, άνθρωποι ολότελα ξένοι μεταξύ τους, συνεπαρμένοι από την μουσική και παραδομένοι απόλυτα σ' αυτήν, μπορούν να νιώσουν καταλυτικά, ότι ανήκουν σε έναν δεύτερο κύκλο οικογένειας.

Ευανθία Ρεμπούτσικα

Η απασχόληση στην Ευρώπη μετά την κρίση ...για να πετύχει τους στόχους της η Ευρωπαϊκή

Ένωση χρειάζεται να μεταρρυθμιστεί το σύστημα φορολογίας σε πολλές χώρες –κυρίως στις χώρες του νότου- γιατί το σύστημα που έχουν χώρες σαν την Ιταλία, Βέλγιο και Ισπανία δεν βοηθά την απασχόληση. Το κράτος πρόνοιας μπορεί να συνυπάρξει με αυξημένη απασχόληση αλλά οι κοινωνικές υπηρεσίες πρέπει να παραχωρούνται μέσω της αγοράς και όχι με κοινωνικές παροχές προς τα νοικοκυριά.

Καθηγητής Χριστόφορος Πισσαρίδης

Γενική Επιμέλεια / Συντονισμός: Μαρίζα Λαμπίρη
Συντονίστρια του Τομέα
Πρώτης και Προβολής

Σχεδιασμός / Σελίδωση: T&E Polydorou Design Ltd

Εκτύπωση: Τυπογραφείο Laser Graphics Ltd

